



**NESEFÎ'NİN MEDÂRIKU'T-TENZÎL VE
HAKÂIKU'T-TE'VÎL'İNDE NAHÎV
UYGULAMALARI**

Abdurrezak SUNAR

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Prof. Dr. İsmail DEMİR
2016**

Her Hakkı Saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Abdurrezak SUNAR

**NESEFÎ'NİN MEDÂRİKU'T-TENZÎL VE HAKÂİKU'T-
TE'VÎL'İNDE NAHİV UYGULAMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. İsmail DEMİR**

ERZURUM-2016



T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ



TEZ BEYAN FORMU

22 /06/2016

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “NESEFÎ’NİN MEDÂRİKU’T-TENZİL VE HAKÂİKU’T-TE’VÎL’İNDE NAHİV UYGULAMALARI" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

22/06/2016

Abdurrazak SUNAR



T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. İsmail DEMİR danışmanlığında, Abdurrazak SUNAR tarafından hazırlanan bu çalışma 22/ 06 / 2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Süleyman TÜLCÜ İmza:
Jüri Üyesi : Prof. Dr. İbrahim TANG İmza:
Jüri Üyesi : Prof. Dr. İsmail DEMİR İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 22 / 06 / 2016

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ.....	VII

GİRİŞ

I. ÇALIŞMAMIZDA TAKİP ETTİĞİMİZ METOD	1
II. MÜELLİFİN HAYATI	2
III. İLMÎ KİŞİLİĞİ	3
IV. ESERLERİ	4
V. MEDÂRİKU'T-TENZİL VE HAKÂİKU'T-TE'VÎL ADLI TEFSİRİ.	6
VI. NAHİV İLMİNİN TANIMI.....	10
VII. NAHİV İLMİNİN KURULUŞU	10
VIII. NAHİV İLMİNİN ÖNEMİ VE AMACI	12

BİRİNCİ BÖLÜM

MERFÛ'ÂT, MANSÛBÂT VE MECRÛRÂT'LAR

1.1. MERFÛ'ÂT (المرفوعات).....	15
1.1.1. Fâil (الفاعل)	15
1.1.1.1. Fâilin Çeşitleri	15
1.1.2. Mübtedâ (المتبدا).....	18
1.1.2.1. Mübtedânın Çeşitleri	20
1.1.3. Haber (الخبر)	24
1.1.3.1. Haberin Kısımları	24
1.1.4. Nevâsîh (النواسخ).....	28
1.1.4.1. Kâne ve Kardeşleri (كان واخواتها).....	29
1.1.4.2. Mukârebe Fiilleri (أفعال المقاربة).....	33

1.1.4.3. إنَّ وأخواتها (إنَّ ve Benzerleri).....	35
1.1.4.4. Umumî Olumsuzluk Bildiren (لا النافية للجنس).....	39
1.1.4.5. Bilgi, Zan ve Değişirme Fiilleri (أفعال القلوب).....	40
1.1.5. İştiğâl (الاشتغال).....	42
1.1.6. Tenâzu‘ (التنازع).....	44
1.2. MANSÛBÂT (المنصوبات).....	45
1.2.1. Mef‘ûlü Mutlak (المفعول المطلق).....	46
1.2.2. Mef‘ûlün Bih (المفعول به).....	48
1.2.2.1. Münâdâ (المنادى).....	51
1.2.2.2. Tahzîr (التحذير).....	54
1.2.2.3. İğrâ (الإغراء).....	55
1.2.2.4. İhtisâs (الاختصاص).....	55
1.2.3. Mef‘ûlün Fih (المفعول فيه).....	56
1.2.3.1. Mef‘ûlü Fihin Âmili.....	58
1.2.4. Mef‘ûlün Maah (المفعول معه).....	59
1.2.5. Mef‘ûlün Leh (المفعول له).....	59
1.2.6. Hâl (الحال).....	61
1.2.6.1. Hâl’in Çeşitleri.....	64
1.2.6.2. Zilhâl.....	65
1.2.6.3. Hâl’in Âmili.....	66
1.2.7. Temyîz (التمييز).....	67
1.2.8. Müstesnâ (المستثنى).....	70
1.3. MECRÛRÂT (المجرورات).....	73
1.3.1. İzâfet (İsim Tamlaması) (الإضافة).....	74
1.3.2. Harfi Cerler (حروف الجر).....	79

İKİNCİ BÖLÜM
TÂBÎ'LER VE MEBNÎ OLAN KELİMELER

2.1. TÂBÎ'LER	88
2.1.1. Te'kîd (التوكيد).....	88
2.1.1.1. Lafzî Te'kîd	88
2.1.1.2. Ma'nevi Te'kîd	89
2.1.2. Sıfat (الصفة)	91
2.1.2.1. Hakîkî Sıfat.....	91
2.1.2.2. Sebebî (Dolaylı) Sıfat	91
2.1.3. Bedel (البدل).....	96
2.1.3.1. Bedelin Kısımları.....	96
2.1.4. 'Atf-ı Beyân (عطف البيان).....	100
2.1.5. 'Atf-ı Nesak (عطف النسق).....	102
2.2. MEBNÎ KELİMELER	110
2.2.1. Zamîrler (الضامير).....	111
2.2.1.1. Fasıl Zamîri (Ayırma Zamîri).....	114
2.2.1.2. Şe'n Zamîri	115
2.2.2. İsm-i İşâretler (أسماء الإشارة)	116
2.2.3. İsm-i Mevsûl (أسماء الموصول)	117
2.2.4. Şart İsimleri (أسماء الشرط).....	120
2.2.5. Soru İsimleri (أسماء الإستفهام)	121
2.2.6. İsim Fiiller (أسماء الأفعال)	124
SONUÇ.....	126
KAYNAKLAR	127
ÖZGEÇMİŞ.....	131

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NESEFÎ'NİN MEDÂRİKU'T-TENZÎL VE HAKÂİKU'T-TE'VÎL'İN'DE
NAHİV UYGULAMALARI

Abdurrezak SUNAR

Danışman: Prof. Dr. İsmail DEMİR

2016, 131 sayfa

Juri: Prof. Dr. İsmail DEMİR (Danışman)
Prof. Dr. Süleyman TÛLÛCÛ
Prof. Dr. Halil İbrahim TANÇ

Çalışmamıza konu olan eser Türkiye'de Nesefî tefsiri veya Medârik tefsiri adlarıyla tanınır. Dirayet tefsirlerinin en önemlilerinden ve en çok okunanlardan biridir. Nesefî'nin "Medâriku't-Tenzîl" adlı tefsiri bazı özellikleri ile temâyüz etmiş, İslâm âleminde önemli bir yer işgal etmiştir. Tefsirin önemli metodlarından biri de dil ve belağat yönüne önem vermesidir.

Bu Çalışmamamızda "Medâriku't-Tenzîl" in nahiv yönü ele alınmıştır. Konular tesbit edildikten sonra kısa bir açıklama yapıлып eserimizdeki misallerle anlaşılır hale getirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde müfessirin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri ile nahiv ilminin tanımı, kuruluşu, önem ve amacı hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde Merfû'ât, Mansûbât ve Mecerûrât konuları incelenmiştir.

İkinci bölümde Tâbi'ler ve Mebnî olan kelimeler konuları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Medârik, Nesefî, Nahiv, Tefsir, Merfû'ât, Mansûbât, Mecerûrât.

ABSTRACT**MASTER THESIS****THE NAHV APPLICATIONS IN NESEFI'S MEDÂRIKU'T-TENZÎL VE
HAKÂIKU'T-TE'VÎL****Abdurrazak SUNAR****Advisor: Prof. Dr. İsmail DEMİR****2016, page: 131****Jury: Prof. Dr. İsmail DEMİR (Advisor)
Prof. Dr. Süleyman TÛLÛCÛ
Prof. Dr. Halil İbrahim TANÇ**

The work which the subject of our study, known for names of “Nasafi’s Tafsir” or “Madarik Tafsir” in Turkey It is one of the most important and the most widely read tafsir’s of dirayah. Nesafi’s work called “Medârikü’t-Tenzîl” came into prominence with some properties and it has occupied an important place in the Islamic world. One of the most important methods of tafsir is that it’s also attach importance to language and rhetoric.

In this study, the Medârikü’t-Tenzîl has been discussed in terms of nahiv. After determined the subjects, and have been made a brief statement and the subjects have been tried to make clear with examples of our work.

Our study consists of an introduction and two sections. In the introduction, given brief information about Mufessir’s life, personality of science, his scientific Works and the definition of science of nahiv, the organization, the importance and purpose. In the first part, merfû’ât, mansûbât and mecrûrât issues were discussed. In the second part, tabis, and mebni words were discussed.

Keywords: Madârik, Nasafî, Nahiv, Tafsir, Merfû’ât, Mansûbât, Mecrûrât.

KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: İbn (oğul)
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
diğ.	: Diğerleri
çev.	: Çeviri
h.	: Hicrî
Hız.	: Hazreti
Ktb.	: Kütüphane
m.	: Miladî
mad.	: Maddesi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Neşr.	: Neşreden
Nr.	: Numara
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sahife
s.a.s.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
Tsz.	: Tarihsiz
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Dil çalışmaları çok erken bir dönemde başlamıştır. Bu çalışmaların temel nedenlerinden biri de insanların düzgün konuşup kendi meramını mümkün olduğu derecede muhabata kusursuz bir şekilde aktarmaktır. İnsanoğlu ancak düzgün konuşarak başkalarına kendini ifade edebilir aksi takdirde maksadına ulaşamaz. Bu nedenden ötürü dil bilginleri çok erken bir dönemde dilbilim, biçimbilim, kökbilim, sesbilim vb. dili tüm yönleriyle ele almışlardır. Dünya dilleri arasında arapça ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü arapça Arap toplumunun konuştuğu bir dil olmasının yanında aynı zamanda bir din dilidir. Bu dinin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim de bu dille indirilmiştir.

Asrı saadetten günümüze kadar islam âlimleri Kur'ân'ın doğru okunması ve anlaşılması yolunda ciltler dolusu kitaplar yazmışlardır. Arap asıllı müelliflerin yanı sıra muhtelif milletlere mensup kimselerde te'lif ettikleri kitaplar ile temayüz etmiş ve İslâm tarihinde büyük bir yer tutmuşlardır. İşte bu müelliflerimizden biri olan Hâfızuddin Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî'de, telif ettiği "Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl", adlı eser ile bu mümtaz şahsiyetlerden biri olmaya hak kazanmıştır.

Araştırmamız neticesinde birçok alanda farklı şekilde ele alınan "Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl" adlı eserin nahiv uygulamaları ile ilgili, herhangi bir çalışmanın olmadığını tespit ettik. Asırlardır eğitim kurumlarında okutulup kütüphanelerin vazgeçilmez eserlerinden olan "Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl" adlı eserin nahiv uygulamaları ile ilgili bir çalışmanın Arap Dili ve Belagatına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Bu çalışma bir giriş ile iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında çalışmanın önem ve metoduna kısa şekilde değinildikten sonra müfessirin hayatı, ilmi kişiliği ile eserlerine, devamında ise nahiv ilminin tanımı, kuruluşu ve önemi hakkında genel bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde, Mu‘rab kelimelerden Merfû‘ât, Mansûbât ve Mecnûrât konuları ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise Tevâbi‘ denilen Sıfat, Bedel, Te‘kid, ‘Atf-ı Beyan ve ‘Atf-ı Nesak ile Mebnî kelimeler ele alınarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında bana akademik bilgi ve tecrübelerini itina ve özveri ile aktaran tez danışmanım ve değerli hocam Prof. Dr. İsmail DEMİR’e düşüncelerinden yararlandığım Prof. Dr. Süleyman TÛLÛCÛ ve Prof. Dr. Halil İbrahim TANÇ hocalarıma, fikriyle ve teşvikleriyle daima yanımda olan değerli hocam Muhyiddin ÇAKIRCI ve yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşım Yusuf AKÇAKOCA ve Fatih ASLAN’a da teşekkür ederim.

Gayret bizden tevfik Allah’tan.

Erzurum - 2016

Abdurrezak SUNAR

GİRİŞ

Yüce Allah'ın ezeli Kelamı olan Kur'an-ı Kerim insanlığı dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmak için Hz. Muhammed (s.a.v.)'e arapça olarak Cebrail vasıtasıyla vahyedilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in ilk muhataplarından Mekkeli müşrikler ve günümüzde de müsteşriklerin (oryantalistlerin) Kur'an'ın Allah kelamı değil, peygamberin sözü olduğu iddiaları bilinmektedir. Bundan dolayı da Kur'an'a değişik iftiralarda bulunmuşlar ve bulunmaya devam ediyorlar. Bu iftiralardan biri de Kurân'da gramer hatası olduğu meselesidir.

Nahiv âlimleri ve diğer dilbilimciler Kur'an-ı Kerim'in, nahiv ve diğer bilimlere kaynak olduğu görüşünde hemfikirdirler. Telif ettikleri kitaplarda da mümkün mertebe iddialarını destekleme konusunda Kurân ayetlerini zikretmişlerdir. Nahiv ve diğer din bilimleri alanında yazılan hemen hemen bütün kitaplarda şiirlerin yanı sıra ayetler delil olarak kullanılmıştır. Kurân ilimleri arasında en önemli yeri işgal eden tefsir ilminde eserlerini yazan müfessirler, Kurân-ı Kerim'i nahiv ilminin temelini teşkil ettiği için kendi yazmış oldukları tefsirlerinde bolca nahiv kurallarına yer vermişlerdir. İşte bu te'liflerden biri de Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin te'lif ettiği *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil* tefsiridir.

I. ÇALIŞMAMIZDA TAKİP ETTİĞİMİZ METOT

Müfessirimizin kaleme aldığı Eser, bir dirayet tefsiridir. Kısa, özlü, kolay anlaşılır bir arapça ile kaleme alınmıştır.

Tefsir gramer ağırlıklıdır. Ayetlerin dil yönünden tahliline çokça yer verildiği görülür. Tefsirde Arapça dilbilgisinin tefsirle birlikte verilmeye çalışıldığı açıkça sezilir.¹

Dolayısıyla yaptığımız çalışmada tefsirimizde hem ayetlerin nahiv kaidelerine kaynak olduğunu açık bir şekilde göstermesi açısından hem de eğitim kurumların vazgeçilmez eserlerinden olan eserimizin anlaşılmasına katkı sağlayacağını kanaatindeyiz.

¹ Bedrettin Çetiner, "Nesefî", *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, I-VII, Şamil Yay. İstanbul 1992, V, 85-86.

Bu çalışmamızda eserin tahkikini Yûsuf Büdeyvi'nin yaptığı Beyrut 2011'de neşredilen baskısı göz önünde bulundurulmuştur. Öncelikle eserimizin bütün ciltleri taranarak nahiv kaideleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra farklı nahiv kitaplarından tesbit edilen bu kurallar sistemli ve açık şekilde izah edilmiştir.

Konuların akabinde ayetlere arapça yer verip meâl verildikten sonra müfessirin nahiv ile ilgili görüşü nakledilmiştir. Meâl olarak Diyânet İşleri Başkanlığı ile Diyânet Vakfı'nın meâllerinden istifade edilmiştir

Çalışmamızda nahiv konuları ile ilgili farklı görüşlere de yer verdik. Amacımız müfessirimizin hangi ekolu tercih ettiğini tespit edip ortaya koymaktır.

II. MÜELLİFİN HAYATI

Mâverâünnehir bölgesinin yetiştirdiği seçkin âlimlerden Hâfızuddîn Ebü'l-Berekât Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî (ö. 710/1310). Özbekistan'ın türkçe adıyla "Karşı" diye bilinen Nesef şehrinde dünyaya gelmiş ve orada yetişmiştir.² Nesef şehrinin bulunduğu bölgeye "Soğd" adı verilmektedir.³ Nesefî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda hocaları hakkında verilen bilgilerden hareketle 620 (1223) yılı civarında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.⁴

671 (1273) yılında iki rakip Moğol hanının yağma ve katliamına uğrayan bölge bazı tarihçilerin belirttiğine göre yedi yıl boyunca ıssız ve harabe halinde kalmıştı. Bu dönemde Nesefî'nin nisbî bir refah ve istikrarın bulunduğu Kirman'a gittiği ve oradaki Kutbiyye-Sultâniyye Medresesi'nde uzun süre ders verdiği görülmektedir. Nesefî'nin Kirman'da ne kadar kaldığı oradan ne zaman ayrıldığı ve bu sırada tekrar Orta Asya'ya dönüp dönmediği bilinmemekte, ancak Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî'nin düştüğü bir kayıttan onun 689 (1290) yılında hâlâ Kirman'daki medresede ders verdiği anlaşılmaktadır. Kaynaklar Nesefî'nin bundan sonraki hayatı hakkında bilgi ihtiva etmemekte, sadece 710'da (1310) Bağdat'a geldiğini, aynı yıl Bağdat'tan memleketine dönerken Hûzistan eyaletinin İzec (bugünkü Mâlûlemîr) şehrinde vefat ettiğini ve oraya

² Çetiner, V, 87.

³ Muhammed Ebu'l-Hay el-Leknevi, *el-Fevaidu'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrut 1998, 172; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara 1988, 315.

⁴ Mürteza Bedir, "Nesefî", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 567.

defnedildiğini kaydetmektedir. Kureşî ölüm tarihini 701 (1301), Kâtib çebebi 711 (1311) olarak verirse de kaynakların büyük çoğunluğu 710 (1310) yılın da müttefiktir.⁵

III. İLMİ KİŞİLİĞİ

M. 1220 yıllarında başlayan, başta Mâverâünnehir bölgesi olmak üzere hemen bütün İslâm ülkelerini tahrip eden, kütüphaneleri yok eden, ilim ehlini ayırmaksızın önüne gelen herkesi katleden Moğol istilâsının akabinde Mâverâünnehir'de yetişen âlimler arasında önemli bir mevkiye sahip olan Ebü'l-Berekât en-Nesefî hemen hemen bütün İslâmî ilimlerin bütün bölümlerinde en üst mertebeye çıkabilen nâdir âlimlerden biridir. Türk olmasına rağmen eserlerini zamanın geleneğine uyarak Arapça dili ile yazmıştır.⁶

Nesefî'te yetişen mümtaz kişilerden biri olduğu kabul edilen Nesefî, fıkıh, fıkıh usulü, tefsir, kelâm ve hadis gibi ilimlerde kendini göstermiş bir âlimdir. Eserlerin birçoğu günümüze kadar gelmiştir. Bunlardan bir kısmını bizzat kendisi şerh etmiş, diğer bir kısmı başka alimler tarafından şerh edilmiştir.⁷

Ebü'l-Berekât daha çok bir Hanefî fıkıh ve usul âlimi olarak bilinmektedir. Hattâ bazı kaynaklarda onun, mezhebde müctehidlerin sonuncusu olduğu kaydedilir. Zaten en meşhur eserleri de Fıkıh sahasındadır. Hemşehrîsi Ebû Hafî Ömer, en-Nesefî (ö. 537/1142) kadar olmasa bile Kelâm alanında da değerli eserleri mevcuttur.⁸ Müellif hanefî mezhebine mensub olup itikadda ise Maturûdî ekolündedir. Kendisi Kerramiye ve Mu'tezile mezhebi ile mücadele etmiş, bunlara karşı ehli sünneti savunmuştur.⁹

Nesefî, Şemsu'l-Eimme Muhammed el-Kerderî (ö. 642/1244), Hamiduddin ed-Darîr (ö. 666/1268), 'Ali b. Muhammed er-Ramitini, Bedruddin Hahezâde'den (ö. 651/1253) ders almıştır. İmam Muhammed'in (ö. 189/805) ez-Ziyadat'ını, Ahmed b. Muhammed el-'Attâbi'den (ö. 586/1190) okuyarak, ondan rivayet etmiştir.

⁵ Bedir, XXXII, 567.

⁶ Çetiner, V, 87.

⁷ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, MUIF yay., İstanbul 2011, 176.

⁸ Çetiner, V, 87.

⁹ Çetiner, V, 87.

Nesefî'nin meşhur talebeleri ise başta *Mecm'au'l-Bahreyn* müellifi Muzafferuddin b. es-Sâ'ati (ö. 694/1294-1295) ve *el-Hidâye* şarihlerinden biri olan Husâmuiddin el-Huseyn b. Ali b. Haccâc es-Siğnaki (ö. 714/1314-1315), talebelerinden birkaçıdır.¹⁰

IV. ESERLERİ

A. Fürû-i Fıkıh

1. el-Müstasfâ. Ebü'l-Kasım Muhammed b. Yûsuf es-Semerkindî'nin (ö. 656/1258) *el-Fıkhü'n-nâfi'* (*en-Nâfi'*) adlı kitabının şerhidir.¹¹ Bu Eserin günümüze ulaşan muhtelif yazmaları arasında *el-Müstasfâ fi Şerhi'l-Fıkhî'n-Nafi'* adıyla Beyazıt Devlet Ktp., nr. 2469 kayıtlı bulunanları zikretmek mümkündür.¹²

2. el-Musaffâ. Necmeddin en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye* adıyla meşhur olan fikhî ihtilâflara dair eserinin şerhidir.¹³ Kütüphanelerde pek çok nüshası bulunan *el-Musaffâ*'nın, Süleymaniye Ktp. Cârullah efendi, nr. 746; Damad İbrahim Paşa, nr. 570, 571.¹⁴ numaraları ile mevcuttur.

3. el-Vâfi. Hanefî fürû doktrininin orta ölçekte bir özeti olup eserde Şâfiî ve Mâlikîler'in görüşlerine de yer verilmiş ve bu görüşlerin sahipleri sembollerle tanımlanmıştır. Bazı nüshaları: Beyazıt Devlet Ktp., nr. 2132; Süleymaniye Ktp., Fatih nr. 2207, 2208.¹⁵

4. el-Kâfi fi Şerhi'l-Vâfi. Önsöz kaydında belirtildiğine göre *el-Hidâye*'nin eksik ve kapalı bıraktığı yönleri tamamlamak amacıyla telif edilmiştir. 12 Ramazan 684 (11 Kasım 1285) tarihinde tamamlanan eserin çok tutulduğunun bir göstergesi kütüphanelerde yüzlerce nüshanın mevcut olmasıdır. Mesela Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 1849, 1850, 1852, 1853.¹⁶

¹⁰ Cerrahoğlu, 315.

¹¹ Leknevî, 173; Bedir, XXXII, 567.

¹² Kılıç Aslan Mavil, "Bir Hanefî-Maturîdî Âlimi Ebü'l-Berekât en-Nesefî", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, c. 22, sayı: 1, 75-76.

¹³ Leknevî, 173; Bedir, XXXII, 567; Yahya Alkın, "İmam Nesefî ve Tefsiri", *Diyanet Dergisi*, 1986, XXII Sayı: 2, 19.

¹⁴ Bedir, XXXII, 568.

¹⁵ Bedir, XXXII, 568.

¹⁶ Bedir, XXXII, 568.

5. Kenzü'd-dekâ'ik. Hanefî doktrininin temel metinlerinden biri olup *el-Vâfi*'nin özetidir. Bu eser fıkıh ile ilgilidir. *el-Muhtâr*, *Mecma'u'l-Bahreyn* ve *el-Vikâye* ile birlikte Hanefî mezhebinde 'Mutunu Erbaa' diye anılan dört muteber kitabı oluştururlar. İbnu'l-Fesih (ö. 755/1355) tarafından manzum hale getirilen eser, Nasır b. Muhammed el-Kirman tarafından da Farsça'ya tercüme edilmiştir. Bu eser üzerinde Zeylani'nin (ö. 743/1343) *Tebyinu'l-Hakaik*, Ayni'nin (ö. 855/1452) *Remzu'd-Hakaik*, Molla Miskin'in (ö. 954/1548) *Şerhu Kenzi'd-Dekaik*, İbn Nuceym Zeynuddin'in (ö. 970/1563) *el-Behru'r-Rahik*, İbn Nuceym Ömer'in (ö. 1005/1597) *en-Nehru'l-Faik* adlı şerhleri vardır.¹⁷

B. Usûl-i Fıkıh.

1. Menârü'l-envâr. Neseî, Hanefî fıkıh usulü tarihinde üzerinde en fazla çalışma yapılan bu metni Pezdevî (ö. 482/1089) ile Serahsî'nin eserinden özetlediğini ve tertibinde Pezdevî'nin tarzına bağlı kaldığını belirtir. Kitab'ın çeşitli baskıları yapılmıştır: Delhi 1287, Bulak 1298, İstanbul 1315, 1326.

2. Keşfü'l-esrâr fî Şerhi Menâri'l-envâr. *el-Menâr'ın* geniş şerhi olan eser "musannifin şerhi" olarak kabul görmüş ve birçok defa yayımlanmıştır. Bulak 1316; Beyrut 1396.¹⁸

C. Diğer Eserleri

1. el-'Umde. Ehl-i sünnet akaidinin bir özeti olup Necmeddin en-Neseî'nin (ö. 537/1142) '*Akâid*'inden büyük ölçüde etkilenmiştir. Ancak konuları ondan biraz daha geniş bir şekilde ele alınmıştır. Akaid mevzuunda olan bu esere yine bizzat kendisi "*el-İtimad şerhu'l-Umde*" adıyla bir şerh yazmıştır. Maturidi akidesi işlenmektedir. Bu eser, 1843 yılında Pillar of the Creed yayınevi tarafından Londra'da yayınlanmıştır.¹⁹

2. el-İ'timâd fî'l-i'tikad. *el-'Umde*'nin şerhi olup 26 Cemâziyelevvel 698 (1 Mart 1299) tarihinde tamamlanan eserin pek çok nüshası mevcuttur.²⁰ Beyazıt Devlet Ktp.,

¹⁷ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, TDVY, Ankara 1990, 72.

¹⁸ Leknevi, 173; Bedir, XXXII, 568.

¹⁹ Alkın, "İmam Neseî ve Tefsiri", *Diyanet Dergisi*, 19.

²⁰ Leknevi, 173; Bedir, XXXII, 568; Şâmil Şâhin, "İmâm Neseî ve Tefsirindeki Metodu", (Çev. Muhittin Özdemir), *Kur'ân Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1998, sayı: 8, 31.

nr. 2801; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2312. Muhammed Yazıcı ve Temel Yeşilyurt eserle ilgili iki çalışma yapmıştır.

V. MEDÂRİKU'T-TENZÎL VE HAKÂİKU'T-TE'VÎL ADLI TEFSİRİ.

Çalışmamıza konu olan eserdir. Türkiye'de Nesefî tefsiri ve Medârik tefsiri adlarıyla tanınır. Dirayet tefsirlerinin en değerlilerinden ve en çok okunanlarındandır. Nesefî'nin "Medâriku't-Tenzil" adlı tefsiri bazı özellikleri ile temayüz etmiş, İslâm âleminde tutunmuş ve benimsenmiştir. Kendisi tefsirinin baş tarafına koyduğu kısa mukaddimesinde, besmele hamdele ve salveleden sonra şöyle demektedir.

"İsteğine açıkça uymam gereken bir zat benden te'vilata dair orta halli bir kitap (tefsir) yazmamı istedi. Bu kitap, i'rab ve kıraat vecihelerini içine alan, bedi' ve işâret ilimlerinin inceliklerini ihtiva edecek, Ehlü's-Sunne ve'l-Cemaatin sözleriyle süslenecek, bid'at ve dalâlet ehlinin batıl görüşlerinden hali olacak, usandıracak kadar uzun, kelimenin anlamını bozacak derecede kısa olmayacak."²¹

Hakikaten Nesefî'nin bu te'lifi, ileride de temas edeceğimiz gibi, bütün bu özellikleri ihtiva etmektedir. Bu tefsir dirayet ve rivayet metotlarını insicamlı bir şekilde toplayan, muhtasar, muhtasar olduğu kadar da pek çok ilim ve sanat ve inceliklerini ihtiva eden bir tefsirdir. Tefsir oldukça akıcı ve kolay bir üslupla yazılmış, bu sebepten dolayı bu tefsir üzerinde fazlaca haşiye ve ta'likler yapılmamıştır. Ama bu durum tefsire hiçbir haşiye yapılmadığı anlamına gelmez.²²

Yaşadığı dönemde Mâverâünnehir bölgesinde Mu'tezile, Cehmiyye ve Kerrâmiyye gibi Ehl-i sünnet dışı fırkalara ait görüşlerin yaygınlık kazanması müellifin bu kararında etkili olmuş, esas itibariyle Ehl-i sünnet itikadını âyetlerle destekleme amacı gözönünde bulundurulmuştur.²³

Bu tefsir İslâm aleminde özellikle Hanefi mezhebi mensupları arasında tutulmuştur. Nesefî'nin yaşadığı bölgede kendinden önce çok şöhretli tefsirler ortaya çıkmasına rağmen, bu tefsir bu şöhretler arasında değerini koruyabilmiştir. Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) tefsiri, Mutezile mezhebini teyid eden haberlerle dolu

²¹ Cerrahoğlu, 315.

²² Cerrahoğlu, 315.

²³ Mustafa Öztürk, "Medâriku't-Tenzil ve Hâkaiku't-Te'vil", *DİA*, İstanbul 2006, XXVIII, 292.

olması, Fahrüddin er-Râzi (ö. 606/1210) ve Kâdi Beydâvi'nin (ö. 685/1286) tefsirleri ehli-sünnet akidesini her ne kadar veriyorsa da bu iki âlimin Eş'ari mezhebini iltizam etmiş olması Mutezileye ve diğer mezheplere karşı, kendi mezheplerini teyid eden bir tavır takınmaları, Maturidi mezhebinin görüşlerini aksettirecek bir tefsire ihtiyacı ortaya koymaktaydı. Maturidi'nin görüşlerini aksettiren "Te'vilatu'l-Kur'an" varsa da Moğol istilası sırasında bölgedeki nüshaların ve alimlerin imha edilmiş olmaları, böyle bir tefsire ihtiyacı zaruret haline getirmiştir.

Medârikü't-tenzil'in ana kaynağı Zemahşerî'nin *el-Keşşâf'tır*. Neseî, bazı âyetlerin tefsirinde kendi üslûbuna uyarlayarak *el-Keşşâftan* sayfalarca alıntı yapmış, bu arada Zemahşerî'nin Mu'tezile'yi destekleyen te'villerini ayıklamış ve yeri geldikçe bunlara eleştiriler yöneltmiştir.²⁴ Bir dirâyet tefsiri olan *Medârikü't-tenzil'de* hadislere, sahâbe ve tâbiîn görüşleriyle rivayet malzemesine de geniş ölçüde yer verilmiştir. Eserde görüşlerine sıkça atıfta bulunulan sahâbîlerin başında Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) ve Abdullah b. Mes'ûd (ö. 34/653), tâbiîlerin başında ise Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) ve Katâde b. Diâme (ö. 118/735) gelmektedir.²⁵

Neseî'nin tefsirinde dil ve belagat yönüne önem verdiğini söylemiştik. O, nahiv ve i'râbla ilgili tercihlerinin büyük ekseriyetini Basra ekolü mensuplarından almakla beraber, Kûfe ve Bağdat ekollerinden de istifade etmiştir. Genellikle Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Sibeveyh (ö. 180/796), Ferrâ (ö. 207/822), Zeccâc'ın (ö.311/923) fikirlerini nakleder, Muberrid (ö.285/898) ve Sa'leb (ö.291/903), Ahfeş (ö.215/830), Kisâi (ö. 189/804), Kutrub (ö. 210/825), Ebu Ubeyde, el-Cevheri gibi zevat, dile dair görüşleri nakledilenler arasında bulunur. Müfessir, zayıf gördüğü rivayetleri "Kîle" lafzı ile nakletmektedir.²⁶

Bazı âlimlerce mezhepte müctehid olarak kabul edilen Neseî ahkâm âyetlerini Hanefî mezhebinin görüşlerine uygun biçimde yorumlamıştır. Ancak bu âyetlerin tefsirinde ictihadda bulunmamış, çok defa Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Ebû Yûsuf (ö. 182/798), İmam Muhammed (ö. 189/805) ve Züfer'in (ö. 158/775) görüşlerini nakletmekle yetinmiştir. Bazan da mezhep imamlarının isimlerini vermeden "bize göre,

²⁴ Bedrettin Çetiner, *Ebu'l Berekât Abdullah ibn en-Neseî ve Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil adlı eseri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1984, s. 53.

²⁵ Öztürk, XXVIII, 292.

²⁶ Cerrahoğlu, 318-319.

bizce" gibi tabirlerle yetinmiş, yer yer Şâfî ve Mâlikî mezheplerinin görüşlerini zikrettiği de olmuştur.

Medârikü't-tenzil'de kelâm konularıyla ilgili âyetlerin tefsirinde Mâtürîdî mezhebinin görüşleri tercih edilmekle birlikte Eş'arî mezhebine hiçbir eleştiride bulunulmamış, bu iki mezhep arasındaki görüş ayrılıklarına değinilmemiştir. Müellifin bir tarikata mensubiyetinden söz edilmese de eserinde Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Mâlik b. Dînâr (ö. 131/748), İbrâhim b. Edhem (ö. 162/779), Fudayl b. İyâz (ö. 187/803), Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 298/911) ve Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) gibi erken dönem mutasavvıflarına ait hikmetli sözler nakledilmiştir.²⁷

Nesefî, tefsirinde sebab-i nüzule dair kendisine ulaşan hemen hemen bütün haberleri belirtmeye çalışmıştır. Nüzul sebeplerine ait haberleri verirken, bir değerlendirmeye gitmemekte ve kendine ulaşan bu haberleri nakletmekle yetinmektedir.²⁸

Nesefî, eserinde tefsirin ilk kaynağı olan Kur'an'ı kullanmış, selefin takip ettiği bu yoldan ayrılmamış, mümkün merteye kapalı gördüğü âyetleri açıklayan başka âyetler varsa onları delil getirmiştir. Bunlara ait örnekler çoktur.

Nesefî, âyetleri açıklama gayesiyle, Hz. Peygamber'in hadislerini de tefsirinde bol miktarda kullanmıştır. Hadislerin senedlerini genellikle hafız etmiştir. Bazen de ilk ravisini verir. O, âyetlerin kendi mezhebinin teyid edecek şekilde anlaşılmasına yardım edecek veya âyetleri açıklayacak yerlerde, âyetlerdeki ibhâmı kaldıracak hadisleri almak suretiyle hâdise başvurmuştur. Aldığı hadisler arasında sahih, zayıf hatta mevzu' olduğu bilinenler dahi vardır.

İslâm'da pek çok tefsire, İsrailiyat'tan pek çok şeylerin girdiği bir vakıadır. Nesefî'nin bu tefsirinde geçmiş peygamberler ve ümmetlerine dair haberlerde pek dikkatli davranmadığını ve onlara dair nakledilen kıssaları bir kaç müstesnâ değerlendirmeye tabi tutmadan lafızlarıyla verdiğini görüyoruz. Diğer tefsirlere nisbetle *Medârik*'te İsrailiyat azdır. Mevcut olanlar da mücerred kıssalardan ibaret olup, İslâmî prensip ve akidelerle ters düşmemektedir.²⁹

²⁷ Öztürk, XXVIII, 292.

²⁸ Cerrahoğlu, 321.

²⁹ Cerrahoğlu, 327-328-329.

Neseî Tefsirinin, *Keşşâf* ve Beydavi tefsirlerinden daha iyi olduğu kabul edilir. Zira Neseî, iki eseri cem' etmiş, onların özünü almış, kolay ve ince bir üslûp içinde ortaya koymuştur. Eser, Ehl-i Sünnet ve'l-Cema'at'ın görüşlerini açıklayan, Bedi' ve İşârât ilimlerinin inceliğini içeren bir kitaptır. Bundan dolayı insanlar çeşitli yerlerde eserin tedrisiyle meşgul olmuşlardır.

Neseî Tefsiri okuyucusu, onun farklı anlamları içine alan ve fıkıhla, usulle, nahivle ve çeşitli ilimlerle alakalı görüşleri içine alan bir hazine olduğunu görür. İlim adamı et-Tayr'ın dediği gibi, “Medâriku't-Tenzil ve Hâkâiku't-Te'vil, tefsir kitapları arasında büyük bir kıymeti haiz bir te'liftir”.

Neseî'nin kitabı, büyük bir te'lif olup, elden ele dolaşmakta, kolay ve ince olma özelliğini korumaktadır. *Keşşâf* ve Beydavi tefsirlerinin zübdesi kabul edildiği gibi, ikisini toplamış ve en iyisini iktibas etmişlerdir. Kolay ve basit bir yolla, zorluktan ve kapalılıktan uzak bir üslûpla kaleme almış, çoğu zaman halk onu kolayca anlamış, ilim yolcusu ondan faydalanmış ve ilim adamı da ona i'tibar etmiştir.

İnce bir üslûbu, güvenilir bir yolu ihtiva ettiğinden ve büyük tanımları başardığından; tefsir ilminde önemli bir kaynaktır. Kitabın öneminden, yüce faydalarından dolayı günümüz İlahiyât Fakültelerinde, Tefsir derslerinde bir metod olarak esere yer verilmiştir.

Allah (c.c.) en iyi bilendir, ve son duamız şudur: "Hamd alemlerin Rabb'i Allah'a mahsustur."³⁰

Medârik Tefsirine Haşiyeye Yazanlar:

1- Muhammed Abdü'l-Hak el-Hindî: Tefsîr-i Medârik'e bir haşiyeye yazmıştır. Bu eser (1336) târihinde Hind'de yedi cüz' olarak tab' edilmiştir.

2- Şeyh Abdü'l-Hakîm Efgaanî: Tefsîr-i Neseî'ye bir haşiyeye yazmıştır. Son asırlarda uzun bir müddet yaşamış olan bu zâtın *Kenz'e*, *Neceârî'ye*, *Hidâye* ile *Menâr'a* ve *Şâtibiyye'ye* de birer şerhi vardır.³¹

³⁰ Şâhin, *Kur'ân Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi*, 39-40.

³¹ Ömer Nasuhi Bilmen, Ebu'l-Berekât en-Neseî, *Tabakatu'l-Mefessirin*, I-II, Bilmen Yayınları, İstanbul 1974, II, 540.

VI. NAHİV İLMİNİN TANIMI

Sözlükte “yönelmek, izini takip etmek” anlamındaki nahiv kelimesi isim olarak “yön, taraf, yol” mânâsına gelir.³² Masdar olarak: Yönelmek, kasdetmek, bir yana meyletmek vb. anlamlarına gelen nahiv, zarf olarak: doğru, gibi, göre anlamlarına gelir. Terim olarak nahiv; kelimelerin terkiib halinde sonlarında meydana gelen değişiklikten bahseder. Kelimelerin sonlarında bu şekilde değişmeye i‘rab denir.³³ Diğer bir tanımla; cümle içinde kelimelerin son harflerinin harekelerinden bahseden bilgi dalıdır.³⁴

İbni Cinni (ö. 392/1001) “Nahiv ile ilgili olarak; نحوت نحوًا fiilinden olup yaygın masdarlar’dandır. Daha sonra bu ilme özel isim oldu, tıpkı fıkıh ilminin daha sonrada helal ve haramları kapsayan şariat ilmine isim olması gibi, veya Allah’ın evinden Kabe kastedildiği gibi. Bunun benzerleri çoktur.”³⁵ şeklinde açıklar.

İsimplendirmeye dair rivayetlerin çoğuna göre gramerin sentaks kısmına bu adın verilmesinin sebebî, Hz. Ali’nin (ö. 41/661) kelime çeşitleriyle tanımlarını kapsayan bir sayfayı Ebü’l-Esved ed-Düelî’ye (ö. 67/686) verdikten sonra, “Bu yola girerek ilerle” (Ünhu haze’n-nahve) demesi veya Ebü’l-Esved’in, gramerle ilgili bazı düşüncelerini belirtip öğrencilerine Hz. Ali’ninkine benzer bir talimat vermesidir.³⁶

VII. NAHİV İLMİNİN KURULUŞU

Arap yarımadasından İslam’ı yaymak için çıkan Müslüman ordular h.I. (m. VII) asırdan itibaren Irak, Elcezire, Suriye, İran, Mısır, Horasan ve Kuzey Afrika’ya seferler düzenlediler.³⁷ Arap kabilelerinin buralara yerleşmesi ve birlikte düzenlenen seferlerin yeni unsurlar getirmesi, anılan bölgelerdeki dillerin yerine Arapça’nın geçişini sağladı. Arapça’nın fethedilen yerlerdeki dillerin yerini alması tabiatıyla zamanla, bölgeden bölgeye göstereceği farklı şekiller içinde gerçekleşmişti.

³² İsmail Durmuş, “Nahiv”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 300.

³³ Hanbelizâde Muhammed Şakir, *Temrin ve İ‘rablı Nahiv*, Açıklama ve Notlarla sadeleştiren Hüseyin Elmalı, Anadolu Yayınları, İzmir 2010 s. 11.

³⁴ Hasan Akdağ, *Arap Dili Dil bilgisi*, Tekin Kitapevi, Konya tsz. s.289.

³⁵ İbn Cinnî, Ebu’l-Feth Osman, *el-Hasais*, nşr: M. Ali en-Neccar, Beyrut 1952, I, 35. Ebü’l-Fazl İbn Manzur Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî el-Mısırî, *Lisânü’l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut, tsz, c. 15, s. 330.

³⁶ Durmuş, XXXII, 300.

³⁷ Ahmet S. Furat, *Arap Edebiyat Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay, İstanbul 1996, 197-198-199.

Burada fethedilen ülkelerin Müslümanlığı kabul eden halklarının durumu da hatırdâ tutulmalıdır. İçlerinden bazıları buralara yerleşmiş olan Araplarla evlenmişti. Yeni doğan çocukların anneleri, çoğu zaman türlü ırklara mensup cariyeler olmuştu. Bunun yanında fethedilen bölgelerin mevali denilen halkları ile Araplar arasında din kardeşliği kurulmuştu.

Mevalinin Arapça öğrenirken bazı zorluklarla karşılaşması tabii idi. Her şeyden önce kendi dillerinde bulunmayan harflerde zorlanıyorlar, mesela (ع) ‘ayn’ı (ا) hemze, (ط) tiy’ı (ت) te, (ش) şini (س) sin diye okuyorlardı. Arapçada lukne “pelteklik” denilen bu durum, zamanla Mevali’nin kızlarıyla evlenen Arapların çocuklarında da görülmeye başlandı.

Kadim ravi ve müellifler nahiv ilminin ortaya konulmasını gerektiren bazı sebepler zikretmişlerdir. Bir kısım ayetlerin (et-Tevbe 9/3; el-Hâkka 69/37) kıraatinde görülen okuma hataları yahut ana dili Arapça olmayanlardan birinin veya Ebü'l-Esved’in kızının yaptığı bir konuşma hatası üzerine Basra Valisi Ziyâd b. Ebih’in (ö. 53/673) yahut oğlu Ubeydullah’ın (ö. 67/686) ya da Hz. Ömer’in (ö. 644) emriyle, diğer bir rivayete göre ise Hz. Ali’nin bazı temel esasları zikredip yol göstermesiyle Ebü'l-Esved ed-Düeli (ö. 67/686) tarafından nahiv ilminin kurulmuş olduğu kabul edilir.³⁸

Tarihin ışığı altında nahiv ilmi dört döneme ayrılır :

1. Kuruluş ve Oluşma Dönemi (Basra dönemi)
2. Gelişme ve İlerleme Dönemi (Basra ve Kûfe dönemi)
3. Olgunluk Dönemi (Kûfe dönemi)
4. Tercih Dönemi (Bağdat, Endülüs, Mısır, Şam dönemi)³⁹

Birinci dönem; nahiv’in kurucusu Ebu'l-Esved (ö. 67/686) ile başlar, Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)'e kadar sürer.⁴⁰ Basra’da ve Basra ekolüne mensup dilciler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte bazı sayfa ve cüzlerden bahsedilirse de tam bir telif görülmez, şifahi nakil ve öğretim hâkimdir.⁴¹

³⁸ Durmuş, XXXII, 301.

³⁹ Muhammed et-Tantâvî, *Neşe'tun-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, (2. baskı), Dâru'l-Meârif, Kâhire 1995, 36.

⁴⁰ Soner Gündüzöz, “Nahiv ve Sarf İlimlerin Doğuşu Üzerine”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 9, Samsun 1997, 292.

⁴¹ Durmuş, XXXII, 302.

İkinci dönem; Basralı Halil b. Ahmed, Kûfeli Ebû Cafer er-Rûsî (ö. 187/803) zamanından el-Mâzinî (ö. 247/861) ve İbnu's-Sikkît (ö. 244/858) çağına kadar sürer. Bu dönemden itibaren sarf bahisleri nahiv kitapları içerisinde görülmeye başlamış ve nahiv kelimesi ikisine de ortak ad olmuştur.⁴² Bu dönemde Basra mektebinden Halîl b. Ahmed, Yûnus b. Habîb, Sîbeveyhi (ö. 180/796) ve Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830); Kûfe mektebinden Ruâsî, Muâz b. Müslim el-Herrâ (ö. 187/802), Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/804) ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) dersleri ve eserleriyle nahiv ilminin gelişiminde etkili olmuşlardır.⁴³

Üçüncü dönem ise; h.III asrın sonlarına kadar devam etmiştir.⁴⁴ Bu dönemde başta Müberred ile Sa'leb olmak üzere iki mektebe mensup dilciler arasında gramer tartışmaları kızışmış, bu tartışmalarda Müberred (ö. 285/898) Sîbeveyhi'nin, Sa'leb de (ö. 291/903) Ferrâ'nın görüşlerine dayanmıştır. Müberred, *Tabakâtü'n-nahviyyin el-Basriyyin* ile nahivcilerin biyografisine dair ilk eseri yazan dilci olmuş, daha önce fiilen var olan Basra mektebi için "Basriyyûn" adı da ilk defa onun tarafından konulmuştur.⁴⁵

Dördüncü dönem; tercih dönemi ve Bağdat ekolünün dönemidir. (IX.) yüzyılın sonlarında başlar. (X.) yüzyılın ortalarında nihayete erer. Bu tarih, kaynaklarda sık geçen mütekaddimîn ve müteahhirîn nahivcilerinin ayırım noktasını teşkil etmiş, Niftaveyh (ö. 323/935), Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) ve İbn Dürüsteveyh (ö. 347/958) mütekaddimîn dilcilerinin sonuncuları, Ebû Saîd es-Sîrâfî (ö. 368/978) İbn Hâleveyh (ö. 370/980) ve Ebû 'Ali el-Fârisî (ö. 377/987) gibi dilciler de müteahhirînin ilkleri sayılmıştır.⁴⁶

VIII. NAHİV İLMİNİN ÖNEMİ VE AMACI

Yüce Allah doğru yola, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak üzere, öncekilerini teyid eden son kitabını arapça olarak indirmiştir. Ashab-ı Kiram inen ayetlerin maânâlarını güzelce anlamış ayrıntılarını da bizzat Peygamberimiz (s.a.v.)'den öğrenmişlerdir. Zamanla İslâm dini yayılmış değişik ırk ve milletler İslâm dinine girmişlerdir. Doğal olarak bu insanlara Kur'an-ı Kerim ve hadisleri anlatma ihtiyacı

⁴² Gündüzöz, 292.

⁴³ Durmuş, XXXII, 303.

⁴⁴ Gündüzöz, 293.

⁴⁵ Durmuş, XXXII, 303.

⁴⁶ Durmuş, XXXII, 303.

doğmuştur. Arap diline uygun olarak nazil olan Kur'an-ı Kerim'in doğru olarak anlaşılması için sarf ve nahiv ilmine ihtiyaç duyulmuştur.

Nahiv ilmi, cümlelerin doğruluğunu belirleyen hassas bir kıyas ilmidir. Cümle yapılarını analiz etmede, maksadı anlamada kişiye yardımcı olan bir araçtır. Bu açıdan temel olması itibarıyla ve kendisine duyulan ihtiyaçtan dolayı dil biliminin önemli bir kısmıdır.⁴⁷

Hz. Ali'nin kelime çeşitleriyle tanımlarını kapsayan bir sayfayı Ebü'l-Esved ed-Düeli'ye verdikten sonra yukarıda belirtildiği gibi, "Bu yola girerek ilerle" (Ünhu haze'n-nahve) demesi veya Ebü'l-Esved'in, gramerle ilgili bazı düşüncelerini belirtip öğrencilerine Hz. Ali'ninkine benzer bir talimat vermesiyle⁴⁸ başlanan nahiv ilmi ile ilgili olarak kitaplar yazılmış ve büyük nahivciler yetişmiştir. Bu şekilde oluşturulan nahiv ilmi, diğer islami ilimlerde de kullanılmıştır. Bu bakımdan tefsir, hadis, fıkıh alanında telif edilen kitapların anlaşılması nahiv ilmine bağlı kalmıştır.

Cüveynî'ye (ö. 478/1085) göre; "Kisi, nahiv ve lügat ilimlerinde sussuzluğunu gidermediği sürece, fıkhıta istenen bir düzeye gelemez".⁴⁹

Felsefe, kelâm, fıkıh, fıkıh usulü ve tasavvuf gibi ilimlere dair sâheserleriyle tanıdığımız Gazzâlî de (ö. 1111) hocası Cüveynî gibi, dînin kaynaklarının Arap asıllı olduğuna vurgu yapar. Kur'an'daki anlam problemlerinin çoğunun nahiv ilmi yardımıyla çözülebildiğini belirterek "Lügat ve nahiv, dînin kaynaklarının yorumlanabilmesi ve Arapların konuşmalarının ve kullanım üsluplarının bilinebilmesi için ilke (mebde') niteliğinde iki ilimdir".⁵⁰ Şeklinde açıklamıştır.

Mütekellimîn usûlünün önderlerinden olan Fahreddin Râzî (v. 606/1209) de, İslâm dîninin Arap asıllı olduğu, Arapçayı bilmeden dinin delillerini anlamının mümkün olmadığı, farzın yerine getirilebilmesi için mutlaka gereken şeyin de farz

⁴⁷ Yusuf Akçakoca, *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminoloji Tartışmaları -Mansûb Cümle Elemanları Örneğinde-*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2014, 12.

⁴⁸ Durmuş, XXXII, 300.

⁴⁹ Osman Güman, *Nahiv-Fıkıh İlişkisi: el İsnevi Örneği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006, 33.

⁵⁰ Güman, 33.

oldugu seklinde bir akıl yürütme ile müctehidin sarf, nahiv ve lügat bilgisine sahip olmasının farz olduğunu söyler.⁵¹



⁵¹ Güman, 35.

BİRİNCİ BÖLÜM

MERFÛ'ÂT, MANSÛBÂT VE MECRÛRÂT'LAR

1.1. MERFÛ'ÂT (المرفوعات)

Merfû'ât merfû'un cem'i olup⁵² lafzen, takdiren veya mahallen ref' hâlindeki kelime ve cümlelerdir.⁵³

Merfû'âtın nahivin diğer konuları olan Mansûbât ve Mecrûrâtın önce zikredilmesi, iki merfû kelime ile bir cümlenin oluşabilmesi, iki mânsub veya mecrûr kelime ile cümlenin oluşamaması nedeniyledir.⁵⁴

Merfû'ât'ların sayısı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüş ayrılıklarına göre Merfû'ât'ların sayısı dokuz ile yirmi iki arasında değişmektedir.⁵⁵

1.1.1. Fâil (الفاعل)

Açık veya te'vil edilmiş kelimeye, fiil veya fiille te'vil edilmiş olan kelimenin isnad edilmesidir.⁵⁶ Fâil daima merfû'dur.⁵⁷

Fâilin harekesi zammedir. Burada son harfinin harekesi kastedilmektedir. Bununla beraber cemi' müzekker sâlimler ve beş isimler'de vav (و), tesniyeler'de ise elif (إ) zâmmenin yerine geçer.⁵⁸

1.1.1.1. Fâilin Çeşitleri

A) Açık isim olur: **1:** وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ

الْحَرِيقِ “Melekler, kâfir olanların canlarını aldıkları zaman yüzlerine, arkalarına vurup

⁵² el-Câmî, Abdurrahman b. Ahmed, *el-Fevaidü'z-Ziyaiyye*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, tsz., 56.

⁵³ Mehmed Zihni Efendi, *el-Muktedâb*, Marifet yayınları, İstanbul 2008, 73.

⁵⁴ Muhammed b. Abdurrahim b. Hüseyin Ömerî el-Mîlanî, *Hâşiyeli Şerhu'l-Muğnî*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul tsz, 14.

⁵⁵ Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temim el-Ferâhidî (el-Fûrhûdî), *Kitabü'l-Cümel fi'n nahv*, İstiklâl yay, Tahran h.1410, 117. Mustafâ Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, (10. Baskı) MÜİFV Yay., İstanbul 2011, 81.

⁵⁶ İbni Hişam el-Ensari, Ebu Muhammed Abdullah Cemaluddin, *Şerh-u Katri'n-Nedâ*, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2010, 203.

⁵⁷ İbn Akil, *Şerhu İbni Akil*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, I, 232.

⁵⁸ Akdağ, 309.

cayır cayır yakıcı ateş azabını tadın dediklerini görseydik.”⁵⁹ Müellifimiz ayet-i kerime’de ⁶⁰ بَيَّنَّوْا الَّذِينَ كَفَرُوا بِقَبْضِ فَاعِلٍ. kelimesinin بَيَّنَّوْا fiiline fâil olduğuna işâret etmektedir.

2: وَقَصَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تُعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْتَغَِنَّٰ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا “Şayet gerek yalnız biri, gerek ikisi birden yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara *öf* bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.”⁶¹ ayet-i kerime’de Nesefî ⁶² أَخَذَهُمَا فَاعِلٌ يَبْلَغُ şeklinde ifadesiyle أَخَذَهُمَا lafzının يَبْلَغُ fiiline fâil olduğuna dikkat çekmektedir.

3: رَجَالٌ لَا تُلْمِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ: “ Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.”⁶³ Müfesirimiz ayet-i celile’de ⁶⁴ رَجَالٌ فَاعِلٌ يَسْبِغُ ifadesiyle رَجَالٌ lafzının bir önceki ayette geçen يَسْبِغُ fiilinin fâili olduğunu belirtir.

B) Fâil Zamîr olur: Bu zamîr gizli veya açık olabilir:

Açık olan Zâmire Örnek:

(Ey Muhammed) “ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَعْبَرِ اللَّهُ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ رَصَادِينَ (s.a.v) De ki: Söyleyin bakalım. Acaba size Allah’ın azabı gelse veya size kıyamet saati gelip çatsa siz Allah’tan başkasını mı çağırırsınız? Eğer (putların size yararı dokunduğu iddianızda) doğru söylerseniz (haydi onları çağırın).”⁶⁵ Yazarımız ayet-i kerime’de ⁶⁶ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَعْبَرِ اللَّهُ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ رَصَادِينَ ifadesiyle قُلْ أَرَأَيْتُمْ cümlesindeki Te (ت) zamîrinin fâil olduğu görüşündedir.

⁵⁹ Enfâl: 8/50.

⁶⁰ Ebü’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, (thk: Yûsuf Büdeyvi), Beyrut 2011, I, 651.

⁶¹ İsrâ: 17/23.

⁶² Nesefî, II, 252.

⁶³ Nûr: 24/37.

⁶⁴ Nesefî, II, 508.

⁶⁵ En’âm: 6/40.

⁶⁶ Nesefî, I, 503.

ile ilgili olarak ⁷⁴ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا والباء دخلت على الفاعل ⁷⁴ ile ilgili olarak كَفَى بِاللَّهِ lafza-ı celalın كَفَى fiiline Fâil olduğunu belirtir.

Örnek2: سَتَرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ
 “Varlığımızın delillerini, (Kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur’an’ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin, her şeye şâhit olması yetmezmi?⁷⁵ Yazarımız ayet-i kerime’de ⁷⁶ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ مَوْضِعَ رِبِّكَ الرَّفْعِ عَلَى ⁷⁶ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ مَوْضِعَ رِبِّكَ الرَّفْعِ عَلَى fiiline fâil olduğu görüşündedir.

Bazen masdar kendi Fâiline muzâf olabilir:

Örnek: وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ: “Onlar gerçekten tuzaklarını kurmuşlardı. Tuzakları yüzünden dağlar yerinden oynayacak olsa bile, tuzakları Allah katındadır (Allah bilir)”.⁷⁷ Nesefî ayet-i celile’de ⁷⁸ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَهُوَ ifadesiyle مَكْرُهُM cümlesinin geçtiği iki yerde de masdar fâiline muzâf olduğu görüşündedir.

1.1.2. Mübtedâ (المبتدأ)

Umûmîyetle isim cümlesinin kendisiyle başladığı lafız (isim) olan mübtedâ daima merfû‘dur.⁷⁹ Başka bir ifade ile Mübtedâ zaid olmayan lafzî âmillerden mücerred olup kendisinden ihbar edilen isimdir.⁸⁰ Genel olarak ma’rife şeklinde gelen Mübtedâ, faide vermesi kaydıyla bazen nekre de gelebilir.⁸¹ Bununla beraber Mübtedâ açık isim olabileceği gibi müfred hükmünde de olabilir.⁸²

⁷⁴ Nesefî, II, 160.

⁷⁵ Fussilet: 41/53.

⁷⁶ Nesefî, III, 243.

⁷⁷ İbrahim: 14/43.

⁷⁸ Nesefî, II, 179.

⁷⁹ Çörtü, 102.

⁸⁰ Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. İsa b. el Eşmunî, *Şerhul Eşmuni ale Elfiyyeti ibni Malik*, Midyat Hükümet, tsz, I, 188.

⁸¹ İbn Akil, c.I, 136.

⁸² İbni Hişam, *Şerh-u Katri'n-Nedâ*, 138; İsmail Demir, *İbn Mu'ti ve Kitâbu'l-Fusûl fi'n-Nahv*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1996, 27.

Mübtedâ'nın âmili konusuna gelince birçok görüş ileri sürülmüştür.⁸³ Öncelikle Sibeveyhi ve cumhur'a göre Mübtedânın âmili manevidir.⁸⁴ Kûfelilerin görüşüne göre; Mübtedâ haber'i, haber Mübtedâ'yı merfû' ederken, Basra ekolüne göre ise; Mübtedâ ibtida' ile merfû'dur, Haber'de ise ihtilaf etmişlerdir. Bazıları; Sadece ibtidâ' ile bazılarına göre'de (bunlar arasında İbni Cinni'de vardır)⁸⁵ hem ibtidâ' hem de mübtedâ ile yani ikisiyle beraber merfû' olur. Basralıların bir kısmı ise: Mübtedâ ibtida' ile, haber mübtedâ' ile merfû' olduğu görüşündedirler.

Müfessirimiz : *قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ* : “O gün kalbler titrer.”⁸⁶ ayet ile ilgili olarak yaptığı yorumda *قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ* tabiriyle Mübtedâ olan *قُلُوبٌ* kelimesinin ibtida ile merfû' olduğu görüşündedir.

Haber'in âmili konusunda Müfessirimiz : *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنَكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ* : “Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki adalet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin.”⁸⁸ Ayet'ini izah etmeye çalışan Neseî *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنَكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ لِأَنَّهُ خَيْرُ الْمَبْتَدَأِ وَهُوَ شَهَادَةُ*⁸⁹ ifadesiyle *اثْنَانِ*'nin merfû' olduğunu zikredip haberin merfû' olduğunu söylerken gerekçe olarak İbtidanın haberi olduğundan dolayı şekilde yorum yapan Halil b. Ahmedin,⁹⁰ görüşüne katılmıştır.

Dolayısıyla müfessirimiz görüşler arasında, bir kısım basra âlimlerinin görüşündedir.

⁸³ İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berakât Kemalu'd-Dîn Abdurrahman b. Muhammed'ul-Enbârî *el-İnsâf fi Mesâilî'l-Hilaf*, telif.: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1987. I, 44.

⁸⁴ İbni Akil, I, 127.

⁸⁵ İbn Cinnî, II, 161.

⁸⁶ Nazi'ât: 79/ 8.

⁸⁷ Neseî, III, 596.

⁸⁸ Mâide: 5/106.

⁸⁹ Neseî, I, 481.

⁹⁰ Halil b. Ahmed, 118.

1.1.2.1. Mübtedânın Çeşitleri

Açık İsim Olabilir;

1: “Allah Teâla ki, O’ndan başka mabûd yoktur, hayy ve kayyum olan O’dur.”⁹¹ Müellif Âyet-i Kerime hakkında⁹² “الله مبتدأ لا إله إلا هو خبره” ibaresi ile lafza-ı celalın mübtedâ olduğunu belirtir.

2: إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَنْ الْمَقْتُولِينَ “Hani melekler şöyle demişti: Ey Meryem! Allah, seni kendi tarafınan bir kelime ile müjdeliyor ki, adı Meryem oğlu İsa Mesih’tir. Dünyada da, ahirette de itibarlı ve Allah’a çok yakın olanlardandır.”⁹³ Yazar Âyeti celile hakkında⁹⁴ “اسمه مبتدأ” tabiri ile geçen اسْمُهُ kelimesinin mübtedâ olduğu görüşündedir.

Munfasıl zamîr olur;

Misâl: “İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz; onlar ise, bütün kitaplara iman ettiğiniz hâlde, sizi sevmezler.”⁹⁵ Müfessirimizin Âyeti Kerime’de ki “ها أأنتم أولاء تحبونهم ولا يحبونكم وتؤمنون بالكتاب كله” tabiri zamîrinin mübtedâ olduğunu gösterir.

Müfred hükmünde olur;

Misâl: “Eğer onlara mehir tesbit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tesbit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının, ya da nikâh bağı elinde bulunanın (kocanın, paylarından) vazgeçmesi başka. Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya daha

⁹¹ Âl-i İmran: 3/2.

⁹² Neseî, I, 235.

⁹³ Âl-i İmran: 3/45.

⁹⁴ Neseî, I, 255.

⁹⁵ Âl-i İmran: 3/119.

⁹⁶ Neseî, I, 286.

yakındır. Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.⁹⁷ Müfessirimizin Âyetteki⁹⁸ وَأَنْ تَعْتَفُوا tabiri وَأَنْ تَعْتَفُوا مبتدأ خبره أَقْرَبُ للتقوى kelimesinin müfred hükmünde olup mübtedâ olduğuna işârettir.

Mübtedânın nekre gelmesi;

Mübtedâ da asl olan ma‘rife olmasıdır, nekre olarak gelmesi caiz değildir. Ancak mübtedâ umumiyet ifade eder veyahut tahsisi ifade ederse nekre olarak gelmesi caiz olur. Müteâhhir âlimler mübtedâ'nın tahsis yollarını otuz üç küsüre kadar saymışlardır.⁹⁹ Biz bazılarını zikretmekle yetineceğiz.

1.Haber zarf veya car mecrûr olarak nekre gelip mübtedâ'dan önce gelirse mübtedâmız nekre gelebilir;¹⁰⁰

Misâl : وَيَبْقِرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ İman edip salih amel işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde, *Bu (Tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!* diyecekler. Hâlbuki bu rızık onlara benzer olarak verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşlerde vardır. Onlar orada ebedî kalacaklardır.¹⁰¹ Yazarımız ayeti kerime ile ilgili¹⁰² وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ ifadesiyle وَأَنْ تَعْتَفُوا kelimesinin nekre olduğu halde mübtedâ olmasının sebebinin وَلَهُمْ kelimesinin mübtedâ'dan önce gelmesine bağlamıştır.

2. Mübtedâ sıfat ile vasıflanırsa nekre olarak gelebilir;¹⁰³

Misâl: يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ. “Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahtır.¹⁰⁴ Müellifimiz Âyeti

⁹⁷ Bakara: 2/237.

⁹⁸ Neseî, I, 199.

⁹⁹ İbni Hişâm el-Ensârî, Ebû Muhammed Abdullah Cemâluddîn, *Şerhu Şuzûru 'z- Zeheb*, (2.baskı) (neşr. Berekât Yûsuf Hebbûb), Dâru İbni Kesir, Beyrut 2008, 168.

¹⁰⁰ İbni Akil, I, 137.

¹⁰¹ Bakara: 2/25.

¹⁰² Neseî, I, 70.

¹⁰³ İbni Akil, I, 137.

¹⁰⁴ Bakara: 2/217.

celile'de ¹⁰⁵ tabiri ile "فُلٌ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ أَيِ إِثْمٍ كَبِيرٍ قِتَالٌ مَبْتَدَأُ وَكَبِيرٌ خَبْرُهُ وَجَارُ الْإِبْتِدَاءِ بِالنِّكَرَةِ لِأَنَّهَا وَقَدْ وَصِفَتْ بِغِيهِ" nekre olduğu halde Mübtedâ olarak gelen قِتَالٌ kelimesinin sıfat ile vasıflandığı görüşüne katıldığını gösterir.

3. Mübtedâ muzâf olduğu zaman nekre gelebilir;¹⁰⁶

Örnek: "وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا" "Rahmân'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler".¹⁰⁷ Müellifimizin Âyeti Kerime ile ilgili "وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ مَبْتَدَأُ خَبْرَهُ الَّذِينَ يَمْشُونَ أَوْ أَوْلَئِكَ يَجْزُونَ وَالَّذِينَ يَمْشُونَ وَمَا بَعْدَهَا صِفَةٌ وَالْإِضَافَةُ إِلَى الرَّحْمَنِ لِلتَّخْصِيسِ" ibaresi "وَعِبَادُ" kelimesinin mübtedâ olabileceği ¹⁰⁸ görüştünü benimsediğini gösterir.

4. Mübtedâ, fa'ı ceza (cevap)'dan sonra geldiği zaman nekre olarak gelebilir.¹⁰⁹

Örnek: "فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ" "Öyle ise sizden ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin."¹¹⁰ Yazarımızın Âyeti Kerime'deki "وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ" ifadesi "فَعِدَّةٌ" kelimesinin mübtedâ olabileceğini fa'ı cezadan dolayı olduğunu anlıyoruz.

Mübtedânın hazfedildiği yerler;

Mübtedânın cevazen hazfedilmesi; Şayet Mübtedâ'nın hazfine dair bir karine olursa hazfedilmesi caiz olur.¹¹² Daha çok istifhâm'ın cevabında olur.¹¹³

Misâl 1: "بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ: 1" "Allah ve Resûlünden kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere bir ihtar!"¹¹⁴ Müfessirimiz ayet-i kerimede بَرَاءَةٌ

¹⁰⁵ Neseî, I, 180.

¹⁰⁶ İbni Akil, I, 137.

¹⁰⁷ Furkân: 25/ 63.

¹⁰⁸ Neseî, II, 547.

¹⁰⁹ İbni Akil, I, 140.

¹¹⁰ Bakara: 2/ 185.

¹¹¹ Neseî, I, 160.

¹¹² Mîlanî, *Haşiyeli Şerhi'l-Muğni*, 17.

¹¹³ İbn Hişâm el-Ensârî, Ebû Mumammed Abdullah Cemâluddîn, *Muğni-Lebib*, Daru'l-Kitabîl-Mısır, Kahire tsz. II, 168.

¹¹⁵ براءة kelimesinin mahzûf Mübtedânın haberi olduğunu izah eder.

Misâl 2: “Elif. Lâm. Râ. (Bu sana indirilen), hikmet sahibi (ve) her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır”.¹¹⁶ Nesefî ayet-i kerime hakkında ¹¹⁷ الر كتاب أي هذا كتاب فهو خبر مبتدأ محذوف ¹¹⁷ tabiri ile كتاب kelimesinin mahzûf olan mübtedâ'nın haberi olduğunu gösterir.

Mübtedâ'nın vücuben hazfedilmesi: Medih ve zem üslubunda olanlarda, kaseme (yemin) mübtedâ olduğunda ve لاسما'den sonra merfû' isim gelip Mübtedâ olduğunda mübtedâ'nın hazfi vacip olur.¹¹⁸

Misâl 1: التائبون العابدون الحامدون الساجدون الآمرون بالمعروف والنهون عن المنكر (Bu alış veriş yapanlar), tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır. O müminleri müjdele!¹¹⁹Nesefî Âyeti Celiledeki ¹²⁰ التائبون رفع على المدح أي هم التائبون يعني المؤمنون المذكورين ¹²⁰ kelimesinin medihten dolayı mahzûf mübtedâ'nın haberi olduğunu açıklar.

Misâl 2: “Rahmân, Arş'a istivâ etmiştir”.¹²¹ Âyetinde Nesefî ¹²² الرحمن رفع على المدح أي هو الرحمن ¹²² kelimesinin medihten dolayı mahzûf mübtedânın haberi olduğunu izah eder.

¹¹⁴ Tevbe: 9/1.

¹¹⁵ Nesefî, I, 662.

¹¹⁶ Hûd: 11/1.

¹¹⁷ Nesefî, II, 46.

¹¹⁸ Abduh er-Racihi, *et-Tatbiku'nahvi*, (2.Baskı), Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 2010, 109.

¹¹⁹ Tevbe: 9/112.

¹²⁰ Nesefî, I, 712.

¹²¹ Tâ-Hâ: 20/5.

¹²² Nesefî, II, 357.

1.1.3. Haber (الخبْر)

Lafzî âmillerden mücerred olup müsnedun bih olan isimdir.¹²³ Haber isim cümlesinin ikinci kısmından olan ve mübtedâ'nın nasıl ve ne durumda olduğunu haber verirken daima merfû'dur. Umûmîyetle nekre olur ve mübtedâ'dan sonra gelir.¹²⁴

1.1.3.1. Haberin Kısımları

Haber; Müfred, Cümle ve Şibhi Cümleden oluşur.¹²⁵

Müfred Haber; Cümle ve Şibhi Cümle dışında müştâk veya camid olan kelimelerdir.

Camid olan Haber; “İşte, hakkında şüphe ettikleri Meryem oğlu İsa -hak söz olarak- budur”.¹²⁶ Neseffî ayet ile ilgili olarak¹²⁷ ذلك مبتدأ عيسى خبره izâhı ile câmid isim olan عيسى İsa'ya haber olarak belirtmiştir.

Müştâk olan Haber; “Kıyamet gününde Allah hakkında yalan söyleyenlerin yüzlerinin kapkara olduğunugörürsün”.¹²⁸ ayet-i Kerime ile ilgili olarak¹²⁹ zaptı ile müştak olan مُسَوِّدَةٌ kelimesinin haber olduğunu belirtir.

Cümle haber: İsim, fiil ve şart cümlesin'den oluşabilir.¹³⁰

Haberin isim cümlesi olarak gelmesi;

Örnek 1: “İşte onların cezası, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanlığın lânetine uğramalarıdır.”¹³¹ Müellifimiz ayette geçen

¹²³ El-Cami, 72.

¹²⁴ Çörtü, 102.

¹²⁵ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vafî*, I-IV, (15.Baskı) Daru'l-Meârif, tsz, I, 461.

¹²⁶ Meryem: 19/ 34.

¹²⁷ Neseffî, II, 335.

¹²⁸ Zümer: 39/ 60.

¹²⁹ Neseffî, III, 190.

¹³⁰ Çörtü, 104.

¹³¹ Âl-i İmrân: 3/87.

132 cümlesini جَزَاؤُهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللَّهِ ifadesiyle أولئك مبتدأ جزاؤهم مبتدأ ثانٍ خبره أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللَّهِ وهما خبر 132 nin haberi olduğunu izâh etmeye çalışmıştır..

Örnek 2: “Kapı çalan!Nedir o kapı çalan?”¹³³ Neseî ayet-i kerime ile ilgili olarak ما القارعة مبتدأ ثانٍ القارعة خبره والجملة خبر المبتدأ الأولالقارعة مبتدأ¹³⁴ ifadesi ile ما القارعة isim cümlesinin القارعة kelimesine haber olduğuna işâret etmektedir.

Haberin fiil cümlesi olarak gelmesi;

Misâl 1: “Melekler وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ:1” Melekler yüzlerine ve arkalarına vurarak ve "Tadın yakıcı cehennem azabını" (diyerek) o kâfirlerin canlarını alırken onları bir görseydin!¹³⁵ Yazarımız ayet-i kerime’yi açıklarken يَضْرِبُونَ fiilinin fâili olanvav (و) ile beraberhaber olduğuna işâret etmektedir.

Misâl 2: “Arş’ı yüklenen ve bir de onun الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ” Neseî ayette çevresinde bulunanlar (melekler), Rablerini hamd ile tesbih ederler...¹³⁷ الذين الذين¹³⁸ ibaresiyle ism-i mevsûl olup aynı zamanda mübtedâolan الذين nin haberi, fiil ve fâil olan vav (و) ile beraber يُسَبِّحُونَ haber olduğuna değinir.

Haberin şart cümlesi olması;

Misâl : “Dediler ki: Ey Musa! Ya sen at قَالُوا أَيُّ السِّحْرِ يَا مُوسَىٰ إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ عَصَاكَ veya önce atan biz olâlim.¹³⁹ Müellifimiz ayette geçen قَالُوا أَيُّ السِّحْرِ يَا مُوسَىٰ إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ عَصَاكَ ifadesi ile أن ve sonrası için 140 nin haberi, fiil ve fâil olan vav (و) ile beraber يُسَبِّحُونَ haber olduğuna değinir.

¹³² Neseî, I, 272.

¹³³ el-Kâria: 101/1-2.

¹³⁴ Neseî, III, 673.

¹³⁵ Enfâl: 8/50.

¹³⁶ Neseî, I, 651.

¹³⁷ Gâfir: 40/ 7.

¹³⁸ Neseî, III, 200.

¹³⁹ Tâhâ: 20/65.

¹⁴⁰ Neseî, II, 272.

Haberin Şibh-i cümle olması;

Misâl 1: “O, kullarının üstünde her türlü tasarrufa sahiptir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, herşeyden haberdardır”.¹⁴¹ Neseffî ayette geçen ¹⁴²فَوْقَ عِبَادِهِ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوقَ عِبَادِهِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْحَبِيرُ 142 zaptı ile zarf olan فَوقَ عِبَادِهِ kelimesinin Şibh-i cümle olup haber olduğuna değinmiştir.

Misâl 2: “Yaptıkları her şey kitaplarda (amel defterlerinde) mevcuttur”.¹⁴³ Müfessirimizin ayetteki ¹⁴⁴وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الرَّبْرِ وَفِي الزَّبْرِ وَفِي الْكَلِّ 144 tabiri car ve mecrûr olan فِي الرَّبْرِ kelimesinin Şibh-i cümle olup haber olduğuna işârettir.

Haberin taaddüdü: Mübtedâ'dan haber vermek bir haber ile olur ki bu asıldır, birden fazla ile de olabilir.¹⁴⁵

Misâl 1: “Çünkü onlar sağır, dilsizler ve kördür. Bu sebeple düşünmezler”.¹⁴⁶ Müellifimizin ayetteki ¹⁴⁷صُمٌّ خَبْرٌ مَبْتَدَأٌ مَضْرُوبٌ هِيَ صَمٌّ بِكُمْ عَمِّي ثَانٍ عَمِّي 147 صُمٌّ خَبْرٌ مَبْتَدَأٌ مَضْرُوبٌ هِيَ صَمٌّ بِكُمْ عَمِّي 147 yorumu geçen isimlerin haber olduğuna ulaştırır bizi.

Misâl 2: “İşte Rabbiniz Allah O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır”.¹⁴⁸ Neseffî ayet-i kerime ile ilgili olarak yaptığı yorumda ¹⁴⁹مَبْتَدَأٌ وَمَا بَعْدَهُ أَخْبَارٌ مِتْرَادِفَةٌ وَهِيَ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ 149 ifade edip ismi işâret olan ذَلِكُمْ kelimesinin Mübtedâ, ondan sonraki cümlelerin hepsinin haber olduğunu izah etmiştir.

Haberin Mübtedâdan önce gelmesi; Bazen haber Mübtedân önce gelir, Bu durumda haberin öne geçmesi caiz veya vacip olabilir.¹⁵⁰

¹⁴¹ En'âm: 6/18.

¹⁴² Neseffî, I, 495.

¹⁴³ Kamer: 54/52.

¹⁴⁴ Neseffî, III, 408.

¹⁴⁵ İbni Hişâm, Şerh-u Katri'n-Neda, 145.

¹⁴⁶ Bakara: 2/171.

¹⁴⁷ Neseffî, I, 151.

¹⁴⁸ En'âm: 6/102.

¹⁴⁹ Neseffî, I, 527.

¹⁵⁰ İbni Hişâm, Şerh-u Katri'n-Neda, 146.

Haberin öne geçmesinin caiz olduğu yer;

Misâl 1: وَأَمْرَاتُهُ قَائِمَةٌ فَصَحَّكَتْ فَبَشَّرْنَاَهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ “O esnada hanımı ayakta idi ve (bu sözleri duyunca) güldü. Ona da İshak'ı, İshak'ın ardından da Ya'kub'u müjdeledik”.¹⁵¹ Müellif ayette ¹⁵² وَالظَّرْفُ قَبْلَهُ خَيْرٌ كَمَا تَقُولُ فِي الدَّارِ زَيْدٌ ifadesi ile zarf olanların mübtedâ'dan önce gelebilme durumunu misal ile açıklayıp وَمِنْ وَرَاءِ kelimesinde bu kural dahilinde olup haber olarak öne geçtiği görüşünü ileri sürmüştür.

Misâl 2: وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آتَمٌ قَلْبُهُ “Şahitliği bildiklerinizi gizlemeyin. Kim onu gizlerse, bilsin ki onun kalbi günahkârdır”.¹⁵³ Müfessirmiz ayet-i kerime'de yaptığı ¹⁵⁴ وَمَنْ يَكْتُمُهَا فَإِنَّهُ آتَمٌ قَلْبُهُ وَأَتَمُّ خَيْرٌ مَقْدَمٌ yorumu ilegeçen آتَمٌ kelimesinin mübtedâ'sının önüne geçip haber olduğuna işârettir.

- 1) Haberın öne geçmesinin vacip olduğu yerler:
- 2) Haber, öne geçmesini gerektirip sadaret isteyenlerden olursa,
- 3) Mübtedâ mahza nekrelerden ise,
- 4) Vurgu mübtedâ'ya yapılırsa,
- 5) Mübtedâ'da zamîr olup habere dönerse, haberin önde gelmesi vacip olur.¹⁵⁵

Misâl: أَلَيْسَ هَذَا أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ “Bir büyü müdür bu, yoksa görmüyor musunuz?”¹⁵⁶ Müellifimiz sadaret isteyen haberlerin öne geçmesi hususunda ayet-i kerime'deki ¹⁵⁷ وَمَنْ يَكْتُمُهَا فَإِنَّهُ آتَمٌ قَلْبُهُ وَأَتَمُّ خَيْرٌ مَقْدَمٌ yorumu ile bu görüşe katıldığını gösterir. Bu durumda ayette geçen أَلَيْسَ kelimesi haber olup öne geçmesi vaciptir.

Haberin teahhürünün vacip olduğu yerler:

- a) Haber ve Mübtedânın ikisinde Mübtedâ ve haber olma durumu varsa,
- b) Haber fiil olup kendisindeki gizli zamîr mübtedâyâ dönerse,
- c) Habere vurgu إِلا, إِنَّمَا ile yapılırsa,

¹⁵¹ Hûd: 11/71.

¹⁵² Neseî, II, 72.

¹⁵³ Bakara: 2/283.

¹⁵⁴ Neseî, I, 230.

¹⁵⁵ Racihi, 126.

¹⁵⁶ Tur: 52/15.

¹⁵⁷ Neseî, c. III. s. 383.

- d) Mübtedâya lamı ibtida dâhil olursa,
e) Mübtedâ'da sadaret istiyen olursa, haberin sonda gelmesi vaciptir.¹⁵⁸

Misâl 1: إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا مِنِّي إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ “İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur. Şu Hâlde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.”¹⁵⁹ Neseffî ayette ¹⁶⁰ إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ هُوَ خَيْرٌ ذَلِكُمْ أَي آلِ عِمْرَانَ şeklinde ifade edip vurgu yapılan haberin mübtedâ'an sonra gelmesinin vacip olduğu yorumu ile izah etmiştir. الشَّيْطَانُ kelimesine vurgu yapıldığı için haberin sonda gelmesi vaciptir.

Misâl 2: أَبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَعْمَا “...Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin size, fayda bakımından daha yakın olduğunu bilemezsiniz...”¹⁶¹ Müellifin ayet-i kerime'de ¹⁶² أَقْرَبُ لَكُمْ خبره مبتدأ أَيُّهُمْ ibaresi sadaret isteyen mübtedâ'dan dolayı haberi sonda gelmesi görüşünü verdiği misalede göstermiştir. ayet-i kerime'de أَيُّهُمْ kelimesi sadaret istediği için Mübtedâ olup haberi ise sonda gelmesi vacip olan أَقْرَبُ لَكُمْ cümlesidir.

1.1.4. Nevâsih (النواصيح)

Sözlükte Nevâsih, Nâsihin cem'i olup izâle mânâsındadır. Terim olarak Nevâsih, mübtedâ ve haberin hükmünü kaldırandır.¹⁶³ Diğer bir deyişle; İsim cümlesinin başına gelip, mübtedâ ile haberin ismini ve i'rabını değiştiren fiil ve harflerdir.¹⁶⁴

Nevâsihler iki kısımdır;

1- Fiiller: كان وأخواتها وأفعال المقاربة وظن وأخواتها

2- Harfler: ما وأخواتها ولا التي لنفي الجنس وإن وأخواتها¹⁶⁵

¹⁵⁸ İbni Akil, I, 141-142-143.

¹⁵⁹ Âl-i İmrân: 3/175.

¹⁶⁰ Neseffî, I, 313.

¹⁶¹ Nisâ: 4/11.

¹⁶² Neseffî, I, 337.

¹⁶³ İbni Hişam, Şerh-u Katri'n-Neda, 149.

¹⁶⁴ Çörtü, 125.

¹⁶⁵ İbni Akil, I, 156.

1.1.4.1. Kâne Ve Kardeşleri (كان واخواتها)

Nevâsîh fiilerden ilki ve en önemlileridir.¹⁶⁶ Nâkîs fiiller ليس'nin dışında ittifaqla fiildirler.¹⁶⁷ Bu babda كان'nin kısımları ve kullanışı daha çok olduğu için كان ismine izâfe edilip kullanımında bu isim üzerinden olmuştur.¹⁶⁸ Nevâsîh fiilerinden olan كان ve kısımlarına Nâkîs denmesinin sebêbî merfû' ile kelam tamamlanamayıp mensuba ihtiyaçları olduğu nedeniyledir. Bu arada söz konusu fiillerdeki mensupluk fazlalık değıl umde (asıl)'dır, çünkü aslında bunlar mübtedâ ve haberdirlir.¹⁶⁹

كان ve kısımları isim cümlesinin önüne geldiklerinde, isim cümlesinin mübtedâ'sını ismi, haberini de kendi haberleri yaparlar, yani bu fiiller isimlerini ref' haberlerini nâsb ederler.¹⁷⁰ Bunun yanısıra fiillerin isimlerini ref' etmesi fâile benzetildiğı, haberlerini nâsb etmesinin sebêbîise mefû'le benzetildiğı nedeniyledir.¹⁷¹ Basralılara göre ise; bu fiillerinyaptığı ref' Mübtedâ'nınref'inden farklı olup yeni ref' olmuştur.¹⁷² Nâkîs fiiller üç kısımdır.¹⁷³

- a. Şartsız olarak amel edenler, sekiz tane olup: كان وظل وبات وأضحى وأصبح وأمسى وصار dirler.
- b. Öncesinde nefy veya şibh-i nefy geçtiğinde amel edenler, dört tane olup زال وبرح dirler.
- c. Öncesinde ما masdariyye ve zarfıyye geçtiğinde amel eden, bir tane olup دام dir.

¹⁶⁶ Racihi, 128.

¹⁶⁷ İbni Akil, I, 156.

¹⁶⁸ Sadullah Berdâ'i, *Hadaiku'd-Dekâik*, Matbaatu't-Terakki, Dimeşk 1952, 97.

¹⁶⁹ Mustafa el-Galâyînî, *Camiu'd-Durusi'l-Arabiyye*, (thk. Sâlim Şemseddin), el-Mektebetul-Asriyye, Beyrut 2010, 361.

¹⁷⁰ Çörtü, 126.

¹⁷¹ Demir, 17.

¹⁷² Muhammed Huderî, *Haşiyetül Huderî ale Şerhi ibn Akil ale Elfıyyeti ibn Mâlik*, I-II, Daru'l Fikr, Beyrut 1995, I, 157.

¹⁷³ İbni Hişam, *Şerh-u Katri'n-Neda*, 149.

Kâne ve kardeşlerinin babında bulunan fiiller bazen ismi ile iktifâ edip tam olarak gelebilirler, ancak bunlardan üç fiil her zaman nâkise olarak gelir. Bunlar: زال وليس وفتىء .¹⁷⁴ dirler.

Nâkıs fiillerin haberleri isim cümlesinin haberleri gibi müfred, cümle (isim,fiil) veya şibh-i cümle(zarf,harf-i cerli isim) olarak gelebilirler.¹⁷⁵

Müfred

Örnek: “... Eger bir . وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَهِيَ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ .”¹⁷⁶ Eger bir erkek veya kadının, anababası ve çocukları bulunmadığı Hâlde (kelâle şeklinde) malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kızkardeşi varsa, her birine altıda bir düşer...”¹⁷⁶ Müellifimiz ayet hakkında ¹⁷⁷ كَلَالَةٌ خبر كان ifadesiyle müfred olan كَلَالَةٌ kelimesinin haber olduğuna işaret etmektedir.

Cümle:

Örnek: “Hakikatta onlar bize değil sadece kendilerine kötülük ediyorlardı.”¹⁷⁸ وَلَكِنْ كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ .¹⁷⁸ Neseffî ayet ile ilgili olarak ¹⁷⁹ وَلَكِنْ كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ مَفْعُولٌ يَظْلِمُونَ وَهُوَ خَبَرٌ ifadesiyle ¹⁷⁹ يَظْلِمُونَ fiilinin haberi olan يَظْلِمُونَ fiiline dikkat çekip cümle olduğunu izah etmiştir.

Şibh-i cümle:

Örnek: “(Ey Muhammed, onlara:) Şayet ahiret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de yalnızca size aitse ve bu iddianızda doğru iseniz haydi ölümü temenni edin (bakâlim), de.”¹⁸⁰ فُلٌّ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ .¹⁸¹ Müfessirimiz ayette geçen ¹⁸¹ فُلٌّ tabiri ile şibh-i cümle olan ¹⁸¹ فُلٌّ kelimesinin kâne'nin haberi olduğuna değinmiştir.

¹⁷⁴ el-Galâyîni, 364.

¹⁷⁵ Çörtü, 136.

¹⁷⁶ Nisâ: 4/12.

¹⁷⁷ Neseffî, I, 338.

¹⁷⁸ Bakara: 2/57.

¹⁷⁹ Neseffî, I, 91.

¹⁸⁰ Bakara: 2/94.

¹⁸¹ Neseffî, I, 111.

Haberin tekaddümü:

Bazen *دام* ve *ليس* hariç haberin öne geçmesi caizdir. Haberın üç hâli vardır, Birincisi; haberin fiil ve isimden sonra gelmesi (asıl) olanda budur. İkincisi; Haberın fiil ile isim arasında olması. Üçüncüsü ise; haberin isim ve fiilden önce gelmesidir.¹⁸²

Misâl: *فَيُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا أَسْرُوا فِي أَنفُسِهِمْ نَادِمِينَ* "...İçlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olacaklardır.¹⁸³ Müellifimiz ayet için *فَيُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا أَسْرُوا فِي أَنفُسِهِمْ نَادِمِينَ* haber olduğunu dikkat çekmiştir.

ليس'nin haberinin öne geçmesi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.¹⁸⁵

Kûfe Ekolu: *ليس*'nin haberinin öne geçmesinin caiz olmadığı görüşünde olup Basra ekolünden Ebu'l Abbas Müberred'de bu görüşü desteklemektedir.

Basra Ekolu: *كان*'nin haberinde caiz olduğu gibi *ليس*'nin haberinin'de öne geçmesi caizdir.

Müfessirimiz: *...إيilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir...*¹⁸⁶ Ayet ile ilgili olarak görüşünü belirtirken tefsirinde ki *ليس البر بالنصب على أنه خبر ليس واسمه أن تولوا ليس البر أن تولوا*¹⁸⁷ ile *ليس* kelimesinin *ليس*'nin isminden önce gelen haber olduğu görüşünde olup basra ekolunu tercih etmiştir.

fiilleridir.¹⁸⁸ *كان* و*أمسى* و*أصبح* و*أضحى* و*ظل* **Mânâsında olan fiiller:** صار

Misâl: *وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ* "Onlardan birine kız müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir."¹⁸⁹ Müfessir ayette geçen *وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ*

¹⁸² İbni Hişam, *Şerhu Katri 'n-Neda*, 155.

¹⁸³ Mâide: 5/52.

¹⁸⁴ Neseî, I, 454.

¹⁸⁵ Abdulhamid, *el-İnsâf fi Mesâili 'l-Hilaf*, I, 160.

¹⁸⁶ Bakara: 2/177.

¹⁸⁷ Neseî, I, 177.

¹⁸⁸ İbni Hişam, *Şerh-u Katri 'n-Neda*, 157.

¹⁸⁹ Nahl: 16/ 52.

صار fiilinin ظَلَّ ile zaptı وَجْهَهُ مُشَوِّدًا أي صار فظلا وأمسى وأصح وبات تستعمل بمعنى الصيرورة¹⁹⁰ mânâsında olduğuna işâret etmiştir.

Leyseye benzeyen harfler (فصل في ما ولا ولات وإن المشبهات بليس)

a) ما ليس gibi Amel etmesi ve özellikleri: a-) Haberi isminden önce gelmemeli b-)) dan sonra إن zaide gelmemeli c-) Olumsuzluğu إلا ile bozulmamalı.¹⁹¹

ما'nın ليس gibi amel etmesi Hicaz, Tihame ve Necd lügatlarına göredir, bu sebepten ötürü ما hicaziyye denir. Beni temim'e göre ما' her hâlükârda amel etmez ما' dan sonrası her daim mübtedâ ve haberdir.¹⁹²

Misâl 1: “وَمِنَ النَّاسِ مَنُ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ” İnsanlardan bazıları da vardır ki, inanmadıkları hâlde "Allah'a ve ahiret gününe inandık" derler.¹⁹³ Ayet-i kerime'de Müellif¹⁹⁴ kaydی ile ودخلت الباء في خبر ما مؤكدة للنفي¹⁹⁴ kelimesinin ما'nın haberi olduğuna, başındaki الباء harfinin ise te'kid için geldiğine dikkat çekmiştir.

b) لا ليس gibi amel etmesi ve özellikleri: a-) Haberi isminden önce gelmemeli b-) Olumsuzluğu إلا ile bozulmamalı c-) İsmi ve Haberi nekre olmalı d-) Şiirde olmalı.¹⁹⁵

Hicazlılar dışında bütün Araplar'a göre amel etmez, ihmal edildiğinde sonrası Mübtedâ ve haberdir.¹⁹⁶

c) ليس gibi amel etmesi ve özellikleri: a-) İsim ve haberi zaman dilimlerinden biri olacak b-) İsim veya haberden biri hazfedilecek (Genellikle isim hazfedilir),¹⁹⁷

¹⁹⁰ Neseffî, II, 218.

¹⁹¹ İbni Hişam, Şerh-u Katri'n-Neda, 166.

¹⁹² el-Galâyînî, 376.

¹⁹³ Bakara: 2/.

¹⁹⁴ Neseffî, I, 48.

¹⁹⁵ İbni Hişam, Şerh-u Katri'n-Neda, 168.

¹⁹⁶ el-Galâyînî, 376-377.

¹⁹⁷ el-Galâyînî, 377.

Misâl: **مِنْ أَهْلِكُنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَتَادُوا وَوَلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ** “Onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. O zaman feryat ettiler. Hâlbuki artık kurtulma zamanı değildi”.¹⁹⁸ Müellifimizin ayetteki **حِينَ مَنَاصٍ** tabiri **حِينَ مَنَاصٍ** menja منصوب بها على تقدير وولات حين مناص أي وليس الحين حين مناص¹⁹⁹ arfinin **وولات**'nin haberi olduğuna isminin ise hazf olduğuna işârettir.

d) **حِينَ مَنَاصٍ** gibiamel etmesi ve özellikleri: a-) İsmi ve haberin yer değiştirmemesi b)

Olumsuzluğu **إِلَّا** ile bozulmaması şartı aranır.

Bu edât **لَيْسَ** gibi çok az görev yapar. Çünkü kullanıldığı yerlerde genellikle olumsuzluğunun **إِلَّا** ile bozulduğu görülür.²⁰⁰

Misâl: **...إِنَّ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ** “...Bu hususta yanınızda herhangi bir delil yoktur. Allah hakkında bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?”.²⁰¹ Müfessirimizin ayette geçen **إِنَّ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا مَا عِنْدَكُمْ مِنْ حُجَّةٍ بِهَذَا الْقَوْلِ**²⁰² kaydını **إِنَّ** harfinin **مَا** harfinin anlamında olduğuna işârettir.

1.1.4.2. Mukârebe Fiilleri (أفعال المقاربة)

Husûsî mânâları bulunan bu yardımcı fiiller de, mübtedâ ve haberin başına gelerek, nâkıs fiiller gibi isim cümlesinin mübtedâsını ismi, isim cümlesinin haberini ise haber yaparlar; ismini ref^c, haberini nâsb ederler. Şu kadarı var ki, bu fiillerin haberleri daima muzâri ile başlar.²⁰³

Mukârebe fiillerinden fiil olma konusunda **عَسَى** dışında ihtilaf bulunmamaktadır, **عَسَى** ise sahih görüşe göre (ت) Ta'ı fâil bitiştiği için fiildir.²⁰⁴

Mukârebe fiilleri üç kısımdır:

¹⁹⁸ Sad: 38/3.

¹⁹⁹ Neseî, III, 144.

²⁰⁰ Akdağ, 347.

²⁰¹ Yûnus: 10/68.

²⁰² Neseî, II, 32.

²⁰³ Çörtü, 139.

²⁰⁴ İbni Akîl, I, 177.

a-) Haberde bildirilen (Hâdis)'in yaklaştığını bildirenler: (أفعال المقاربة)

Bunlar: كاد، كرب، أوشك. Bu fiillerden كاد fiillerin haberleri genellikle أَنْ siz gelir، أوشك fiilinin ise genellikle haberinin başına أَنْ gelir.²⁰⁵

Mânâları ise şöyle gelir: -eyazdı, az kalsın..., neredeyse..., -mek üzere(ydi).²⁰⁶

Misâl 1: “Şimşegin çakması يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطُفُ أَبْصَارَهُمْ كَمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَسْجُودٌ فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ...” neredeyse gözlerini alır onlar için etrafı aydınlatınca orada birazcık yürürler, karanlık üzerlerine çökünce de oldukları yerde kalırlar...²⁰⁷ Müfessirmiz ayet-i kerime ile ilgili olarak يَخْطُفُ يَكَادُ الْبَرْقُ أَبْصَارَهُمْ وَكَادَ يَسْتَعْمَلُ لِتَقْرِيبِ الْفِعْلِ جَدًّا وَمَوْضِعِ يَخْطُفُ نَصْبَ لِأَنَّهُ خَبَرُ كَادَ²⁰⁸ fiilinin mahâllen mansûb haber olduğu izahını yapar.

b-) Ümit bildiren fiiller: (الافعال الرجاء)

Bunlar: عسى، اخلوق، حرى. Bu fiillerden عسى'nın haberinde أَنْ'nin gelmesi çoğunlukta iken، حرى fiilinin haberinde أَنْ'nin gelmesi ise vaciptir.²⁰⁹

Bu fiillerden (عسى) fiili daha çok kullanılır، mânâları ise şöyle: Belki, umulur ki, herhâlde, ola ki, bilir.²¹⁰

Misâl : “Gerî dönerseniz yeryüzünde bozgunculuk yapmanız ve akrabalık bağlarını kesmeniz beklenmez mi sizden?²¹¹ Müellif ayette فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ :²¹² tabirini kullanarak عسى fiiline haber olanın(أَنْ)li geldiğine işâret etmektedir.

c-) Başlama bildiren fiiller (الافعال للشروع)

Bunlar : هب، راح، عاد، قام، شرع، أنشأ، طفق، جعل، علق، أخذ :

²⁰⁵ Racihi, 157-158.

²⁰⁶ Çörtü, 139.

²⁰⁷ Bakara: 2/ 20.

²⁰⁸ Neseff, I, 60.

²⁰⁹ Racihi, 159.

²¹⁰ Çörtü, 140.

²¹¹ Muhammed: 47/ 22.

²¹² Neseff, III, 328.

Bu fiillerin haberlerinde اُنْnin bulunmaması vacip olmakla beraber, başlama bildiren fiiller başlama anlamı ifade ettiklerinde sadece mâzîleri kullanılır.

Mânâları: -meğe başladı, devam etti, sür-dürdü.²¹³

Misâl : “فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتَ لُهُمَا سَوَاتِرُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْنِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ : Bunun üzerine ikisi de o ağacın meyvesinden yedi, ayıp yerleri görüniverdi. Cennet yapraklarıyla örtünmeye koyuldular.²¹⁴ Müfessirimiz ayette geçen مثل وطفقا سواترها عورتها وطفقا مثل فَأَكَلَا أَي آدَم وحواء مِنْهَا فَبَدَتَ لُهُمَا سَوَاتِرُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ cümlesinin اُنْ siz olduğuna dikkat çekmiştir.

1.1.4.3. (لَنَّ وَأَخَوَاتِهَا) ve Benzerleri

Nevâsihtan olan لَنَّ ve benzerlerine fiile benzeyen harfler’de denir. Bunlar, isim cümlesinin önüne geldiklerinde isim cümlesinin mübtedâsını ismi, isim cümlesinin haberini de haberi yaparlar. İsim cümlesinin mübtedâsı merfû’ iken, mansûb olur. Haberi ise merfû’ olarak kalır. Yâni bu harfler, isimlerini nâsb, haberlerini ref ederler.²¹⁶ Bu fiiller isimlerini nâsb etmeleri mefu’le benzediği için, haberlerini ref etmeleri ise fâile benzediği içindir.²¹⁷

Fiile benzeyen harfler altı tanedir. اِنَّ، اَنَّ، لَكَنَّ، كَانَّ، لَيْتَ، لَعَلَّ.

Bu Harfler fiiller’e beş yönden benzerler.²¹⁸ 1-) Fiil veznindeler 2-) Fiili mâzî gibi fethâ üzerine mebnîdirler 3-) Fiil isim istediği gibi bunlarda isim isterler 4-) Fiiller’e nun’u vikâye geldiği gibi bunlarda gelir 5-) Bu harflerin hepsinde fiil mânâları vardır.

²¹³ Çörtü, 142.

²¹⁴ Tâ-Hâ: 20/121.

²¹⁵ Neseffî, II, 387.

²¹⁶ Çörtü, 153.

²¹⁷ Demir, 28.

²¹⁸ Abdulhamid, *el-İnsâfî Mesâilî'l-Hilaf*, I, 178.

Mânâları: Te'kid, Teşbih-i müekked, istidrâk, Temenni (Beklentisi olmayan veya zor olan), Terecci veya işfâk için kullanılır, (Bazen Ta'lil mânâsında kullanılır).²¹⁹

Misâl 1: إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَفُورٌ رَّحِيمٌ
 “İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihad edenler var ya, işte bunlar, Allah'ın rahmetini umabilirler. Allah, gafûr ve rahîmdir.²²⁰ Müfessir ayet-i kerime ile ilgili olarak yaptığı yorumda ²²¹ إِنَّ أَوْلَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللَّهِ خَبْرٌ إِنَّ kaydını ile cümlenin haber olduğuna değinmiştir. Ayrıca meâldeki vurgu İN'den dolayı olduğu gözden kaçmamaktadır.

Misâl 2: كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ
 “Allah ayetlerini düşünesiniz diye böylece açıklamaktadır”.²²² Neseffî ayette ²²³ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ هو في موضع الرفع لأنه خبر لعل kaydını ile Fiil cümlesi olan تَعْقِلُونَ nin haber olduğuna dikkat çekmiştir. Bunun yanısıra لَعَلَّ anlamı diye olarak ta'lil mânâsında olduğu meâlde verilmiştir.

İN ve Benzerlerine (ما) nın bitişmesi;

İN ve Benzerlerine ما كافة bitişirse ليت hariç hepsinin ameli engellenir, ليت ise hem amel etmesi hemde etmemesi ikiside caizdir.²²⁴

Misâl : قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَأَتَىٰ بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ
 “De ki: "Ben buna şahitlik etmem." "O ancak bir tek Allah'tır, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden kesinlikle uzağım" de.²²⁵ Müfessirmiz ayetle ilgili olarak ²²⁶ قُلْ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَإِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ مَا كَافَةٌ لَأَنَّ عَنِ الْعَمَلِ ilgili açıklama yaparak İN'nin amelini ما كافة iptal ettiğini ifade edip sonraki zamîrin mübtedâ olduğuna dikkat çekmiştir.

²¹⁹ el-Galâyînî, 379.

²²⁰ Bakara: 2/218.

²²¹ Neseffî, I, 181.

²²² Bakara: 2/242.

²²³ Neseffî, I, 201.

²²⁴ İbni Akil, I, 197.

²²⁵ En'âm: 6/19.

²²⁶ Neseffî, I, 495.

harflerinin tahfif edilmeleri; اِنَّ، اَنَّ، لَكِنَّ، كَأَنَّ

اِنَّnin tahfif edilmesi;

Arap dilinde çoğunlukla amel etmez, amel etmesi ise azdır. Amel verilmediği zamanda fiillerden nevâsıh olanların önüne geçer.²²⁷

Misâl: “Şöyle dediler: "Bu ikisi, muhakkak ki, sihirleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak ve sizin örnek yolunuzu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdırlar sadece."²²⁸ Ayette tahfif edilmiş اِنَّ'ye amel verilmemiştir.

قالوا إن هذان بتخفيف إن مثل قولك إن زيد لمنطلق واللام هي الفارقة بين إن النافية والمخففة والقبيلة²²⁹

اِنَّnin tahfif edilmesi durumunda'da birçok görüş farklılığı vardır. Bunlardan Kûfe Ekolü: اِنَّnin tahfif edilmesi durumunda amel etmediğini, Hafs, İbni Kesir, Hâilil b. Ahmed amel verilmemesi gerektiğini, Basra Ekolü: اِنَّnin tahfif edilmesi durumunda da amel ettiğini, son olarak Amr: Bu ayet'i اِنَّ هَذَيْنِ لَسَاحِرَانِ şeklinde okuyarak amel verdiğini müşahede ediyoruz. Müfessirimiz'de²³⁰ قرأ أبو عمر إن هذين لساحران وهو ظاهر ولكنه kaydını ile amel verilmesi gerektiği görüşünde olduğuna vakıf oluyoruz.

اَنَّnin tahfif edilmesi;

Amel etmesi şu şartla bağlıdır: a- İsmi zamîri şe'n olup hazf olunmuş olacak b- Haberi cümle olacak. Cümle isim, câmid veya mutasarrıf olup dua ise herhangi bir fasılaya ihtiyaç yoktur. Cümle mutasarrıf olup dua yerinde değilse لا، س، سوف، لم، قد، لو، لن harflerinden biri ile fasılaya ihtiyaç duyar.²³¹

²²⁷ İbni Akil, I, 200.

²²⁸ Ta ha: 20/63.

²²⁹ Neseî, II, 371.

²³⁰ Neseî, II, 371.

²³¹ İbni Akil, I, 204.

Misâl: *وَأَنْ لَوْ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَهُمْ مَاءً غَدَقًا*.²³² Yazarımız ayette *وَأَنْ مَخْفَفَةٌ مِنَ الثَّقِيلَةِ* یعنی وأنه²³³ ibaresi ile tahfif edilen *أَنْ*'nin ismi hazf olduğuna işaret etmiştir. Bu arada ayette fasıla olarak *لَوْ* geldiği görülüyor.

كَانَ nin tahfif edilmesi;

Amel etmesi vacip olur; genellikle ismi mahzûf zamîri şe'n olup, isminin zahir olarak gelmesi pek azdır. Haberi de isim veya başında *لَمْ* bulunan fiil cümlesi olur.²³⁴

Misâl : *وَلَئِنْ أَصَابَكُمْ فُضْلٌ مِنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا* :

“Allah'tan size bir nimet erişse, and olsun ki, sizinle kendi arasında bir dostluk yokmuş gibi: "Keşki onlarla beraber olsaydım da ben de büyük bir başarı kazansaydım" der.²³⁵ Müfessiriz ayette *كَانَ* ibaresi ile *كَانَ* nin tahfif edilip isminin hazf edildiğine yani amel ettiğine vurgu yapmıştır. Ayrıca haberi *لَمْ تَكُنْ* fiilinin başına fasıla gelmiştir.

لَكِنَّ nin tahfif edilmesi;

Tahfif edilince amelden düşer. İsim ve fiil cümlesinin önüne gelir, ayrıca önüne (و) getirilir.²³⁷

Misâl : ... *لَكِنَّ الرَّاغِبِينَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ* “Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler...”²³⁸ Müellifimizin *وارتفع الراغبون على الابتداء لكن الراغبون في العلم*²³⁹ kaydı tahfif edilmiş *لَكِنَّ*'nin amel etmemesi sonraki ismin ise mübtedâ olduğu şekliyledir.

²³² Cinn: 72/16.

²³³ Neseffî, III, 551.

²³⁴ İbni akil, I, 205.

²³⁵ Nisâ: 4/73.

²³⁶ Neseffî, I, 373.

²³⁷ Çörtü, 164.

²³⁸ Nisâ: 4/162.

²³⁹ Neseffî, I, 415.

1.1.4.4. Umumî Olumsuzluk Bildiren (لا النافية للجنس)

İsminin kapsadığı fert veya eşya cinsinin tümünün olumsuz olduğunu bildirir. إِنَّ ve benzerleri gibi ismini nâsb, haberini ref' eder.²⁴⁰

Amel etmesinin şartları: a- Cinsi nefy edecek b- İsmi ve haberi nekre olacak c- ismi önde haberi ise sonda olacak. Birinci şart olmazsa ameli iptal olur, ikinci ve üçüncü şartlar olmazsa ameli iptal olup (لا) nın tekrarı gerekir.

Bu şartlar yerine getirildiğinde ismi 1- İzâfet veya Şibh-i izâfet 2- Müfred olur (İzâfet veya Şibh-i izâfet olmayan).²⁴¹ İzâfet veya şibh-i izâfet olursa mansûb, müfred olursa ne ile mansûb ise onun ile mebnî olur.²⁴²

Misâl : “وَإِذْ زَعَىٰ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ : Misâl güzel gösterdi ve "Bugün insanlardan sizi yenecek kimse yoktur".²⁴³ Neseffî ayet-i kerime ile ilgili olarak ²⁴⁴ وَلَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ غَالِبٌ مَبْنِي تَقْدِيرِهِ لَا غَالِبَ كَائِنَ لَكُمْ ifadesiyle geçen غَالِبٌ kelimesinde İzâfet veya Şibh-i izâfet olmadığından fetha üzerine mebnî olduğu görüşündedir.

لَا'nın haberi hazf olunduğuna dair bir delil bulunursa genelde haber hazf edilir.²⁴⁵

Misâl : “قَالُوا لَا ضَيْرُ لَنَا وَإِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ”²⁴⁶ Müellif ayet hakkında ²⁴⁷ قَالُوا لَا ضَيْرُ لَنَا ضَيْرٌ لَا ضَرَرَ وَلَا خَيْرٌ لَا مَحْذُوفٌ أَي فِي ذَلِكَ أَوْعَلِينَا ibaresi ile لَا'nın haberinin mahzûf olduğunu bildirir.

²⁴⁰ Çörtü, 174.

²⁴¹ İbni Hişam, *Şerh-u Katri'n-Neda*, 190.

²⁴² İbni akil, I, 207.

²⁴³ Enfâl: 8/48.

²⁴⁴ Neseffî, I, 651.

²⁴⁵ İbni Akil, I, 215.

²⁴⁶ Şu'arâ: 26/50.

²⁴⁷ Neseffî, c.II, s.563.

Misâl 1: ... يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ ... “Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar...”²⁵³
Tefsirimizin ²⁵⁴ يَحْسَبُونَ كَلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ كَلَّ صَيْحَةٍ مَفْعُولٍ أَوَّلٍ وَالْمَفْعُولُ الثَّانِي عَلَيْهِمْ مَفْعُولٌ ثَانِيٌّ
amel edip iki mef’ûl aldığını gösterir.

İkincisi: Değiştirme (أفعال التحويل) mânâsına gelen fiiller beş tanedir: ترك، ردّ،
اتَّخَذَ، جعل، صَيَّر

Misâl 1 : ... الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً ... “O Rab ki, yeri sizin için bir döşek,
göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı.”²⁵⁵ Neseîî ayet ile ilgili olarak değiştirme anlamında
olan الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ أَي صَيَّرَ فِرَاشًا بِسَاطًا وَهُوَ مَفْعُولٌ ثَانٍ لَجَعَلَ ²⁵⁶ جَعَلَ نIN
aldığını belirtir.

Misâl 2: ... قُلْ أَعْيُرُ اللَّهَ أَنْتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ ... “De ki: Göklere ve yeri
yoktan var eden, yedirdiği hâlde yedirilmeyen Allah'tan başkasını mı dost
edineceğim”.²⁵⁷ Müellifimiz ²⁵⁸ قُلْ أَعْيُرُ اللَّهَ أَنْتَّخِذُ وَلِيًّا نَاصِرًا وَمَعْبُودًا وَهُوَ مَفْعُولٌ ثَانٍ لَا تَتَّخِذُ وَالْأَوَّلُ عَيْرٌ
ifadesi ile ayet hakkında قُلْ أَعْيُرُ اللَّهَ أَنْتَّخِذُ fiilinin amel ettiğini birincisi عَيْرٌ ikincisinin وَلِيًّا olduğunu
izah etmiştir.

Ef’âlu’l-Kulûbun Kullanışı:

الإلغاء: Bu fiiller Mübtedâ ile haber’in ortasında veya onlardan sonra geldiklerinde
i’rab bakımından tesir etmezler.²⁵⁹

التعليق: Mânâ bakımından te’sir etmesine rağmen i’rab bakımından te’sir etmeme
durumlarıdır.²⁶⁰ Bu fiiller ile ma‘mul’ları arasında veya iki ma‘mul arasında olup
sadaret (başta gelme) durumunda olan harf veya isimlerden dolayı olur.

²⁵³ Münâfikûn: 63/ 4.

²⁵⁴ Neseîî, III, 485.

²⁵⁵ Bakara: 2/ 22.

²⁵⁶ Neseîî, I, 62.

²⁵⁷ En’âm: 6/14.

²⁵⁸ Neseîî, I, 494.

²⁵⁹ Çörtü, 149.

Ta'like sebep olanlar: لام الإبتداء، لام القسم، لام الاستفهام، إن النافية، إن النافية، ما النافية isim veya harflerdir.²⁶¹

Misâl 1: ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا “Sonra da iki guruptan (Ashâb-ı Kehf ile hasımlarından) hangisinin kaldıkları müddeti daha iyi hesap edeceğini görelim diye onları uyandırdık.²⁶² Müfessirimiz Ebü'l-Berekât en-Nesefî ayet-i Kerime ile ilgili olarak²⁶³ وأحصى لما لبثوا أمدًا والفعل الماضي خبر المبتدأ وهو أي والمبتدأ مع خبره سد مسد مفعولي نعلم²⁶³ ifadesi ile لِنَعْلَمَ fiilinin ta'lik edilmiş olduğunu kendisinden sonra gelen cümlelerin ise mübtedâ ve haber olarak iki Mef'ûlün yerine geçtiğini belirtmiştir.

Misâl 2: ... زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ... “İnkâr edenler, kesinlikle diriltilmeyeceklerini ileri sürdüler. De ki: Hayır! Rabbime andolsun ki mutlaka diriltileceksiniz.²⁶⁴ Müfessirimiz İmam Nesefî ayet-i kerime hakkında yaptığı yorumda²⁶⁵ زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا ibaresi ile زَعَمَ cümlesinin, زَعَمَ fiilinin iki mef'ûlü yerine geçtiği şeklinde yorumlar.

1.1.5. İştiğâl (الاشتغال)

Mef'ûlün, fiilden önce gelmesi, fiilin bu mef'ûle dönen zamîri mef'ûl olarak nâsbetmesi hâline denir.²⁶⁶ Başka bir ifadeyle mef'ûl, fiilden önce gelir, fiilin sonunda da bu mef'ûle ait bir zamîr bulunursa buna iştiğâl denir.²⁶⁷

1-) İştiğâl bahsine konu olan ismin mansûb okunduğu yerler:

a-) Zikredilen fiil emir, nehiy ve dua olursa mansûb okunması tercih edilir b-) İsim, kendisinden önce fiil cümlesi geçmiş ve bu cümleye atf ediliyorsa mansûb okunması tercih edilir. Çünkü fiil cümlesinin, fiil cümlesine atf edilmesi daha uygun

²⁶⁰ Çörtü, 149.

²⁶¹ İbni Hişam, *Şerh-u Katri'n-Neda*, 200-201.

²⁶² Kehf: 18/12.

²⁶³ Nesefî, II, 288.

²⁶⁴ Teğâbun: 64/7.

²⁶⁵ Nesefî, III, 492.

²⁶⁶ Akdağ, 441.

²⁶⁷ Çörtü, 282.

görülmüştür. c-) İsim'den önce fiil cümlesine özel edâtlar (şart veya tahdid) olursa mansûb okunması vacib olur.²⁶⁸

Misâl: Misâl: الرَّائِيَةُ وَالزَّانِيَةُ فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ. “Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun”.²⁶⁹ Müfessirimiz ayette وَقَرَأَ عِيسَىٰ بْنِ مَرْيَمَ فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ. 270 kaydını ile كَلَّ kelimesinin mansûb okunması tercih edildiğini ve bununda uygun olduğunu, mansûb okunmasının sebebinde emirden dolayı olduğunu belirtir.

İştiğâl konusunda da mansûb olan isim'de görüş farklılığı vardır.²⁷¹ Bunlardan Kûfe Ekolu: Mansûb olan isimden sonra gelen ve zamîri bulunan fiil mansûb eder. Basra Ekolu: Mukadder (gizli) olan fiil mansûb eder.

Müfessirimiz : وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ : “Hayvanları da O yarattı. Onlarda sizin için ısıtıcı (şeyler) ve birçok faydalar vardır. Onlardan bir kısmını da yersiniz.”²⁷² Ayet-i kerime'de وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ وَاِتِّصَابِهَا بِمَضْمَرٍ يَفْسِرُهُ الظَّاهِرُ 273 ifadesi ile الْأَنْعَامُ kelimesinin tercih ettiğini dolayısıyla basra ekolunun görüşünün benimsendiğini gösterir.

2) İştiğâl bahsine konu olan ismin merfû' ve mansûb okunmasının aynı olduğu yerler: Kendisinden önce geçen cümlenin kübrâ veya suğrâ'ya âtfedilmesi durumunda olur.

3) İштиğâl bahsine konu olan ismin merfû' okunduğu yerler: İsme özel olan edâtın bahsimizde geçen isimden önce gelmesi durumunda (إذا الفجائية) vacip olur. Bu ve önceki maddelerden hariç her yerde merfû' okunması tercih edilir.

Misâl 1: ... وَأَوْ أَخْرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنَّ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ ... “Yahut seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan, başka iki kişi (şahit olsun).”²⁷⁴ Neseffî

²⁶⁸ İbni Hişam, *Şerh-u Katri'n-Neda*, 218,219.

²⁶⁹ Nûr: 24/2.

²⁷⁰ Neseffî, II, 486.

²⁷¹ Abdulhamid, *el-İnsâf fi Mesâil-i'l-Hilaf*, 82.

²⁷² Nahl: 16/5.

²⁷³ Neseffî, II, 203.

²⁷⁴ Mâide: 5/106.

ayet ile ilgili ²⁷⁵ الظاهر يفسره فاعل فعل يفسره الظاهر²⁷⁵ ifadesi ile أَنْتُمْ zamîri merfû‘ zamîri olduğu aşikâr (başka bir ihtimal söz konusu değil)dır, Dolayısıyla merfû‘ okunmuştur.

Misâl 2: “Putu tapanlardan biri sana sığınır, onu güvene al; ta ki Allah'ın sözünü dinlesin.”²⁷⁶ Müfessirmizin ayette ile ilgili وَأَنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلِمَةَ اللَّهِ...²⁷⁷ وَأَنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ أَحَدٌ اسْتَجَارَكَ²⁷⁷ kaydını ile أَحَدٌ kelimesinin merfû‘ okunmasının icab edildiği anlaşılır.

1.1.6. Tenâzu‘ (التنازع)

Sözlük anlamı münakaşa etmek anlamında olan Tenâzu‘²⁷⁸ Terim olarak; İki veya daha çok âmil’in önce, bir veya daha çok ma‘mulun sonra gelip, önce geçen âmillerin her biri sonra gelen ma‘mulun veya ma‘muların istemesine denir.²⁷⁹ Bir başka ifade ile iki ve daha fazla âmil’in kendilerinden sonra gelen bir ma‘mul üzerinde çekişmesidir.²⁸⁰

Âmillerin herhangi birisine amel vermenin cevâz konusunda ihtilaf yoktur. Ancak seçkin görüşün hangisine amel verme konusunda ihtilaf edilmiştir. Basra ekolu: Sonda olan âmil olur, zira ma‘mul’a daha yakındır. Eğer birinci âmil fâile ihtiyaç duyarsa mef‘ûl gizli olarak takdir edilir, mansûb veya mecrûra ihtiyaç duyulsa hazfedilir. İbni Cinni bu görüştedir.²⁸¹ Kûfe ekolu: İlk olan âmil olur, zira o daha önce geçmiştir. İkinci âmil neye ihtiyacı varsa o takdir edilir.²⁸²

Misâl : “Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim” dedi.”²⁸³ Ayette أَفْرَغُ fiili kendine قَطْرًا kelimesini ikinci mefu‘1 ister, أَفْرَغُ fiili ise kendine mefu‘1 ister. Müfessirimiz قَالَ أَتَوْنِي أُعْطُونِي أَصْبَ عَلَيْهِ قَطْرًا وَهُوَ مَنْصُوبٌ بِأَفْرَغٍ وَتَقْدِيرُهُ أَتَوْنِي

²⁷⁵ Neseî, I, 481.

²⁷⁶ Tevbe: 9/ 6.

²⁷⁷ Neseî, I, 665.

²⁷⁸ Bekir Topaloğlu ve Hayrettin Karaman, *Arapça –Türçe Yeni Kâmûs*, Ensar Neşr. İstanbul 2005, 432.

²⁷⁹ İbni Hişam, *Şerh-u Katri'n-Neda*, 222.

²⁸⁰ Akdağ, 444.

²⁸¹ İbn Cinnî, II, 13.

²⁸² İbni Hişam, *Şerh-u Katri'n-Neda*, 223.

²⁸³ Kehf: 18/96.

²⁸⁴قطراً أفرغ عليه قطراً فحذف الأول لدلالة الثاني عليه²⁸⁴ ifadesi ile bu konuda Basra'luların görüşünü savunup أفرغ fiilinin âmil olduğunu belirtmiştir.

1.2. MANSÛBÂT (المنصوبات)

Nâsb hâlindeki kelime ve cümlelerdir.²⁸⁵ Mansûbatların sayısı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüş ayrılıklarına göre Mansûbât'ların sayısı 14 ile 51 arasında değişmektedir.²⁸⁶

Nitekim mefu'llerin kaç tane oluşu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.²⁸⁷ Genel kabule göre mefu'ller beş tanedir. Ancak bazıları; mef'ûlü lehi mef'ûlü mutlak kısmından saymakta diğer bazıları; mef'ûlü maahimef'ûlü bih kısmından addetmekte, bir kısımda mef'ûlü minh olduğunu ifade etmektedir. Buna göre mef'ûllerin sayısı 4 ile 6 arasında değişmektedir.

Müfessirimiz genel kanaat olan mefu'llerin sayısının beş olduğu mefu'ller konusunda bâriz şekilde görülecektir. Seyrafi'nin söz konusu واختار موسى قومه ayet'inde de müfessirimiz Mefu'lü minh adında bir mefu'l'e değinmemektedir.²⁸⁸

Mefu'l'u nâsb eden âmil konusunda görüş farklılığı vardır.²⁸⁹ Kûfe Ekolüne göre: Mefu'l'u nâsb eden âmil fiil ve fâil beraberdir, yani mef'ûlün âmili ne tek başına fiil ne de tek başına fâildir. İkisi beraber mef'ûlün âmilir. Basra Ekolüne göre ise; mef'ûlün âmili (nâsb edeni) sadece fiildir.

Müfessirimiz: وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَىٰ “Altüst olan şehirleri de o böyle yaptı.”²⁹⁰ Ayet-i izah ederken ²⁹¹المؤتفكة منصوب باهوى ifadesi ile وَالْمُؤْتَفِكَةَ fiil ile mansûbdur demektedir. Yukarıda olan örnekte görüldüğü gibi müellif mef'ûlü nasb edenin sadece fiil olduğu görüşünü benimseyerek bu hususta Basra ekolünü tercih etmiştir. Bu ayette olduğu gibi birçok

²⁸⁴ Neseî, II, 320.

²⁸⁵ Çörtü, 180.

²⁸⁶ Hâil b. Ahmed, 33. İbni Hişâm, *Şerhu Şuzûru 'z- Zeheb*, 200.

²⁸⁷ İbni Hişâm, *Şerh-u Katri 'n-Neda*, 225.

²⁸⁸ Neseî, I, 638.

²⁸⁹ Abdulhamid, *el-İnsâf fi Mesâili 'l-Hilaf*, I, 78.

²⁹⁰ Necm: 53/53.

²⁹¹ Neseî, III, 397.

yerde sadece fiil zikredilmiş fâil'den hiç bahsedilmemiştir. Şayet fiil ve fâil ile mansûb olsaydı müfessirimiz belirtirdi.

1.2.1. Mef'ûlü Mutlak (المفعول المطلق)

Mutlak denmesinin sebabî herhangi bir kayıt olmadığından dolayıdır. Diğer Mef'ûllerin ise hepsi kayıtlıdır, Mef'ûlün bihi, fihi, lehu, maahu gibi.²⁹²

Mef'ûlü Mutlak: Fiilin mânâsını te'kid etmek için (kuvvetlendirmek), nev'ini (çeşidini) veya adedini (sayısını) bildirmek için fiil ile aynı kökten gelen masdar (isim)dir.²⁹³ Aynı zamanda haber ve hâl olmayandır.²⁹⁴

a-) Te'kid için (أَنْ يَكُونَ مُؤَكَّدًا): Fiilin mânâsını kuvvetlendirir. Türkçe'ye muhakkak, şüphesiz, gerçekten, öyle ki, çok, iyice diye tercüme edilir.

b-) Çeşidini belirtmek için (أَنْ يَكُونَ مَبِينًا لِلنَّوْعِ): Fiilin nasıl meydana geldiğini ve nev'ini bildirir. Türkçe'ye gibi, şeklinde, aynen, tıpkı diye tercüme edilir.

c-) Adedini (sayısını) belirtmek için (أَنْ يَكُونَ مَبِينًا لِلْعَدَدِ): Fâilin yaptığı işin sayısını belirtir. Türkçe'ye kere, defa... diye tercüme edilir.

Çeşidi veya Adedi belirtmek için gelenler aynı zamanda Te'kid mânâsını verirler. Ancak Te'kid için gelen diğerlerin anlamını vermez.²⁹⁵

Misâl: فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا... “Bunlar Allah tarafından konmuş farzlardır (paylardır). Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.²⁹⁶ Neseî ayette ilgili olarak düştüğü kayıta²⁹⁷ فَرِيضَةٌ نَصِيبٌ نَصَبَ الْمَصْدَرِ الْمُؤَكَّدِ أَي فَرَضَ ذَلِكَ فَرَضًا” ibaresi ile فَرِيضَةٌ kelimesi için mef'ûlü mutlak ve te'kid olduğu yorumunu yapmıştır.

Mef'ûlü mutlak'ın yerini alan isimler:

1. بعض، كلّ (Muzâfun ileyhlere fiilin masdarı olduğunda).

²⁹² el-Camî, 90.

²⁹³ Çörtü, 181.

²⁹⁴ İbn Hişâm el-Ensârî, Ebû Mumammed Abdullah Cemâluddîn, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Malik*, I-II, (2. Baskı), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2008. I, 381.

²⁹⁵ Huderî, I, 275.

²⁹⁶ Nisâ: 4/11.

²⁹⁷ Neseî, I, 337.

2. Ayna mânâlı (eş mânâlı) masdar.
3. İsmi işâret (Müşârun ileyhi fiilin masdarı olduğunda).
4. Masdarın zamîri.
5. Sayı (aded): (Temyîzi fiilin masdar'ı olduğunda).
6. İsmi âlet olduğunda.²⁹⁸
7. Aynı kökten değişik masdar'dan.
8. Aynı ve ما، Şart ve soru ifade ettiklerinde²⁹⁹

Misâl 1: “Adil وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ... ” hareket etmeye ne kadar uğraşsanız, kadınlar arasında eşitlik yapamayacaksınız, bari bir tarafa kalben tamamen meyletmeyin ki diğerini askıdaymış gibi bırakmış olmayasınız”.³⁰⁰ Müfessirimiz³⁰¹ مَا يَضَافُ إِلَيْهِ الْمَيْلُ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا kaydı ile كُلَّ kaydı ile ‘nun muzâfun ileyh’i fiilin masdar’ı olduğundan mef’ûlü mutlak’ın yerine كَلَّ geçtiği yorumunu yapmıştır.

Misâl 2: “İşte bunun gibi, onun yaptıklarının hepsini وَفَدَّ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا وَمَا لَدَيْهِ خُبْرًا كَذَلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا baştanbaşa biliyorduk.”³⁰² Müellif³⁰³ أَخَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ibaresi ile وَفَدَّ أَحَطْنَا ve خُبْرًا eş anlamlı olduğuna değinmektedir.

Misâl 3: وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ أَلْتَرَاتُوا “Borç büyük veya küçük olsun, onu süresiyle beraber yazmaya üşenmeyin; bu, Allah katında en doğru, şahid’lik için en sağlam ve şüphelenmenizden en uzak olandır”.³⁰⁴ Yukarıda İsmi işâret (Müşârun ileyhi fiilin masdarı olduğunda) mef’ûlü mutlakın yerine geçer diye bahsetmiştir. Müfessirimiz de ayette³⁰⁵ ذَلِكُمْ إشارة إلى أن تكتبوه لأنه في معنى المصدر أي ذَلِكُمْ kelimesinin masdar anlamında olduğu dolayısıyla mef’ûlü mutlak olduğuna işâret eder.

²⁹⁸ İbni akil, I, 278.

²⁹⁹ Çörtü, 184-185.

³⁰⁰ Nisâ: 4/129.

³⁰¹ Neseffî, I, 402.

³⁰² Kehf: 18/91.

³⁰³ Neseffî, II, 318.

³⁰⁴ Bakara: 2/282.

³⁰⁵ Neseffî, I, 229.

Müteaddi fiil üç kısma ayrılır. a-) İki Mef'ûl alanlar, bunlarda kendi arasında iki kısma ayrılırlar; Aslı mübtedâ ve haber olanlar *ظن وأخواتها*, Aslı mübtedâ ve haber olmayanlar *كسب* gibi. b-) Üç Mef'ûl alanlar; c-) Bir Mef'ûl alanlar;³¹² *كسب*

Mef'ûlün bih'in özellikleri:

1-) Fiil mef'ûlün bihi doğrudan harf-i cer'siz alıyorsa, böyle mef'ûllere mef'ûlün bih Sarih denir:

Mef'ûlün Bih Sarih Örneği: *وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا* "Onlar mağaralarında üçyüz dokuz yıl kaldılar."³¹³ Nesefî ayette ki *تسعا* ³¹⁴ *به لأن* ile kaydını taşıyan *تسعا* kelimesinin açık bir şekilde mef'ûlün bih olduğuna değinmiştir.

2-) Harf-i cer ve mecrûr olanlar, harfî masdar'la masdar te'viline olanlar ve müfred te'vilinde olan cümlelere; mef'ûlün bih gayri sarih denir:

Mef'ûlün Bih Gayri Sarih'e Örneği : *الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً* "O, yeryüzünü size bir döşek ve göğü de bir bina kıldı. Gökten su indirip onunla size rızık olmak üzere ürünler meydana getirdi."³¹⁵ Müfessirimizin ayet-i kerime ile ilgili olarak *لَكُمْ* yorumu, geçen *لَكُمْ* kelimesinin mef'ûlün bih olduğudur. Ayrıca harf-i cer'li geldiğinden mef'ûlün bih gayri sarihtir.

Mef'ûlün bih'in âmilleri:

Fiillerin mef'ûlü olduğu gibi şibh-i fiillerin de Mef'ûlleri olur. Şibh-i Fiiller: ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i mansûb, ism-i tafdîl, masdar, mübalağalı ism-i fâil olanlardır.³¹⁷

Misâl 1: *وَأُولَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ* ... Allah'ın insanları birbiriyle savması olmasaydı yeryüzünün düzeni bozulurdu..."³¹⁸ Müellif ayette *دَفَعُ* ³¹⁹ *الله الناس*

³¹² İbni Akil, I, 263-264.

³¹³ Kehf: 18/25.

³¹⁴ Nesefî, II, 297.

³¹⁵ Bakara: 2/ 22.

³¹⁶ Nesefî, I, 63.

³¹⁷ Çörtü, 191-417.

به هو مفعول به şeklinde yorum yaparak Mef'ûlün bih olduğunu açıklamış, Mef'ûlün bih' te amel eden amel ise masdar olduğu gözden kaçmamaktadır.

Misâl 2: وَكَلَبُهُمْ بِأَسِطٍ ذِرَاعِيهِ بِالْوَصِيدِ ³²⁰ “Köpekleri dirseklerini eşige uzatmıştı.”

Müellifimiz ayet-i kerime ile ilgili olarak mef'ûlde amel edeni açıklamayı kayıt altına alırken ³²¹ المضي إذا كان في معنى المضي ³²¹ âmil olanın ism-i fâil olduğunu zikretmiş Ayrıca ism-i fâilin amel etme gerekçesi'ni de zikretmiştir.

Mef'ûlü Bih'in Yeri:

1-) Mef'ûlü bihin yeri fâilden sonradır. Fakat mânâyı bozmadıkça daha öncede gelebilir.

2-) Fâil'de, mef'ûle dönen zamîr olduğunda yada fâil ve mef'û'lün durumlarını bildirecek i'rab bulunmadığında veya mef'ûl şart mânâsı taşıyorsa, fiilden önce gelmesi vacib'dir. ³²²

Misâl: قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى “De ki: "İster Allah deyin, ister Rahman deyin, hangisini derseniz deyin, en güzel isimler O'nundur”. ³²³ Müfessirimiz ayet ile ilgili ³²⁴ مَدْعُوًّا تَدْعُوا عَوْضَ مِنَ الْمَضَافِ إِلَيْهِ وَمَا زِيدَ لِلتَّوَكُّيدِ وَإِذَا نَصَبَ بِتَدْعُوا ³²⁴ Mef'ûl olan ³²⁴ olduğunu açıklar. Şart mânâsını taşıdığı için vacip olarak öne geçmiştir.

Mef'ûlü Bih'in Hazfi;

Caiz olan yerler;

Mef'ûlü bih'in hazfine delalet edecek bir delil olduğu yerlerde hazfi caizdir. ³²⁵

Misâl: وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ “Allah dileseydi işitme ve görmelerini giderirdi. Doğrusu Allah her şeye Kadir'dir. ³²⁶ ayet'i Celile'de

³¹⁸ Bakara: 2/251.

³¹⁹ Neseфі, I, 207.

³²⁰ Kehf: 18/18.

³²¹ Neseфі, II, 291.

³²² İbn Hişâm, Şerh-u Katri'n-Nedâ, 210.

³²³ Kehf: 18/110.

³²⁴ Neseфі, II, 283.

³²⁵ İbni Akil, I, 268.

³²⁶ Bakara: 2/20.

Müellifimiz وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ وَمَفْعُولٌ شَاءَ مَحذُوفٌ لِدَلَالَةِ الْجَوَابِ عَلَيْهِ أَيُّ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَذْهَبَ ³²⁷ بها ibaresiyle شَاءَ fiili'nin Mef'ûlünün hazfine delalet olduğuna değinir. Bu arada hazfine delalet olduğu için caizdir.

Vacip olan yerler:

a-) Semâ'î olanlar (Kâide'ye bağlı olmayanlar): مرحباً، اهلاً، vb.

b-) Kıyâsî olanlar (Kâideye bağlı olanlar):

İştiğâl, Münâdâ, İhtisâs, Tahzîr ve İğra da Mef'ûlün hazfi vaciptir.³²⁸

Biz İштиğâl konusunu merfûat'lar bahsinde işlediğimiz için İштиğâl konusuna değinmeyip diğer konuları inceleyeceğiz inş.

1.2.2.1. Münâdâ (المنادى)

Kıyâsî olarak fiili hazf olunan konulardan olan Münâdâ; Nidâ harflerinden sonra gelen isim demektir. Nidâ harfleri: أَيُّ، هِيَا، وَا، أ، أَيُّ، olup yedi tanedir.

Bunlardan ; أَيُّ yakında olanlar için، هِيَا، آ، أَيَا، uzakta olanı çağırma için، يَا yakın uzak hepsi için kullanılır. وَا ise duyduğu acıyı açıklamak için kullanılır (Bu nidâ şekli içinde bulunduğu felaketten dolayı başkasına yapılabileceği gibi duyulan acılardan dolayı insan kendisi için de söyleyebilir).³²⁹

Münâdâ'nın İ'rabı: Münâdâlar mebnî ve mu'rab olmak üzere ikiye ayrılırlar.

1-) Mu'rab olanlar; Muzâf, Şibh-i muzâf ve nekre-i gayri meksude'lerdir.

a-) Muzâflar,

b-) Şibh-i muzâflar: Mânâlarının kendilerinden sonraki bir kelimeyle tamamlandığı, bu bakımdan muzâflara benzedikleri ancak aralarındaki ilişkinin muzâf-muzâf ileyih kadar kuvvetli olmadığı için muzâfa benzer anlamında şibh-i muzâflar denmiştir.

³²⁷ Neseî, I, 61.

³²⁸ Çörtü, 192.

³²⁹ el-Galâyînî, 508.

c-) Nekre-i gayri maksûdeler: Görünmeyen, tanınmayan birine yapılan nidâlardır. Nidânın bu türü muayyen bir hedef olmaksızın yapılan nidâlardır. Bir âmâ'nın tanımadığı birini yardıma çağırması gibi.³³⁰

Misâl : “Ey göklerin ve yerin yaradanı! Dünya ve ahirette işlerimi yoluna koyan sensin; benim canımı müslüman olarak al ve beni iyilere kat”.³³¹ Müellifimiz ayet hakkında yorum yaparak³³² فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِنِّي بِالصَّالِحِينَ şeklinde geçen فَاطِرَ kelimesinin harf-i nida ile mansûb olduğuna değinir. Münâdâ muzâf olduğu için mansûb olmuştur.

2-) Mebnî olanlar: Bunlar müfred âlemler ve nekre-i maksûdelerdir;

a-) Müfred âlemler: Burada müfretten maksat muzâf veya şibh-i muzâf olmayan demektir. Yani ister müfred ister tesniye veya cemi olsun müfred kabul edilir. Münâdâ'ların bu türü fâil olmaları hâlinde alacakları hareke ne ise münâdâ oldukları zaman bu harekeyle mebnî olurlar.

b-) Nekre-i maksûdeler: Tanınmayan fakat görülebilen yakınımızda olanlar demektir.³³³

Misâl: “Andolsun, Davud'a tarafımızdan bir üstünlük verdik. "Ey dağlar ve kuşlar! Onunla beraber tesbih edin" dedik. Ona demiri yumuşattık”.³³⁴ Ayet-i kerime ile ilgili olarak müellifimizin yaptığı yorum عطف على محل الجبال والطير عطف على لفظ الجبال³³⁵ وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرُ وَآلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ ifadesiyle geçen جِبَالُ kelimesinin müfred olduğu için zamme üzerine mebnî olduğu kanaatinde olduğunu görüyoruz. Mebnî oluşu ondan sonra gelen وَالطَّيْرُ kelimesinin iki vecih okunmasının caiz olduğu ile anlaşılıyor

Münâdâ hakkında genel bilgiler

³³⁰ Akdağ, 432.

³³¹ Yûsuf: 12/101.

³³² Neseffî, II, 136.

³³³ Akdağ, 433.

³³⁴ Sebe: 34/10.

³³⁵ Neseffî, III, 55.

1-) Mûnâdâ (ال) almış bir isim olursa, edâtla mûnâdâ arası müzekker ise أَيُّهَا, müennes ise أَيُّهَا getirilir.

2-) Lafz-ı celale اللّٰه yalnız (يا) ile nidâ edilir. Bazen söz konusu (يا) hazfedilerek onun yerine (م) getirilir. اللّٰهُمَّ = اللّٰهيا gibi.

اللّٰهُمَّ daki (م) harfinin (يا) harfine ivaz olup olmama konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.³³⁶ Kûfe Ekolü: (م) harfi (يا) harfinin ivazı değildir görüşünü belirtirken Basra Ekolü: (م) harfi (يا) harfinin ivazıdır görüşünü benimser.

Müfessirimiz: “(Resûlüm!) De ki: مُلْكُكَ تُوْتِي الْمَلِكِ الْمَلِكُ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمَلِكُ مِمَّنْ تَشَاءُ: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve mülkü dilediğinden geri alırsın”.³³⁷ Ayet'te ³³⁸ قُلِ اللَّهُمَّ الْمِيمِ عَوْضٌ مِنْ يَأْ وَلَنَا لَا يَجْتَمَعَانِ وَهَذَا بَعْضُ خَصَائِصِ هَذَا ifadesi ile harf-i nidâ (يا)'nın hazfedilip onun yerine (م) (mim) harfinin getirildiğine değinip Basra okolünü benimsemiştir.

3-) Mûnâdâ alem veya mütekellim ya'sına muzâf ise yahut nidâ edilen, nidâ edenin yakınında bulunursa nidâ harfi hazfedilebilir.

4-) Ağıt için (başkası veya kendisi için) sadece (وا) kullanılır. Bazen hakîkî mûnâdâ ile karışma gibi bir durum olmazsa (يا) kullanılabilir.³³⁹

5-) Mûnâdâ mütekellim ya'sına muzâfısa, altı şekil okunabilir. Mütekellim ya'sına muzâf olan اَبُ-أُمَّ kelimeleleri olması hâlinde altı şekilde ilaveten (ya) harfî (ta) harfine dönüşebilir. Bu (ta)'nın harekesi kesre veya fetha olabilir. Söz konusu (ta) harfinden sonra bir elifte getirilebilir.³⁴⁰

Misâl: “يُوسُفُ أَعْرَضَ عَنْ هَذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ إِنَّكِ كُنتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ” Ey Yûsuf! Sen bundan (olanları söylemekten) vazgeç! (Ey kadın!) Sen de günahının affını dile! Çünkü sen

³³⁶ Abdulhamid, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilaf*, I, 341.

³³⁷ Âl-i İmrân: 3/26.

³³⁸ Neseî, I, 246.

³³⁹ el-Galâyînî, 518.

³⁴⁰ İbn Hişâm, *Şerh-u Katri'n-Nedâ*, 229-231; Akdağ, 434.

günahkârlardan oldun".³⁴¹ Müellif ayette ³⁴² يُوسُفُ حَذَفَ مِنْهُ حَرْفَ النِّدَاءِ لِأَنَّهُ مَنَادَى قَرِيبَ مَفَاطِنَ şeklinde yorum yapmış يُوسُفُ isminden önce nidâ harfinin hazfedilme sebabî nidâ edenin yakında olmasına bağlamıştır.

Misâl: يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ "Ne yazık şu kullara! Onlara bir peygamber gelmeye görsün, ille de onunla alay etmeye kalkışsınlar".³⁴³ Müellif ayet-i kerime de ³⁴⁴ يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ الحسرة شدة الندم وهذا نداء للحسرة عليهم yorumunu yapmış harf-i nidânın çok fazla pişmanlık anlamını veren kelimeye dahil olduğunu açıklamıştır.

1.2.2.2. Tahzîr (باب التحذير)

Kıyâsî olarak fiili hazf olunanlardan biri olan tahzîr; muhatabı hoş olmayan veya tehlikeli bir işten uzaklaştırmak için yapılan uyarıdır.³⁴⁵

Tahzîr'in yapılışı:

1. Sakındırılacak şeyin, isminin mansûb olarak tekrarı ile olur.
2. Mansûb munfasıl muhâtab altı siğâ: يَاكَ يَاكَ يَاكَ يَاكَ يَاكَ يَاكَ den sonra;

Sakındırılacak şeyin isminin mansûb hâlinin önüne;

a-) Atıf vâvı (و) getirmekle, b-) (أَنْ)'li muzâri fiil getirmekle, c-) (أَنْ)'li muzâri fiil'in önünde (مِنْ) de bulunabilir, d-) Muhatab zamîrine muzâf olan mansûb bir isme, sakındırılacak şeyin ismini âtfetmekle, e-) Harf-i târîfli mansûb bir isimle de olur.

Misâl: فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا "Allah'ın Resûlü onlara: "Allah'ın devesine ve onun su hakkına dokunmayın!" dedi.³⁴⁶ Müellif ayette فَ قَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَالِحٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ نَاقَةَ اللَّهِ

³⁴¹ Yûsuf: 12/29.

³⁴² Neseffî, II, 106.

³⁴³ Yâsîn: 36/30.

³⁴⁴ Neseffî, III, 102.

³⁴⁵ Çörtü, 275.

³⁴⁶ Şems: 91/13.

³⁴⁷ صبغة الله ناقة الله kelimesini yorumunu yapmış Allah'ın yorumunu yapmış صبغة الله ناقة الله kelimesini nasb edenin mahzûf olduğunu bildirirken misallerle açıklamıştır.

1.2.2.3. İğrâ (باب الإغراء)

Kıyâsî olarak fiili hazf olunan iğrâ; Arzu edilen bir şeyi, muhatab'ın yapmasını istemek ve onu teşvik etmek demektir. İğranın cümle şekilleri, tahzîr'in cümle şekilleri ile aynıdır. Ancak bunda إياك ve çekimi kullanılmaz. Mahzûf olan fiiller ise; الزم, أحاك vb. leridir.

Misâl : صبغة الله وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ : "Allah'ın verdiği renge uyun; rengi Allah'inkinden daha güzel olan kim vardır? "Biz O'na kulluk edenleriz" deyin.³⁴⁸ Ayette صبغة الله صِبْغَةَ اللَّهِ (صبغة الله) نصب على الإغراء بمعنى عليكم صبغة الله³⁴⁹ kelimesinin âmili vucüben hazfedilen عليكم olduğunu bildirir.

1.2.2.4. İhtisâs (باب المنصوب على الاختصاص)

Fiili vucüben hazf olunanlardan sonuncusu olan İhtisâs; umûmîyetle mütekellim, bazen de muhatap zamîrlerinin mânâsına açıklık getirmek demektir. Yani, mütekellim veya muhatap zamîrin mübtedâ olduğu cümlede, haberin bildirdiği hükmü zamîrden sonra gelen isme mahsus (ait) kılmaktır. Zamîrden sonra gelen isme mahsus denir. Mahsus mansûb'dur.³⁵⁰

İhtisâs veya mahsus adı verilen isim: a-) أل li olması gerekir, b-) أل li olana muzâf olması gerekir, c-) Bu ikisi dışında olursa az kullanılan isim olmalı.³⁵¹

Misâl 1: "Allah وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ" uğrunda, hakkını vererek cihad edin. O, sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk

³⁴⁷ Neseffî, III, 649.

³⁴⁸ Bakara: 2/138.

³⁴⁹ Neseffî, I, 135.

³⁵⁰ Çörtü, 280.

³⁵¹ el-Galâyînî, 420.

yüklemedi; babanız İbrahim'in dininde (de böyleydi).³⁵² Neseî ayet hakkında yorum yaparken ³⁵³ مَلَّةٌ أَيْبِكُمْ إِبْرَاهِيمَ نَصَبَ عَلَى الْإِخْتِصَاصِ أَيُّ أَعْنِي بِالذِّينِ مَلَّةٌ أَيْبِكُمْ kaydı ile مَلَّةٌ أَيْبِكُمْ kelimesinin mahzûf olan bir fiil ile yani مَعْنَى مَعْفُؤْلُهُ بِيهِ olduğunu bildirir.

Misâl 2: كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ “Bilen bir millet için müjdecî ve uyarıcı olmak üzere Arapça okunarak, ayetleri uzun uzun açıklanmıştır.³⁵⁴ Mufessir ayette ³⁵⁵ قُرْآنًا قُرْآنًا عَرَبِيًّا نَصَبَ عَلَى الْإِخْتِصَاصِ وَالْمَدْحِ أَيُّ أَرِيدُ بِهَذَا الْكِتَابِ الْمَفْصُلِ قُرْآنًا مِنْ صِفَتِهِ كَيْتُ وَكَيْتُ kaydı ile قُرْآنًا kelimesinin mansûb oluşunun sebêbî ihtisâs olduğunu bildirir.

1.2.3. Mef'ûlün Fih (باب المفعول فيه)

Mef'ûlün fih denildiği gibi zarf da denilir. Fiilin yapıldığı yeri veya zamanı bildirmekle beraber mânâ olarak da "في" harfinin mânâsını içerisinde taşıyacak.

Şayet Zarfı'z-Zaman veya Mekân olurlarsa da "في" mânâsını taşımazlarsa veya mânâsı varda kelime Zarfı'z-Zaman veya Mekân değilse Mef'ûlün fih olamaz.³⁵⁶

Zarfı; Zaman ve Mekân olmak üzere ikiye ayrılırlar, bunların her birinin'de mübhem (sınırsız olanlar) ve mahdud (sınırlı olanlar) diye iki kısımları vardır.

Zarfıların mansûb olması:

Zarfı Zaman: Zaman zarfları ister sınırlı ister sınırsız olsun baş taraflarında cer harfi "في" nin takdiri mümkün olduğu sürece kayıtsız şartsız mansûb olurlar.

Zarfı Mekân: Mekân zarfları; mübhem olurlarsa mansûb olurlar, şayet mahdud olurlarsa mansûb olamazlar. Mübhem olanlar: Altı yön; أمام ووراء ويمينوشمال وفوقوتحت، ve كناحية واجبن ومكان، وكأساء المقادير كميل وفرسخ وبريد³⁵⁷ yaygın olmada bunlara benzeyenlerdir,

³⁵² Hacc: 22/78.

³⁵³ Neseî, II, 457.

³⁵⁴ Fussilet: 41/3.

³⁵⁵ Neseî, III, 225.

³⁵⁶ İbn Hişâm, Şerh-u Katri'n-Nedâ, 256.

Misâl 2: “Allah, قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيمُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ: 2”
 "Öyleyse orası (arz-ı mukaddes) onlara kırk yıl yasaklanmıştır; (bu müddet içinde) yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar. Artık sen, yoldan çıkmış toplum için üzülme" dedi".³⁶⁴ Ayet ile ilgili olarak Müellif³⁶⁵ وَأَرْبَعِينَ سَنَةً وَالْوَقْفَ عَلَى سَنَةِ أَوْ ظَرْفَ 365
 أَرْبَعِينَ سَنَةً ibaresi ile أَرْبَعِينَ sayısının temyîzi zarf olan سَنَةً olduğu için kendisinde mansûb olduğunu bildirir.

1.2.3.1. Mef'ûlü Fihin Âmili

Zarfın âmili olarak asıl olan Fiil olmakla beraber, İsm-i Fâil, İsm-i Mef'ûl, masdar ve mübalağa sığası da olabilir.³⁶⁶

Misâl 1: “Ve diyorlardı ki: Biz öldükten, كَانُوا يَقُولُونَ أَيُّدًا مِنَّا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ”
 toprak ve kemik yığını Hâline geldikten sonra, biz mi bir daha diriltileceğiz?³⁶⁷ Nesefî
 ayette³⁶⁸ وهو العامل فيالظرف وكانوا يقولون أنذا متنا وكنا ترابا وعظاما أننا لمبعوثون تقديره أنبعث إذا متنا³⁶⁸ ibaresi ile
 إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ nin zarf olup âmili mukadder أنبعث fiili olduğunu beyan eder.

Misâl 2: “Gömleğinin üstünde sahte bir kan ile geldiler.”³⁶⁹ وَجَاءُوا عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ
 Müellifimiz ayet-i kerime ile ilgili³⁷⁰ وجاءوا على قميصه نصب على الظرف كأنه³⁷⁰
 وجاءوا على قميصه بدم كذبٍ ومحل على قميصه نصب على الظرف كأنه³⁷⁰ ifadesi ile عَلَى قَمِيصٍ nin harf-i cer ve mecrûr mahâllen mansûb olup zarf
 olduğunu âmilin ise وجاءوا fiili olduğunu işaret eder.

³⁶⁴ Mâide: 5726.

³⁶⁵ Nesefî, I, 440.

³⁶⁶ Racihi, 263.

³⁶⁷ Vâkı'â: 56/47.

³⁶⁸ Nesefî, III, 424.

³⁶⁹ Yûsuf: 12/18.

³⁷⁰ Nesefî, II, 100.

1.2.4. Mef'ûlün Maah (باب المفعول معه)

Öncesinde cümle veya şibh-i cümle olup kesin beraberlik anlamına gelen (و) vâvu'l-ma'iyye'den sonra gelen fudla isimdir.³⁷¹

Mef'ûlü maah olmasının üç şartı vardır. 1-) Fudla olacak 2-) (و) vav beraberlik mânâsında olacak 3-) Öncesinde cümle olacak.

(و) vav'dan sonra ismin üç hâli vardır.³⁷² a-) Mansûb olup Mef'ûlü maah'ın vacip olduğu yerler b-) Maf'ulü maahın mümkün olmayıp mâ'tûf olmasının vacip olduğu yerler c-) Her ikisi'nde caiz olduğu fakat Mef'ûlü maahın daha iyi olduğu yerler.

Misâl 1: فَفَهَّمْتَاهَا سُلَيْمَانَ وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ وَكُنَّا فَاعِلِينَ
 “Süleyman'a bu meselenin hükmünü bildirmiştik; her birine hüküm ve ilim verdik. Davud ile beraber tesbih etsinler diye dağları ve kuşları buyruk altına aldık. Bunları biz yapmıştık.”³⁷³ Ayet ile ilgili Müfessir³⁷⁴ مَعَهُ مَفْعُولٌ أَوْ مَفْعُولٌ عَلَى الْجِبَالِ أَوْ مَفْعُولٌ مَعَهُ
 وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ وَالطَّيْرَ مَعْطُوفٌ عَلَى الْجِبَالِ أَوْ مَفْعُولٌ مَعَهُ kaydını ile وَالطَّيْرَ وَكُلًّا ile kaydını ile Mef'ûlü maah hem de mâ'tûf olma özelliği olduğuna dikkat çeker.

Misâl 2: ذُرِّي وَمَنْ خَلَقْتُ وَجِيدًا “Tek olarak yarattığım, kimseyi bana bırak.”³⁷⁵ Müellif ayek hakkında ذُرِّي وَمَنْ خَلَقْتُ مَعْطُوفٌ أَوْ مَفْعُولٌ مَعَهُ³⁷⁶ ذُرِّي وَمَنْ خَلَقْتُ وَمَنْ خَلَقْتُ مَعْطُوفٌ أَوْ مَفْعُولٌ مَعَهُ ibaresiyle ذُرِّي وَمَنْ خَلَقْتُ وَمَنْ خَلَقْتُ مَعْطُوفٌ أَوْ مَفْعُولٌ مَعَهُ'nin hem Mef'ûlü maah hem de mâ'tûf olma salâhiyeti olduğunu açıklar.

1.2.5. Mef'ûlün Leh (باب المفعول له)

Fiilin Sebebîni (nedenini) beldiren Mef'ûl veya masdardır. Mef'ûlün leh'e Mef'ûlün lieclihi de denir.³⁷⁷

³⁷¹ İbn Hişâm, Şerh-u Katri'n-Nedâ, 258.

³⁷² Racihi, 282.

³⁷³ Enbiyâ:21/79.

³⁷⁴ Neseffî, II, 415.

³⁷⁵ Müddessir: 74/11.

³⁷⁶ Neseffî, III, 563.

³⁷⁷ Çörtü, 197.

Mef'ûlü lehin mansûb olabilmesi için dört şart vardır; 1- Masdar olacak 2- Masdar kalbi olacak 3- Âmili olan fiile zaman ve fâilde mutabık olacak 3- Fiilde yapılaş sebebi bildirilecek.

Misâl : “O münafıklar يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ : Misâl : Hâlbuki Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.”³⁷⁸Müfessir ayet hakkında ³⁷⁹ حَذَرَ الْمَوْتِ مَفْعُولٌ لَهُ ifadesiyle bütün şartları yerinde olan حَذَرَ kelimesinin mef'ûlün leh olduğunu açıklar.

Sayıdığımız şartlardan herhangi biri olmazsa ta‘lil mânâsını taşıyan الباءِ فِي, مِنْ, اللامِ harf-i cerlerden biri ile mecrûr olur.³⁸⁰

Misâl : “Atlari, katirlari ve eşekleri وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ : Misâl : binmeniz ve (gözlere) zinet olsun diye (yaratı). Allah şu anda bilemeyeceğiniz daha nice (nakil vasıtaları) yaratır”.³⁸¹ Müfessirimiz konuyla ilgili ayet hakkında yaptığı yorumda³⁸² وَاتَّصَابَ زِينَةً عَلَى الْمَفْعُولِ لَهُ عَطْفًا عَلَى مَحَلِّ لَتَرْكَبُوهَا ifadesi ile لَتَرْكَبُوهَا cümlesinin mef'ûlü leh olduğunu, Ancak fâiller farklı olduğundan dolayı اللام ile mecrûr olduğuna işâret etmiştir. Bunun sebebi ise Yaratmanın fâili Allah (c.c.), binen kişiler ise Ademoğulları olduğundan (fâiller farklı)dır. Ondan sonraki kelime olan وَزِينَةً kelimesinde fâiller aynı olduğundan mansûb gelmiştir. Çünkü yaratma ve zinet'in Fâili Allah (c.c.)' dır.

Mef'ûlün lehin diğer özellikleri:

- Masdar bütün şartları yerinde olsa da mansûb olması vacip değil belki caizdir.
- أل ve izâfeden mücerred olması durumunda mansûb olması daha fazladır.
- أل ile bitişik olursa daha çok harf-i cer ile mecrûr olur.
- İzâfe olması durumunda mansûb ve mecrûr gelmesi aynıdır.

³⁷⁸ Bakara: 2/19.

³⁷⁹ Neseffî, I, 60.

³⁸⁰ İbni Akil, I, 287.

³⁸¹ Nahl: 16/8.

³⁸² Neseffî, II, 204.

Misâl 1: نِعْمَةٌ مِنْ عِنْدِنَا كَذَلِكَ نُجْزِي مَنْ شَكَرَ “Katımızdan bir nimet olarak. Biz şükredeni işte böyle mükâfatlandırırız.”³⁸³ Müellif ayette نِعْمَةٌ مَفْعُولٌ لَهُ أَيْ إِعْطَاءً³⁸⁴ kaydı ile أَلٌ ve izâfeden mücerred olan نِعْمَةٌ kelimesinin Mef’ûlün leh olarak geldiğini bildirmiştir.

Misâl 2: وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ “Mallarını insanlara gösteriş için sarfedip, Allah'a ve ahiret gününe inanmayanları da Allah sevmez.”³⁸⁵ Müellif ayet hakkında رِئَاءَ³⁸⁶ مَفْعُولٌ لَهُ وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ yorumunu yaparak muzâf olan رِئَاءَ kelimesinin mansûb olarak Mef’ûlün leh olduğunu bildirir.

1.2.6. Hâl (باب الحال)

Cümlede Fâilin, Mef’ûlün veya her ikisinin durumunu bildiren lafız kelime veya cümlelerdir.³⁸⁷ Hâl; durumu bildiren, fudla ve mansûb olan vasıftır.³⁸⁸ سؤَالِ كَيْفِ sorusunun cevabıdır.³⁸⁹

Hâl’ın bulunduğu cümledeki durumu:

a-) Genellikle nekre (belirsiz) olarak gelir, b-) Değişken yani gelip geçici sıfatlardan olacak c-) Müştâk (İsmi Fâil vs. türemiş kelimelerden olacak).³⁹⁰

Misâl 1: مُمْتَكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا “Sabretmelerine karşılık onlara cenneti ve (cennetteki) ipekleri lütfeder, Orada koltuklara kurulmuş olarak bulunurlar.”³⁹¹ Müellifimiz ayette مُمْتَكِنِينَ حَالٌ مِنْهُمْ فِي جَزَائِهِمْ³⁹² tabiri ile مُمْتَكِنِينَ kelimesinin Hâl olduğunu belirtmektedir. Bütün şartlar yerindedir.

Hâl üçe ayrılır. 1-) Müfred olan 2-) Cümle olan 3-) Şibh-i cümle olan Hâl

³⁸³ Kamer: 54/35.

³⁸⁴ Neseî, III, 405.

³⁸⁵ Nisâ: 4/38.

³⁸⁶ Neseî, I, 358.

³⁸⁷ Çörtü, 211.

³⁸⁸ İbni Akil, I, 314.

³⁸⁹ İbn Hişâm, Şerh-u Katri'n-Nedâ, 262.

³⁹⁰ el-Galâyînî, 463.

³⁹¹ İnsan: 76/12-13.

³⁹² Neseî, III, 579.

1-) Müfred olan Hâl: Umûmiyetle nekre ve Müştâk (ism-i Fâil, ism-i Mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe gibi) isimlerden olup mansûbdur.³⁹³

Misâl: “ثمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ” “Sonra gözünü, tekrar tekrar çevir bak; göz (aradığı bozukluğu bulmaktan) âciz ve bitkin hâlde sana dönecektir”.³⁹⁴ Müfessirmiz ayet ile ilgili ³⁹⁵ وهو حال من البصر tabiri ile müfred olan خَاسِئًا kelimesinin hâl olduğunu belirtir.

Hâlbirden fazla olabilir, atıfsız olarak gelir.

Misâl: “...kim orada (böyle) zulüm ile haktan sapmak isterse ona acı azaptan tattırırız”.³⁹⁶ Ayet hakkında Neseî ³⁹⁷ يَالْحَادِ بِظُلْمٍ حَالًا yorumunu yapıp يَالْحَادِ بِظُلْمٍ ikisinde hâl olduğu görüşündedir.

2-) Cümle olan hâl: a-) İsim cümlesi olan hâl b-) Fiil cümlesi olan hâl.

A-) İsim cümlesi olan hâl: Umûmiyetle Hâl, isim cümlesi olursa başında vav-u hâliyye gelir.

Misâl: “Nitekim, فَكَأَيُّنَ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا وَبُرِّ مُعْتَلِّةٌ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ” birçok memleket vardı ki, o memleket (Hâlkı) zulmetmekte iken, biz onları helâk ettik. Şimdi o ülkelerde duvarlar, (çökmüş) tavanların üzerine yıkılmıştır. Nice kullanılmaz Hâle gelmiş kuyular ve (ıssız kalmış) ulu saraylar vardır”.³⁹⁸ Neseî ayet ile ilgili olarak ³⁹⁹ وهي ظالمة حال kaydı ile isim cümlesi olan وهي ظالمة cümlesinin Hâl olduğunu belirtir.

B-) Fiil cümlesi olan hâl: Müsbet mâzî, Menfî mâzî, Müsbet muzâri ve Menfî muzâri diye dört kısma ayrılır.⁴⁰⁰

Müsbet mâzî ile başlayan Hâl cümlesi: Başında umûmiyetle قد bulunur.

³⁹³ Çörtü, 212.

³⁹⁴ Mülk: 67/4.

³⁹⁵ Neseî, III, 512.

³⁹⁶ Hacc: 22/25.

³⁹⁷ Neseî, II, 435.

³⁹⁸ Hacc:22/ 45.

³⁹⁹ Neseî, II, 445.

⁴⁰⁰ Çörtü, 213.

“Ey يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْفُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ : Misâl : iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin. Oysa onlar, size gelen gerçeği inkâr etmişlerdir.⁴⁰¹ ayet ile ilgili Neseffî'nin yaptığı yorum ⁴⁰² وَقَدْ كَفَرُوا حَالٍ مِنْ لَا تَتَّخِذُوا ifadesiyle fiili mâzî olan وَقَدْ كَفَرُوا cümlesinin hal olduğu yönündedir. Ayrıca başında قد harfinin mevcut olması Müellifimizi desteklemektedir.

Menfî mâzî ile başlayan Hâl cümlesi: Önünde vav-ı Hâliyye olup olmaması eşittir.

Müsbet müzari ile başlayan Hâl cümlesi: Umûmiyetle önünde vav-ı Hâliyye ve başka bir ön takı olmaksızın sâhibu'l-hâlê bağlanır.

Misâl : رجالٌ لَا تُلْهِمُهُمْ تِجَارَةً وَلَا يَبِيعُ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ : Misâl : “Bunları ne ticaret ve ne de alışveriş Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoyar. Bunlar, gönüllerin ve gözlerin döneceği günden korkarlar”.⁴⁰³ Müfessirimiz ayet hakkında ⁴⁰⁴ يَخَافُونَ يَوْمًا أَيُّ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَيَخَافُونَ حَالٍ مِنْ الضَّمِيرِ فِي تَلْهِيمِهِمْ ifadesi ile müsbet muzâri olan يَخَافُونَ cümlesinin hal olduğu ile ilgilidir.

Menfî muzâri ile başlayan Hâl cümlesi: Bu durumda Hâlcümlesi vav-ı hâliyye ile veya vav-ı hâliyyesiz gelir.

Misâl: “...Çünkü onlar Bana kulluk eder, hiçbir şeyi Bana ortak koşmazlar...”⁴⁰⁵ Müellif ayette ⁴⁰⁶ لَا يُشْرِكُونَ بِى شَيْئًا حَالٍ مِنْ فَاعِلٍ يَعْبُدُونَ أَيُّ يَعْبُدُونِ ifadesiyle yorumunu yaparak menfî muzâri olan لَا يُشْرِكُونَ cümlesinin Hâl olduğunu izah eder.

Hatırlatma: Hâlcümleleri haberiyye cümlelerden olur, İnşa-i cümlelerden oluşmaz.⁴⁰⁷

⁴⁰¹ Mümtehine: 60/ 1.

⁴⁰² Neseffî, III, 466.

⁴⁰³ Nûr: 24/37.

⁴⁰⁴ Neseffî, II, 508.

⁴⁰⁵ Nûr: 24/55.

⁴⁰⁶ Neseffî, II, 516.

3-) Şibh-i cümle olan hâl: Sâhibu'l-Hâle doğrudan bağlanır. İki kısımdır: a-) Zarf (şibh-i cümle) olan hâl, b-) Harf-i cerli isim (şibh-i cümle) olan hâl,

Misâl: وَأَنَا ظَنَنَّا أَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ وَلَنْ نُنْجِزَهُ هَرَبًا“Yeryüzünde kalsak da Allah'ı aciz bırakamayacağımız, başka yere kaçsak da, O'nu aciz kılamayacağımız gerçeğini şüphesiz anladık”.⁴⁰⁸ Müellifimiz ayette ⁴⁰⁹ فِي الْأَرْضِ tabirini kullanarak şibhi cümle olan فِي الْأَرْضِ'nin hal olduğunu belirtir.

1.2.6.1. Hâl'in Çeşitleri

1-) Hâl-i Mübeyyine: Zilhâlin ne durumda olduğunu bildirir. Hâller en çok bu maksat için kullanılır, böylelerine zilhâlin durumunu açıkladığı için “açıklayıcı hâl” denir.⁴¹⁰

Misâl : “O gün onlar, sanki dikili bir şeye koşuyorlar gibi, kabirlerinden fırlaya fırlaya çıkarlar”.⁴¹¹ Müellif ayet ile ilgili olarak ⁴¹² سِرَاعًا kelimesinin “açıklayıcı hâl” Hâl-i Mübeyyine olduğuna dikkat çekmiştir.

2-) Hâl-i Müekkide: Sâhibu'l-hâlin veya filin mânâsını te'kid eder (kuvvetlendirir).⁴¹³

Misâl: فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا“ (Süleyman) Bu sözü üzerine tebessüm edip güldü”.⁴¹⁴ Nesefî ayette ⁴¹⁵ ضَاحِكًا yorumunu yaparak فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا yorumunu yaparak ضَاحِكًا kelimesinin تبسم fiilinin anlamında olduğu bundan ötürü Hâl-i müekkide olduğunu belirtir.

⁴⁰⁷ Çörtü, 214.

⁴⁰⁸ Cin: 72/12.

⁴⁰⁹ Nesefî, III, 551.

⁴¹⁰ Akdağ,414.

⁴¹¹ Me'âric: 70/43.

⁴¹² Nesefî, III, 540.

⁴¹³ Çörtü, 219.

⁴¹⁴ Naml: 27/19.

⁴¹⁵ Nesefî, II, 598.

3-) Hâl-i Mukaddere: Fiilin oluş anında hâlin bildirdiği durum sâhibu'l-hâlde bulunmaz.⁴¹⁶

Misâl: “Şüphesiz biz seni, şahit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik”.⁴¹⁷ Müfessirimiz ayette ⁴¹⁸ “إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا” İtâ أرسلناك شاهداً تشهد على أمتك يوم القيامة وهذه حال مقدره ibaresi ile şahitlik kıyamet gününde olacağı için ve (Peygamberimiz s.a.v. zamanında bu durum onda mevcut olmadığından) geçen شَاهِدٌ kelimesinin Hâl'i, mukadder olduğunu belirtir.

1.2.6.2. Zilhâl

Zilhâl veya sahibi-l hâl, hâlin durumunu bildirdiği kelimenin şartı ma'rife olmasıdır. Bununla beraber, a- Hâl'den sonra gelmesi halinde, b- Zilhâlden önce nefy, istifham veya nehiy edâtı geçmesi halinde c- İzâfet veya vasıfla ma'rifeliğe yaklaşması halinde,⁴¹⁹ d- Zilhâlden sonra Hâl, (و) vav'lı cümle olması hâlinde,⁴²⁰ Sahibi-l hâl nekre olarak gelebilir.

Misâl 1: “Helâk ettiğimiz hiçbir ülke yoktur ki hakkında (bizce) bilinen bir yazgı olmasın”⁴²¹ وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ وَالْوَجْهَ أَنْ تَكُونَ ⁴²² Müfessirimiz ayette ⁴²³ هذه الجملة حالاً لقرية yorumu ile قَرْيَةٍ kelimesinin nekre olduğu hâlde zilhâl diye açıklaması öncesinde nefy geçtiğın durumuyla ilgilidir.

Misâl 2: “Kapıları yalnızca kendilerine açılmış Adn cennetleri vardır”.⁴²³ Ayette ⁴²⁴ جَنَّاتٍ عَدْنٍ مُّتَّحَةً لَهُمُ الْأَبْوَابُ جَنَّاتٍ لَأَنَّهَا مَعْرُوفَةٌ لِإِضَافَتِهَا إِلَى عَدْنٍ مُّتَّحَةً جَنَّاتٍ عَدْنٍ yorumunu yapan Müfessir جَنَّاتٍ kelimesinin nekre olduğu halde zilhâl olmasının sebebini izâfetle ma'rife'ye yaklaşması ile ilgili olduğunu belirtiyor.

⁴¹⁶ Çörtü, 219.

⁴¹⁷ Fetih: 48/8.

⁴¹⁸ Neseî, III, 335.

⁴¹⁹ İbni Akil, I, 319.

⁴²⁰ Huderî, I, 319.

⁴²¹ Hicr: 15/4.

⁴²² Neseî, II, 183.

⁴²³ Sâd: 38/50.

⁴²⁴ Neseî, III, 160.

Misâl 3: وَهَذَا كِتَابٌ مُّصَدِّقٌ لِّسَانَا عَزِيًّا لِيُنذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَيُنشِرَ لِلْمُحْسِنِينَ “Bu (Kur'an) da, zulmedenleri uyarmak ve iyilik yapanlara müjde olmak üzere Arap lisanıyla indirilmiş, doğrulayıcı bir kitaptır”.⁴²⁵ Ayet-i kerime’de ⁴²⁶ كِتَابٌ لِّتَخْصِصَهُ بِالصَّفَةِ kaydî ile yorum yapan müfessir كِتَابٌ nekre olduğu halde zilhâl olduğunu, sıfat ile ma‘rifeliğe yaklaşmasına bağlıyor.

Sahibi-l Hâl; Fâil, Mef‘ûlü bih, Fâil ve Mef‘ûlü bih beraber, Mübtedâ, Müzaf ileyhi,⁴²⁷ ismi mecrûr olabilir.

Misâl 1: أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ “Bizim, onlardan önce nice nesilleri helâk etmiş olmamız kendilerini yola getirmedi mi? Hâlbuki onların yurtlarında gezip dolaşırlar”.⁴²⁸ Müfessir ayette ⁴²⁹ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ حَالٌ مِنَ الضَّمِيرِ الْمَجْرُورِ لَهُمْ yorumunu yaparak لَهُمْ kelimesindeki mecrûr olan هُمْ kelimesinin sahibi-l hâl (zilhâl) olduğunu bildirmiştir.

Misâl 2: فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ “Derken, Karun, ihtişamı içinde kavminin karşısına çıktı”.⁴³⁰ Müellif ayette ⁴³¹ فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ وَفِي زِينَتِهِ حَالٌ مِنْ فَاعِلٍ خَرَجَ أَي مَتْرَبِيًّا tabiri ile zilhâlolan فَخَرَجَ fiilinin Fâili olduğu açıklamıştır.

1.2.6.3. Hâl’in Âmili

Hâl’de geçen örneklerde görüldüğü gibi esas olan âmil fiildir, Bunun yanı sıra başka âmiller de mevcuttur. Bu âmiller lafzî ve manevi âmiller diye iki kısma ayrılır.⁴³²

1-) Lafzî âmiller: Açık masdar, ism-i fâil, ism-i mef‘ûl, ism-i fiil.

2-) Manevi âmiller: İşâret isimleri, teşbih (benzetme) edâtları, temenni (umma) edâtları, şibh-i cümle gibi âmillerdir.

⁴²⁵ Ahkâf: 46/12.

⁴²⁶ Neseffî, III, 311.

⁴²⁷ Racihi, 284-285.

⁴²⁸ Ta ha:20/128.

⁴²⁹ Neseffî, II, 389.

⁴³⁰ 28. Kasas:79.

⁴³¹ Neseffî, II, 658.

⁴³² Racihi, 286-287.

Misâl 1: “Onlar cennet ehlidirler. *أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءَ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ*”.⁴³³ Müellifimiz ayet-i celile yapmakta olduklarına karşılık orada ebedî kalacaklardır”⁴³⁴ ile ilgili *أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا* halinden *أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا* kelimesinde âmil olanın işâret mânâsı taşıyan olduğunu açıklar.

Misâl 2: “İşte bu güzel bir anmadır. *جَنَاتٍ عَدْنٍ مُّنتَحَةً لَهُمُ الْأَبْوَابُ هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ*”.⁴³⁵ Doğrusu Allah'a karşı gelmekten sakınanlara güzel bir gelecek vardır. Kapıları onlara açılmış Adn cennetleri vardır”⁴³⁶ Ayette *جَنَاتٍ عَدْنٍ مُّنتَحَةً* halinden *جَنَاتٍ عَدْنٍ مُّنتَحَةً* kelimesinin ismi Mef'ûl olup Hâl'de amel ettiğini açıklamıştır.

1.2.7. Temyîz (باب التمييز)

Temyîz: kendisinden önce geçen mübhem (mânâsı açık olmayan) bir ismin mânâsını açıklık getiren câmid, nekre bir isimdir. (Harf-i cerli ve izâfetle gelmediği müddetçe) mansûbdur. Temyîz âmilinden önce kesinlikle gelemez.⁴³⁷

Temyîz iki kısımdır.⁴³⁸

1. Melfûz mümeyyez: Söylenmiş, cümlede görülen müfred olan mümeyyez.
2. Melhûz mümeyyez: Düşünülen, cümlede açık olarak görülmeyen mümeyyez.

1-) Melfûz mümeyyez: Ağırlık bildiren, hacim bildiren, alan ve sayı mümasele ve müğayeret bildiren isimlerdir.

- a- Ağırlık bildiren *الوزن* umûmiyetle mansûb gelir. Kilo, gram, rıtl, kantar gibi sabit ağırlık ölçüleridir.

⁴³³ Ahkâf: 46/14.

⁴³⁴ Neseffî, III, 311.

⁴³⁵ Sâd: 38/49-50.

⁴³⁶ Neseffî, II, 160.

⁴³⁷ İbn Cinnî, II, 64.

⁴³⁸ İbn Hişâm, *Şerh-u Katri'n-Nedâ*, 267.

- b- Hacim bildiren الكيل umûmiyetle mansûb gelir. Litre, teneke, bardak, sandık gibi, ağırlık değil, hacim (kap) ölçüsüdür.
- c- Misaha (uzunluk veya alan ölçüsü) المساحة umûmiyetle mansûb gelir. Uzunluk veya alan ölçüsünün temyîzidir.⁴³⁹
- d- Aded العدد , Konumuzla ilgisi olan sayılar; 11'den 99'a kadar olan sayılardır. Ayrıca istifham edâtı olan (ك) (Temyîzi müfred mansûbdur) ve çokluk edâtı olan (ك) (Temyîzi genellikle mecrûr olur) sayılar konusundandır.

Mümasele ve müğayeret bildiren isimler.

Aded konusundan Temyîz'e Örnek: وَالَّذِينَ يَزُمُونَ الْمَخَضَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ⁴⁴⁰ "Namuslu kadınlara zina esnasında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun".⁴⁴¹ Müfessirimiz ayet hakkında⁴⁴¹ فاجلدوهم ثمانين جلدًا⁴⁴¹ kelimesinin aded konusundan Temyîz olarak göstermiştir.

İstihham edâtı olan كم'in Temyîzine Örnek : قَالَ كَمْ لَبِئْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ⁴⁴² "(Allah inkârcılara) "Yeryüzünde kaç yıl kaldınız?" diye sorar".⁴⁴² Müellif ayet hakkında⁴⁴³ عدد⁴⁴³ kelimesi diye İstihham edâtı olan كم'in Temyîzini tabiri ile عدد السنين أي كم عدد سنين وعدد تمييز⁴⁴⁴ açıklık getirmiştir.

Mümaselet temyizine Örnek : قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَدَادًا لَكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفَذَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَذَ كَلِمَاتِ رَبِّي⁴⁴⁴ "De ki: Rabbimin sözleri için derya mürekkep olsa ve bir o kadar da ilâve getirsek dahi, Rabbimin sözleri bitmeden önce deniz tükenecektir".⁴⁴⁴ Müellifimiz ayet

⁴³⁹ Çörtü, 224.

⁴⁴⁰ Nûr: 24/4.

⁴⁴¹ Neseffî, II, 489.

⁴⁴² Mu'minun: 23/112.

⁴⁴³ Neseffî, II, 484.

⁴⁴⁴ Kehf: 18/109.

ile ilgili olarak ⁴⁴⁵ المدد مثل المدد ومله رجلاً والمدد مثل المدد⁴⁴⁵ ibaresi ile مَدَّدَا kelimesinin Temyîz olup mümaselet (önceki geçen kelimenin benzeri) anlamında olduğunu belirtir.

2-) Melhûz mümeyyez: Açık olarak görülmeyen, ancak cümleden anlaşılan melhûz mümeyyez iki kısımdır;⁴⁴⁶

a- Aslı fâil, mef'ûlün bih ve mübtedâ olanlar (Muhavvel). Temyîzleri daima mensuptur.

b- Doğrudan Temyîz olup başka bir şeyden dönüşmeyenler (Gayri muhavvel). Temyîzleri mensubluğun yanı sıra من ile mecrûr da yapılabilmektedir.

Temyizin Aslında Fâil Olduğuna Örnek: قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا
“Rabbim! dedi, benden (vücudumdan), kemiklerim zayıfladı, saçım başım ağardı”.⁴⁴⁷
Nesefî ayet ile ilgili olarak yorum yaparken ⁴⁴⁸ شَيْبًا وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا تَمِيْزُ أَي فِشَا فِي
kelimesini temyîz olarak belirtir. İbni Hişâm Temyîz olan شَيْبًا kelimesinin aslında Fâil olduğunu belirtir.⁴⁴⁹

Doğrudan Temyiz olan (Başka bir şeyden dönüşmeyenler)a Örnek : مَا أَصَابَكَ مِنْ
“Sana gelen iyilik حسنة فمن الله وما أصابك من سيئة فمن نفسك وأرسلناك للتائب رسولا وكفى بالله شهيدا
Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir. Seni insanlara elçi gönderdik; şahit olarak da Allah yeter.”⁴⁵⁰ Nesefî ayette ⁴⁵¹ شَهِيداً تَمِيْزُوكْفَى بِاللّٰهِ شَهِيداً tabiri ile شَهِيداً kelimesi doğrudan Temyîz olduğunu açıklar.

Taaccub ifade eden cümleler.

Kapalılık (müphemlik) müfred ve cümlede olduğu gibi taaccub ifade eden cümlelerde de olur.

⁴⁴⁵ Nesefî, II, 323.

⁴⁴⁶ İbn Hişâm, *Şerh-u Katri'n-Nedâ*, 269.

⁴⁴⁷ Meryem: 19/4.

⁴⁴⁸ Nesefî, II, 325.

⁴⁴⁹ İbn Hişâm, *Şerh-u Katri'n-Nedâ*, 269.

⁴⁵⁰ Nisâ: 4/79.

⁴⁵¹ Nesefî, I, 377.

Misal : “Ne onların (Allah evlât edindi, diyenlerin), ne de atalarının bu konuda hiçbir bilgisi yoktur. Ağızlarından çıkan bu söz ne büyük oldu! Yalandan başka bir şey söylemiyorlar.⁴⁵² Müfessirimiz ayette ⁴⁵³ كَلِمَةً يَنْبَغُ عَلَى التَّمْيِيزِ وَفِيهِ مَعْنَى التَّعَجُّبِ كَأَنَّهُ قِيلَ مَا أَكْبَرَهَا yorumunu yaparak كَلِمَةً kelimesininintemyîz olduğunu كَبُرَتْ kelimesinin taaccub anlamında olduğunu belirtir.

1.2.8. Müstesnâ (باب المستثنى)

İstisna konusuna girmeden önce istisnâ edâtlarını tanıyalım. İstisna edâtları on tanedir. ⁴⁵⁴ Bu edâtlardan sonra gelen kelimeyi (Müstesnâ) öncekilerin dışında bırakmaya istisnâ denir.⁴⁵⁵ Müstesnâ: İstisna edâtının gelmesi ile edâttan önceki olayın, edâttan sonrakinin durumundan ayrı mânâ kazanmasına denir.⁴⁵⁶ Müstesnâ kendisini nâsb eden âmilden önce gelemez. Ancak Müstesnâ minh'ten önce gelebilir.⁴⁵⁷

İstisna üç kısma ayrılır; 1-) Muttasıl istisnâ 2-) Munkatı' istisnâ 3-) Müferrağ istisnâ.

1-) Muttasıl istisnâ: Müstesnâ ile Müstesnâ minh aynı cinsten olursa.

2-) Munkatı' istisnâ: Müstesnâ ile Müstesnâ minh ayrı cinsten olursa.

3-) Müferrağ istisnâ: Cümlede Müstesnâ minh zikredilmemişse. Genellikle nefy ve nehy ifade eden cümlelerde olur.

"إلا"nın Müstesnâsı:

1-) Müstesnâ minh zikredilmiş, cümlede müsbet (olumlu) ise istisnâ muttasıl veya munkatı' olsun Müstesnâmansûb olur.

⁴⁵² Kehf: 18/5.

⁴⁵³ Neseffî, II, 286.

⁴⁵⁴ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, I, 410.

⁴⁵⁵ Huderî, I, 300.

⁴⁵⁶ Hâce Ahmed Didin, *Tam İzahlı Fasih Arapça Sarf ve Nahiv*, Rahiya yayıncılık, Ankara 2008, 356.

⁴⁵⁷ İbn Cinnî, II, 158.

Misâl : وَإِذِ اعْتَرَلْتُمُوهُمْ وَمَا يُغْبَدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأَوْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ
Onlara: "Siz onlardan ve Allah'tan başka taptıklarından ayrıldınız, bunun için mağaraya girin ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın ve size işinizde kolaylık göstereyin" denildi".⁴⁵⁸ Müfessir ayette⁴⁵⁹ مَكَّةَ غَيْرُهُ كَاهِلٌ مَعَهُ وَيَشْرِكُونَ بِالْحَالِقِ وَيَشْرِكُونَ مَعَهُ غَيْرُهُ كَاهِلٌ مَكَّةَ⁴⁵⁹ ifadesi ile istisnâ'nın muttasıl olduğundan bahsediyor. Bu durumdan ötürü اللّٰه lafza-ı celal mansûbdur.

2-) Müstesnâ minh zikredilmiş, cümle menfî (olumsuz) istisnâ da muttasıl ise; Müstesnâ ya mansûb olur, ya Müstesnâ minh'den bedel olur. İstisna munkatı' ise; cumhura göre Müstesnâ mansûb olur, Beni Temim'e göre itba' da caizdir.⁴⁶⁰

Misâl 1: "Eğer onlara, kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın, diye emretmiş olsaydık, içlerinden pek azı Müstesnâ, bunu yapmazlardı".⁴⁶¹ Ayette müstesnâ minh zikredilmiş, cümle olumsuz, istisnâ da muttasıl olduğu için قَلِيلٌ ya mansûb veya bedel olarak merfû' olma ihtimali vardır. Müfessir⁴⁶² قَلِيلٌ مِّنْهُمْ قَلِيلًا شَامِي عَلَى الْإِسْتِثْنَاءِ وَالرَّفْعِ عَلَى الْبَدَلِ مِنْ وَاوْ فَعْلُوهُ tabiri ile Şâmî'nin istisnâ olarak mansûb okuduğunu ifade ederken bedel olarak merfû' okunabilir diye izah eder.

Misâl 2: "Onun... وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا"⁴⁶³ Ayette Müstesnâ minh zikredilmiş, cümle olumsuz, istisnâ da munkatı' olduğu için cumhura göre اتِّبَاعَ mansûbdur. Neseî⁴⁶⁴ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا tabiri ile Şâmî'nin istisnâ'nın munkatı' olduğunu ifade eder.

⁴⁵⁸ Kehf: 18/16.

⁴⁵⁹ Neseî, II, 289.

⁴⁶⁰ İbni Akil, I, 303.

⁴⁶¹ Nisâ: 4/66.

⁴⁶² Neseî, I, 371.

⁴⁶³ Nisâ: 4/157.

⁴⁶⁴ Neseî, I, 414.

3-) Müstesnâ minh mahzûfsa (zikredilmemişse) "إلا" yokmuş gibi cümledeki yerine göre hareke alır.

Müstesnâ'yı mansûb eden âmil konusunda nahiv alimleri farklı görüşler vardır;⁴⁶⁵

Kûfe ekolünden bazıları ve Basra ekolünden Müberred ile Zeccac: Âmil olan "إلا" dır.

Kûfe Ekolünden Ferra ve takipçileri: "إلا" harfi لا إِنْ mürekkeptir. Muceb olduğunda إِنْ harfine itibar edilir, menfi olduğunda "لا" harfine itibar edilir.

Kisai: Mefu'le benzediğinden mansûb olur.

Basra Ekolü: "إلا" vasıtasıyla ya fiil ya da fiil mânâsı mansûb eder.

İbni Cinni ve takipçileri: Müstesnâ fiil ile mansûbdur.⁴⁶⁶

Müfessirimiz: وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ “Verdiği Misâllerle Allah ancak fâsıkları saptırır (çünkü bunlar birer imtihandır).⁴⁶⁷ Ayet-i kerime ile ilgili olarak yaptığı yorumda kayıt düşerken ⁴⁶⁸ وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ هو مفعول يضلوليس بمنصوب على الاستثناء لأن يضل لم يستوف مفعوله ⁴⁶⁸ ifadesi ile Müstesnâ الْفَاسِقِينَ fiil ile mansûb olduğunu dolayısıyla Basra ekolünü tercih ettiğini müşahede ediyoruz.

nın istisnâsı: غير، وسوى

Bu iki edât isimdir. Dâima kendilerinden sonra gelen Müstesnâlara muzâf olurlar. Müstesnâlar ise muzâfun ileyh olarak mecrûr olurlar. غير ve سوى kelimeleri ise إلا'nın Müstesnâ'sıymış gibi i'rablanır.⁴⁶⁹

Misâl : لَا يَسْتَوِي الْفَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ :

“Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allah

⁴⁶⁵ Abdulhamid, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilaf*, I, 260-261.

⁴⁶⁶ İbn Cinnî, III, 24.

⁴⁶⁷ Bakara: 2/26.

⁴⁶⁸ Neseî, I, 71.

⁴⁶⁹ İbni Hişam, *Şerh-u Katri'n-Neda*, 277.

من المؤمنين غير أولي الضر بالنصب مدني وشامي وعلي⁴⁷¹ Neseff⁴⁷⁰ yolunda cihad edenler bir olmaz”.⁴⁷⁰ Ayet-i yorumlarken mansûb okuyan kırâât alimlerin isimlerini zikretmiştir. غير istisnâ edâtıdır. dan sonrasına verilen 'rab kendisine verilmiştir.

حاشا nın istisnâsı:

Bu edâtlar hem fiil hemde harf olabilirler. a-) Fiil olarak kabul edilirlse kendilerinden sonra gelen Müstesnâ mef'ûlün bih olarak mansûb olular, fâilleri ise gizli olarak takdir edilir. b-) Harf olarak kabul edilirlse kendilerinden sonra gelen Müstesnâlar harf-i cerle mecrûr olurlar.⁴⁷²

حاشا nın fiil veya harf olduğu konusunda farklı görüşler kayıt altına alınmıştır.⁴⁷³

Kûfe Ekolü: حاشا fiili mâzîdir. Basra Ekolü: حاشا harf-i cerdir.

Müfessirimiz: فَلَمَّا رَأَيْتَهُ أَكْبَرْتَهُ وَقَطَّعْتَ أَيْدِيَهُمْ وَقُلْنَ خَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ

“Kadınlar onu görünce, onun büyüklüğünü anladılar. (Şaşkınlıklarından) ellerini kestiler ve dediler ki: Hâşâ Rabbimiz! Bu bir beşer değil... Bu ancak üstün bir melektir”.⁴⁷⁴

Ayet-i Kerime ile ilgili⁴⁷⁵ حاشا كلمة تفيده معنى التنزيه في باب الاستثناء تقول أساء القوم حاشا زيد وهي حرف

حاشا كلمة تفيده معنى التنزيه في باب الاستثناء تقول أساء القوم حاشا زيد وهي حرف حاشا nın istisnâ edâtı olup harf-i cer olduğu görüşü kaydını geçen Neseff’in حاشا nın istisnâ edâtı olup harf-i cer olduğu görüşü aşikârdır. Dolayısıyla Basra ekolünü tercih etmiştir.

1.3. MEJRÛRÂT (المجرورات)

Başında bulunan kelime veya harflerle mejrûr olması gereken isimlere ve tâbi'lerine mejrûrât (المجرورات) denir. Asıl olan mejrûr kelimeler muzâfun ileyh ve harf

⁴⁷⁰ Nisâ: 4/95.

⁴⁷¹ Neseff, I, 387.

⁴⁷² İbni Hişam, Şerh-u Katri'n-Neda, 278; Çörtü, 249.

⁴⁷³ Abdulhamid, el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilaf, I, 278.

⁴⁷⁴ Yûsuf: 12/31.

⁴⁷⁵ Neseff, II, 107.

cerli isim ile bunlara tabi olanlardır.⁴⁷⁶ Hâilil b. Ahmed bu sayıyı dokuza kadar tamamlar.⁴⁷⁷

1.3.1. İzâfet (İsim Tamlaması) (باب الإضافة)

Bir ismin mânâsına açıklık kazandırmak için ikinci bir ismi ona izâfet etmeye (bağlamaya) izâfet denir. Muzâf, harf-i ta'rif (ال) veya tenvîn alamaz. Muzâfun ileyh, harf-i ta'rif (ال) veya tenvîn alır. Umûmîyetle kesre ile harekelenir. Yani muzâfun ileyh daima mecrûr'dur. Muzâf tesniye cem-i müzekker-i sâlim olursa nun harfi düşer.⁴⁷⁸ Zamîr ve İsmi İşaretler nekre olmadıklarından dolayı izâfe edilmezler.⁴⁷⁹

İzâfet Çeşitleri: İzâfet Lafzî ve manevi olmak üzere ikiye ayrılır.⁴⁸⁰

A-) Lafzî izâfet: Müştâk olan isimlerin (ismi Fâil, ismi Mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe) kendi Fâiline, Nâib-i Fâiline veya Mef'ûlüne muzâf olmasıdır. Başka değışle izâfelafzî olması için a- Muzâf sıfat (Müştâk) olacak, b- Muzâf ileyhi sıfatın ma'mulu olacak. Bu şartlardan herhangi biri olmazsa izâfe ma'nevi olur.

Lafzî izâfet denmesinin Sebebî lafızda tahfif'likten dolayıdır. Yani bu izâfe türü'nün faidesi ta'rif veya tahsis değıl sadece lafızdaki tahfif'lidir. Muzâf'ın ma'rife olması gerekirse, muzâf harf-i ta'rif alır.⁴⁸¹ Bu tür izâfete, gayr-i mahza izâfe'de denir. Muzâf olan ismi fâil ve ismi mef'ûl, hâl'e ve istikbâle delalet ederse yani, o anda, türediğı fiilde hâl ve istikbâl mânâsı varsa lafzî izâfet olur. Bu durumlar olmaz ise ma'nevi izâfet olur. Sıfat-ı müşebbehe zaten hâl anlamının dışında kullanılmaz.⁴⁸²

Misâl 1: "إِنتِيَارِ هَالِمِدِ "أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ" bana İsmail'i ve İshak'ı lütfeden Allah'a hamdolsun! Şüphesiz Rabbim duayı işitendir".⁴⁸³ Müellifimiz ⁴⁸⁴إِضَافَةُ السَّمِيعِ إِلَى الدُّعَاءِ مِنْ إِضَافَةِ الصِّفَةِ إِلَى مَفْعُولِهَا وَأَصْلُهُ لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ

⁴⁷⁶ Çörtü, 314.

⁴⁷⁷ Hâilil b. Ahmed, 172.

⁴⁷⁸ Çörtü, 315.

⁴⁷⁹ İbn Cinnî, I, 128.

⁴⁸⁰ İbni Hişam, *Şerh-u Katri'n-Neda*, 284.

⁴⁸¹ Çörtü, 316.

⁴⁸² İbni Akil, II, 6; Çörtü, 320.

⁴⁸³ İbrahim: 14/39.

⁴⁸⁴ Neseî, II, 177.

yorumu ile ayette geçen سَمِيعٌ kelimesinin sıfatın Mef'ûlüne izâfe edildiğini ve tahfif meydana geldiğine değinir.

Misâl 2: عِلْمُهُ شَدِيدُ الْقُوَى “Çünkü onu güçlü kuvvetli biri (Cebrail) öğretti”.⁴⁸⁵ Müfessirimiz⁴⁸⁶ شَدِيدُ الْقُوَى ملك شديد قواه والاضافة غير حقيقة لأنها إضافة الصفة المشبهة إلى فاعلها⁴⁸⁶ yorumu ile ayette geçen شَدِيدُ الْقُوَى cümlesinde ki izâfe hakkında sıfat-ı müşebbehe fâiline izâfe edildiğinden izâfe gayri mahza (gayr-i Hakîkî) izâfe denildiğini izâh eder.

Misâl 3: وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلَنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا إِنَّا مُهْلِكُوا أَهْلَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ “Elçilerimiz İbrahim'e (iki oğul ihsan edeceğimize dair) müjdeyi getirdiklerinde şöyle dediler: Biz bu memleket Hâlkını helâk edeceğiz. Çünkü oranın Hâlkı zâlim kimselerdir”.⁴⁸⁷ Neseî ayette⁴⁸⁸ مُهْلِكُوا أَهْلَ قَالُوا إِنَّا مُهْلِكُوا أَهْلَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ إضافة مملوكوا لم تفد تعريفاً لأنها بمعنى الاستقبال⁴⁸⁸ ibaresi ile geçen مُهْلِكُوا أَهْلَ kelimesinin izâfe lafzî olup ta'rif faydasını verdiğini sıfat istikbâl mânâsında olduğu için lafzî izâfe dışında olma ihtimali olmadığı görülüyor.

B-) Ma'nevi İzâfet: Manevi izâfete mahza izâfet (Hakîkî) de denir.⁴⁸⁹ Muzâf ya sıfat değilse ya da sıfat olup ma'mulüne izâfe edilmemişse veya ortada sıfat'da ma'mul de yoksa izâfe ma'nevi olur.⁴⁹⁰ Manevi izâfette ma'rifeye muzâf olan isim ma'rifelik, nekreye muzâf olan isimse, hususilik kazanır.⁴⁹¹

Ma'nevi İzâfeti mânâ bakımından üç kısma ayırabiliriz;⁴⁹²

1-) Muzâf ileyh muzâfın cinsinden ise (من) ifade eder. Buna izâfet-i beyaniyye denir. Ayrıca bu izâfet türünde muzâf ve muzâf ileyh Mübtedâ ve Haber olma durumu vardır.⁴⁹³

Misâl 1: “De ki: Hem öncekiler hem de sonrakiler. Belli bir günün belli vaktinde mutlaka toplanacaklardır”.⁴⁹⁴ Müellifimiz

⁴⁸⁵ Necm: 53/5.

⁴⁸⁶ Neseî, III, 389.

⁴⁸⁷ Ankebût: 29/31.

⁴⁸⁸ Neseî, II, 674.

⁴⁸⁹ Çörtü, 319.

⁴⁹⁰ İbni Hişam, Şerh-u Katri'n-Neda, 282.

⁴⁹¹ İbni Akil, II, 5.

⁴⁹² İbni Akil, II, 4; İbni Hişam, Şerh-u Katri'n-Neda, 283; Akdağ, 491.

⁴⁹³ İbni Hişam, Şerh-u Katri'n-Neda, 283.

مِيقَاتِ يَوْمٍ ile ifadesi ile من يوم معلوم والإضافة بمعنى من كخاتم فضة لمجموعون إلى مِيقَاتِ يَوْمٍ معلوم⁴⁹⁵ ayette kelimesinin izâfet olup من anlamında olduğunu verdiği misal ile açıklar.

Misâl 2: وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحْوُنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحْوُنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحْوُنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحْوُنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ

“Biz, geceyi ve gündüzü birer âyet (delil) olarak yarattık. Nitekim, Rabbinizin nimetlerini araştırmanız, ayrıca, yılların sayı ve hesabını bilmeniz için gecenin karanlığını silip (yerine, eşyayı) aydınlatan gündüzün aydınlığını getirdik. İşte biz, her şeyi açık açık anlattık.”⁴⁹⁶ Ayette وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحْوُنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً} أي الليل والنهار آيتان في أنفسهما فتكون الإضافة في آية الليل وآية النهار للتبيين كإضافة العدد إلى آية النَّهَارِ ve آية اللَّيْلِ في المحمود أي فمحونا الآية التي هي الليل وجعلنا الآية التي هي النهار مبصرة⁴⁹⁷ kelimelerinin terkiibinde izâfe beyaniyye olup من anlamında olduğunu vurgular.

2-) Muzâf ileyh muzâfin zarfı yani muzâf ileyh muzâfin yapıldığı yeri veya zamanı bildiriyorsa (في) de anlamı ifade eder. Buna izâfet-i zarfiyyet denir.

Misâl: “İnsanlardan وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ” öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkında söyledikleri senin hoşuna gider. Hatta böylesi kalbinde olana (samimi olduğuna) Allah'ı şahit tutar. Hâlbuki o, hasımların en yamanıdır.”⁴⁹⁸ Müellifimiz ayette وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} والإضافة بمعنى في لأن أفعال يضاف إلى ما هو بعضه⁴⁹⁹ ayette وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} kelimesinin terkiibi izâfet-i zarfiyye olup (في) anlamında olduğuna dikkat çeker.

3-)Muzâf, muzâf ileyhe ait ise yani muzâf ileyh muzâfin sahibi durumunda ise (ل)ifade eder. Buna izâfet-i milkiyyet denir.

⁴⁹⁴ Vâkı'â: 56/49.

⁴⁹⁵ Neseffî, III, 325.

⁴⁹⁶ İsrâ: 17/12.

⁴⁹⁷ Neseffî, II, 248.

⁴⁹⁸ Bakara: 2/204.

⁴⁹⁹ Neseffî, I, 174.

Cümleye Muzâf Olan Kelimeler;

Umûmîyetle muzâf ve muzâfun ileyh olmak isimlere ait bir özelliktir. Bazen cümleler de muzâfun ileyh olurlar. Cümleye muzâf olan kelimeler ikiye ayrılır.

a-) Yalnızca cümleye muzâf olanlar: إِذْ، حَيْثُ، إِذَا، لَمَّا

b-) Hem cümleye hem de tek kelimeye (müfrede) muzâf olanlar: يوم، حين، قبل، بعد....

Misâl 1: قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ (Bu konuşmadan sonra) Allah şöyle buyuracaktır: Bu, doğrulara, doğruluklarının fayda vereceği gündür.⁵⁰⁰ Ayet-i Kerime'de ⁵⁰¹ يقول الله تعالى هذا يوم ينفع الصادقين yorumunu yapan İmam Neseî kelimesinin cümleye izâfe edildiğini vurgular.

Misâl 2: فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ
“Emrimiz gelince, Sâlih'i ve onunla beraber iman edenleri, bizden bir rahmet olarak (azaptan) ve o günün zilletinden kurtardık. Şüphesiz Rabbin kuvvetlidir, (her şeye) galip gelendir”⁵⁰² Ayette ⁵⁰³ وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ بِإِضَافَةِ الْحَزِيِّ إِلَى الْيَوْمِ وَالنَّجَارِ الْيَوْمِ بِالْإِضَافَةِ لِأَنَّهُ مُضَافٌ إِلَى إِذْ وَهُوَ مَبْنِي
ibaresini kullanan müfessirmiz يَوْمٌ kelimesinin müfred olan إِذْ kelimesine izâfe edildiğini açıklar.

Muzâf ve Muzâfun ileyh'in hazfi;

1_ Bazan muzâf hazfedilir: o zaman muzâfun ileyh onun yerine geçip i‘rabını alır.⁵⁰⁴ Muzâf'ın hazfi çok olur, Kur'an'ı Kerim'de sayısı üçyüze kadar ulaşır.⁵⁰⁵

Misâl: فَكَا أَنَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا أَنَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ
“Fakat (Allah) onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında (sonradan insanlar) Allah'a ortak koştular. Allah ise onların ortak koştugu şeyden yücedir”⁵⁰⁶ Ayette muzâf hazfedilmiş muzâf ileyh olan شُرَكَاءَ muzâf'ın yerine geçtiğini söyleyen Ebü'l-Berekât en-

⁵⁰⁰ Mâide: 5/119.

⁵⁰¹ Neseî, I, 487.

⁵⁰² Hûd: 11/66.

⁵⁰³ Neseî, II, 71.

⁵⁰⁴ İbn Cinnî, II, 95.

⁵⁰⁵ İbn Cinnî, II, 143.

⁵⁰⁶ A'râf: 7/190.

فَبَلُّ kaydı ile yorum yapan Neseffî ile ilgili olarak⁵¹³ بنى الإضافة من قبل هذا فلما قطع عن الإضافة بنى kelimesinin muzâf olup muzâfun ileyi hazfe gitmiş olan هذا kelimesi olduğunu izah eder. Hazfedilen muzâfun ileyi'nin harf-i ta'rif ve tenvîn verilmediğinden mebnî olmuştur.

1.3.2. Harfi Cerler (باب حروف الجر)

Cer harfleri adı verilen ön takılar, isimlerin önlerine gelip, onları mecrûr yaparlar. Mecrûrlar Cer harflerin önüne geçemezler.⁵¹⁴ Car ve Mecrûr bir kabul edildiklerinden dolayı aralarına herhangi bir fasıla geçemez.⁵¹⁵ Bu harfler yirmi tane olup şunlardır:

وهي "الباء ومن وإلى وعن وعلى وفي والكاف واللام وواو القسَمِ وتأوّه ومُدّ ومُنْدُ ورُبّ وحتى وخلا وعدا وحاشا وكي ومتى - لي لَعَّة هُدَيْل - ولَعْلٌ في لغة عَقِيل"

“Harf-i cer” denmesinin Sebebî kendisinden sonraki ismi mecrûr ettiğinden dolayıdır, fiilin mânâsını isme ulaştırdığı için aynı zamanda “Huruful izâfe”de denir.⁵¹⁶

Harf-i cerler altı kısma ayrılır:⁵¹⁷

1. İsmi zahir ve zamîri mecrûr edenler yedi harftir; من، إلى، عن، على، في، والباء، اللام، حتى، الكاف، الواو،
2. Sadece ismi zahiri mecrûr edenler; رَبِّ التاء = اللّٰه ile, kabeye izâfe edilen kelimesini mecrûr eder.
3. Sadece iki lafzı mecrûr eden; ما الاستفهامية - harfi iki yerde mecrûr eder. a- edâtını mecrûr eder, ancak bu durumda “ما” edâtının elifi vücuben hazfe gider. b- Mukadder olan “أن” ve sonrasını mecrûr eder.

⁵¹³ Neseffî, I, 70.

⁵¹⁴ İbn Cinnî, II, 163.

⁵¹⁵ İbn Cinnî, I, 146.

⁵¹⁶ el-Galâyînî, 522.

⁵¹⁷ İbni Hişâm, Şerhu Şuzûru'z- Zeheb, 291-294.

5. Sadece belli ismi zahirleri mecrûr edenler. Bunlar وُمدُ، مُدٌ harf-i cerleridir. Amel etmelerinin şartları, ismi zaman olacak, zaman muayyen olacak, muayyen olan mâzî veya hâl olacak.
6. زُب : Zamîrlerden müfred müzekker ğaib mecrûr eder ve azdır. Zahirlerden sıfatlanmış nekire olanı, mecrûr eden ve çoktur.

Harf-i cerlerin kullanıldıkları mânâlar: Biz burada bazılarını zikretmekle yetineceğiz,

1-) الباء: İlsak, isti'âne, sebeb (ta'lil), ta'diye, kasem, ivaz (mukabele), مع mânâsında olup musahebe, من mânâsında ba'ziyyet, عن mânâsında mucavezet, على mânâsında isti'la, في anlamında zarfiyyet ve te'kid (zaid) anlamlarına gelir.⁵¹⁸

Sebeb mânâsında kullanımı

Misâl: “Allah قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَنَجْعُلُ لَكَمُ سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِآيَاتِنَا أَنْتُمْ وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ” buyurdu: Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size öyle bir kudret vereceğiz ki, âyetlerimiz (mucize yardımlarımız) sayesinde onlar size erişemeyecekler. Siz ve size tâbi olanlar üstün geleceksiniz”.⁵¹⁹ Müellifimiz harf-i cerle ilgili olarak ayet-i Kerime'de ⁵²⁰فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِآيَاتِنَا ifadesi ile الباء harfinin Sebebîyyet anlamında kullanıldığını bildirir.

Ta'diye de kullanımı

Misâl : وَأَتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ : “Biz ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarlarını güçlüküvetli bir topluluk zor taşırdı. Kavmi ona şöyle demişti: Şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez”.⁵²¹ Neseî ayet-i Kerime'de ⁵²²لَتَنُوءَ بِالْعُصْبَةِ لَتَنُوءَ ibaresini kullanarak geçen بالعبصبة kelimesindeki harf-i cer olan الباء harfinin ta'diye için geldiğini izah eder.

⁵¹⁸ el-Galâyînî, 523-525.

⁵¹⁹ Kasas: 28/35.

⁵²⁰ Neseî, II, 643.

⁵²¹ Kasas: 28/76.

⁵²² Neseî, II, 656.

مع mânâsında kullanımı

Misâl : “Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz”.⁵²³ Müellifimize göre ayetteki ⁵²⁴ وَصَافَتْ عَلَيْكُمْ الْأَرْضَ بِمَا رَحُبَتْ مع أي مع رُحْبِهَا ⁵²⁴ harfinin beraberlik mânâsında olduğunu yani مع mânâsında kullanıldığını belirtir.

2-) عن anlamında zarfîyyet, في anlamında ta‘lil, ba‘ziyye, beyaniyye, sebep (ta‘lil), من: İbtida, mânâsında mucavezet, bedel ve te‘kid (zaid) anlamlarına gelir.⁵²⁵

Ba‘ziyyet mânâsında kullanımı

Misâl : “Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz olanlarından yeyin, şeytanın peşine düşmeyin; zira şeytan sizin açık bir düşmanınızdır”.⁵²⁶ Müfessirimiz ayet ile ilgili tefsirinde yorum yaparken ⁵²⁷ يا أيها الناس كلوا مما في الأرض من للتبعض لأن كل ما في الأرض ليس بماكول ⁵²⁷ ibaresi ile من harfinin ba'ziyyet anlamında kullanıldığını belirtir.

Beyaniyyet, te‘kid ve İbtidaiyye mânâsında kullanımı

Misâl: مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصِرُ رَحْمَتَهُ مِنْ (Ey müminler!) Ehl-i Kitaptan kâfirler ve putperestler de Rabbinizden size bir hayır indirilmesini istemezler. Hâlbuki Allah rahmetini dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir”.⁵²⁸ Neseî ayette مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ الْأُولَى لِلْبَيَانِ لِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا جِنْسٌ تَحْتَهُ نَوْعَانِ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكُونَ وَالثَّلَاثَةُ مَزِيدَةٌ ⁵²⁹ ibaresi ile üç tane من harfini kullanıldığını, sırasıyla beyaniyye, te‘kid ve ibtidaiyye anlamlarında kullanıldığını izah eder.

⁵²³ Tevbe: 9/25.

⁵²⁴ Neseî, I, 672.

⁵²⁵ el-Galâiyînî, 525-526.

⁵²⁶ Bakara: 2/168.

⁵²⁷ Neseî, I, 168.

⁵²⁸ Bakara:2/105.

⁵²⁹ Neseî, I, 118.

3-) ل (اللام): On beş kadar mânâsı olmakla beraber başlıca olanlar şunlardır: Mülkiyet, İhtisâs, sebep (ta'lil), beyan, taaccub, في anlamında zarfiyyet, على mânâsında isti'la ve te'kid (zaid) anlamına gelir.⁵³⁰

Sebeb, ta'lil anlamında kullanımı

Misâl: “Yeminlerinizden وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ” dolayı Allah'ı (O'nun adını), iyilik etmenize, O'ndan sakınmanıza ve insanların arasını düzeltmenize engel kılmayın. Allah işitir ve bilir”.⁵³¹ Ebü'l-Berekât ayet hakkında ⁵³² ibaresi ile ayette harf-i cer olan (اللام) harfini ta'lil mânâsında olduğunu açıklar.

Beyaniyye anlamında kullanımı

Misâl : “Ey ileri gelenler! Eğer rüya yorumluyorsanız, benim rüyamı da bana yorumlayınız”.⁵³³ Müellifimiz ayet-i kerime hakkında ⁵³⁴ yorum yaparken للَرُؤْيَا kelimesinde kullanılan (اللام) harfinin beyan anlamında kullnıldığını belirtir.

4-) عن : Meşhur olan anlamı isti'la anlamının yanısıra في anlamında zarfiyyet, عن mânâsında mucavezet, مع mânâsında olup musahebe, الباء anlamında, اللام anlamında ta'lil (sebeb) ve istidrak anlamlarında kullanılır.⁵³⁵

مع manasında kullanımı

Misâl : “Kocamışken, bana الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ” İsmail ve İshak'ı veren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbim duaları işitendir”.⁵³⁶ Neseffî

⁵³⁰ el-Galâyînî, 535-536.

⁵³¹ Bakara: 2/224.

⁵³² Neseffî, I, 187.

⁵³³ Yûsuf: 12/43.

⁵³⁴ Neseffî, II, 113.

⁵³⁵ el-Galâyînî, s.529-530.

⁵³⁶ İbrahim: 14/39.

مع harfi cer'rin ile kaydı ile الحمد لله الذي وهب لي على الكبر على بمعنى مع وهو في موضع الحال⁵³⁷ ayette anlamında kullanıldığına değinir.

الباء mânâsında kullanımı

Misâl : “Allah حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ : Allah hakkında gerçekten başkasını söylememek benim üzerime borçtur. Size Rabbinizden açık bir delil getirdim; artık İsrailoğullarını benimle bırak”⁵³⁸ Müfessirimiz ayet-i kerime ile ilgili olarak⁵³⁹ حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ وَعَلَى بَعْضِ الْبَاءِ كَقِرَاءَةِ أَبِي أَيُّوبَ رَسُولِ خَلِيقٍ⁵³⁹ yorumunu yaparken الله عَلَى kelimesinde, harf-i cer olan عَلَى'nın mânâsı الباء anlamında olduğunu belirtir.

5-) Teşbih, ta'lil, على mânâsında ve te'kid (zaid) anlamlarında kullanılır.⁵⁴⁰

Teşbih mânâsında kullanımı

Misâl : “İşte böylece وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا : sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet ve كذلك جعلناكم ومثل ذلك جعل جعلناكم فالكاف للتشبيه⁵⁴² Müfessirimiz ayet-i kerime'de کَذَلِكَ kelimesindeki الكاف harfinin teşbih anlamında olduğunu kayd eder.

6-) İntihau'l-gaye (zaman ve Mekân itibari ile), مع mânâsında musahebet, في mânâsında zarfiyyet, اللام mânâsında, عند mânâsında ve beyaniyye anlamında kullanılır.⁵⁴³

Misâl: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize

⁵³⁷ Neseî, II, 176.

⁵³⁸ A'râf: 7/105.

⁵³⁹ Neseî, I, 591.

⁵⁴⁰ el-Galâyînî, 532.

⁵⁴¹ Bakara: 2/143.

⁵⁴² Neseî, I, 137.

⁵⁴³ Mustafa b. İbrahim en-Nakşibendi el-Geliboli, *Tuhfetü'l Avâmil (Şuruhu'l Avâmil içinde)*, Yasin yay., İstanbul 2009, 88.

kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın”.⁵⁴⁴ Abdest ile ilgili bu ayette müellifimizin yorumu ⁵⁴⁵ وَأَيُّدَيْكُمْ إِلَى الْمِرْفَاقِ إِلَى تَفِيدَ مَعْنَى الْغَايَةِ مَطْلَقًا فَأَمَّا دَخُولُهَا فِي 545 kaydında harf-i cerrin gaye mânâsında olduğu, cer harfinden sonrasının önceki hükme dahil olup olmaması delile göre olduğuna değinir.

7-) رَبَّ : Sadece nekre olanlara dâhil olup ma‘rife olanların önlerine gelmez. Az ve çok anlamına gelebilir, zaide olan ما‘nın önüne geldiğinde amelini engelleyip isme olan özelliğini kaybedip fiili mâzî’nin önüne de gelebilir.⁵⁴⁶

Misâl : “İnkâr edenler zaman zaman, keşke biz de müslüman olsaydık, diye arzu ederler”.⁵⁴⁷ Müellifimize göre ayet-i celilede ربما بالتخفيف مدنى وعاصم وبالتشديد غيرها وما هي الكافة لأنها حرف يجر ما بعده ويختص بالاسم النكرة فإذا كفت وقع بعدها الفعل الماضي والاسم وإنما جاز {يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا} لأن المترقب في أخبار الله تعالى بمنزلة الماضي المقطوع به في تحقيقه فكانه قيل ربما ود⁵⁴⁸ ibaresi ile cer harfî olan رَبَّمَا harfinin amel etmesi ما ile engellendiği için lafzen olmasada ma‘nen fiili mâzî’nin önüne gelmiştir. Çünkü يَوَدُّ kelimesi her ne kadar muzâri isede mâzî hükmünde olup “ود” anlamındadır.

Zâid Harf-i Cerler: من ب (الباء) ، ل (اللام) ، ك (الكاف) ⁵⁴⁹

Misâl 1: “Yahut görmedin mi o kimseyi ki, evlerinin duvarları çatıları üzerine çökmüş (alt üst olmuş) bir kasabaya uğradı”.⁵⁵⁰ Ayette ⁵⁵¹ وَأَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا 551 yorulumunu yapan müellif geçen وَأَوْ كَالَّذِي kelimesindeki cer harfî olan (ك) harfinin zaid olduğunu belirtir.

⁵⁴⁴ Mâide: 5/6.

⁵⁴⁵ Neseffî, I, 429.

⁵⁴⁶ el-Galâyînî, 537.

⁵⁴⁷ Hicr: 15/2.

⁵⁴⁸ Neseffî, II, 182.

⁵⁴⁹ Çörtü, 341.

⁵⁵⁰ Bakara: 2/259.

⁵⁵¹ Neseffî, I, 214.

Misâl 2: “(Resûlüm!) İşte biz böylece her peygamber için suçlulardan düşmanlar peydâ ettik. Hidayet verici ve yardımcı olarak Rabbin yeter”.⁵⁵² Neseî ayette ⁵⁵³ والباء زائدة أي وكفى ربك هادياً وكفى بربك هادياً⁵⁵³ kaydî ile كفى kelimesindeki الباء) cer harfî zaid olduğunu izah eder.

Misâl 3: “Hiçbiriniz buna mâni de olamazdınız”.⁵⁵⁴ Neseî yukarda zikredilen ayetler gibi ⁵⁵⁵ من زائدة من أحد من ibaresi ile diğê cer harfleri gibigeçen من cer harfinin cerri zaid olduğuna değinir.

Kasem için gelen harf-i cerler;

{الواو} kasem edilenlerden önce gelir sadece ismi zahirden önce gelir, {الباء} sadece الله lafza-ıı celalı mecrûr eder, ب {الباء} hem zahir hem zamîrden önce gelir, asıl olanda ba' harfidir.⁵⁵⁶

Misâl 1: “Hâ. Mîm. Apaçık olan Kitab'a andolsun ki”.⁵⁵⁷ Müellifimiz ayette ⁵⁵⁸ حم والكتاب المبين أي القرآن الواو في والكتاب واو القسم⁵⁵⁸ yorumu ile harfî cer olan (و) harfinin kasem anlamında olduğuna değinir.

Misâl 2: “İblis) dedi ki: Rabbim! Beni azdırmama karşılık ben de yeryüzünde onlara (günahları) süsleyeceğim ve onların hepsini mutlaka azdıracağım”.⁵⁵⁹ Müellifimiz ⁵⁶⁰ قال رب بما أغويتني الباء للقسم⁵⁶⁰ ibaresi ile geçen ayet-i kerime'deki بما da bulunan الباء harf-i cerrin kasem olduğu görüşündedir.

⁵⁵² Furkân: 25/31.

⁵⁵³ Neseî, II, 535.

⁵⁵⁴ Hâkka: 69/47.

⁵⁵⁵ Neseî, II, 534.

⁵⁵⁶ Muhtasar-ı Şerhi'l Avâmil (Şuruhu'l Avâmil içinde), Yasin yay, İstanbul 2009, s. 110.

⁵⁵⁷ Duhân: 44/1-2.

⁵⁵⁸ Neseî, III, 286.

⁵⁵⁹ Hicr: 15/39.

⁵⁶⁰ Neseî, II, 190.

Misâl 3: “(Kardeşleri) dediler ki: Allah'a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hataya düşmüşüz”.⁵⁶¹ **قُلِ اللَّهُمَّ الْمِيمَ عَوْضَ مَنْ " يا " ولنا لا يجتمعان ، وهذا بعض خصائص هذا الاسم كما اختص**⁵⁶² Nesefî bu ayette **قُلِ اللَّهُمَّ الْمِيمَ عَوْضَ مَنْ** ibaresi ile yorum yapmıştır. ayet'in hemen başında gelen **ت** harf-i kase m içindir. İmam Nesefî her ne kadar ayetlerde belirtmemişse de cümle içinde **ت** harfinin kase m'e özel olduğunu belirtmiştir.

Harf-i Cerlerin Hazfî

Harf-i cerlerin hazfedilme durumları vardır. İki kısımdır.⁵⁶³

1-) Kıyâsî (Kâideye uygun) hazifler.

a-) **أَنَّ** ve **أَنْ** den önce:

Misâl 1: “Kendilerine yakıcı bir azap gelmeden önce kavmini uyar, diye Nuh'u kendi kavmine gönderdik”.⁵⁶⁴ Müfessir **أَنَّ** ibaresini kullanarak **أَنَّ** harfinin hazf edildiğine değinir. **أَنَّ** harfinde kıyâsî olarak harf-i cer olan **{الباء}** harfinin hazf edildiğine değinir.

Misâl 2: “İman edip iyi davranışlarda bulunanlara, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele!”⁵⁶⁶ Bu ayette de Nesefî **أَنَّ** cümlesini tefsirinde yer ayırarak **أَنَّ** harfinde kıyâsî olarak harf-i cer olan **{الباء}** harfinin hazf edildiğini açıklar.

b-) **كِي**. masdariyyeden önce.⁵⁶⁸

2-) Semâ'î (Kaide dışı) hazifler:

⁵⁶¹ Yûsuf: 12/91.

⁵⁶² Nesefî, I, 246.

⁵⁶³ Çörtü, 338.

⁵⁶⁴ Nuh: 71/1.

⁵⁶⁵ Nesefî, III, 543.

⁵⁶⁶ Bakara: 2/2.

⁵⁶⁷ Nesefî, I, 68.

⁵⁶⁸ İbni Hişâm, *Şerhu Şuzûru'z- Zeheb*, 297.

Mânâ bozulmadığı ve anlaşılabilceği zaman bazı isimlerin başında semâ'î olarak harf-i cer hazfedilebilir.⁵⁶⁹ Buna harf-i cerrin hazfinden dolayı mansûb isim'de denilir⁵⁷⁰ المنصوب على نزع الحافض، أي الاسم.

Misâl : “Musa tayin ettiğimiz vakitte kavminden yetmiş adam seçti”.⁵⁷¹ Müfessir ayette⁵⁷² واختار موسى قومه أي من قومه فخذف الجار وأوصل الفعل kaydı ile قومه kelimesinden önce semâ'î olarak hazf edilmiş olan من harf-i cerrinin olduğunu beyan eder.

⁵⁶⁹ Çörtü, 338.

⁵⁷⁰ el-Galâyînî, 543.

⁵⁷¹ A'râf: 7/155.

⁵⁷² Neseî, I, 608.

İKİNCİ BÖLÜM

TÂB'İLER VE MEBNÎ OLAN KELİMELER

2.1. TÂBİ'İLER

Kendi başlarına i'rabları olmayan kendilerinden önce geçen kelimelerin i'rabına uyan kelimelere, tâb'iler denir. Bunlar: Te'kid, Sıfat, Bedel, Âtf-1 Beyan, Âtf-1 Nesâk'dır.

2.1.1. Te'kid (باب التوكيد)

Tabi olduğu (uyduğu) kelimenin mânâsını kuvvetlendiren, pekiştiren mânâsındaki kapalılığı gideren ve aynı i'rabı alandır. Te'kid Lafzî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılır.

2.1.1.1. Lafzî Te'kid

İsmi zahir'in, zamîrin, fiilin, harfîn veya cümlenin, müekked olan kelimenin lafzî ile veyahut müradifî ile tekrarıdır.⁵⁷³

İsmi Zahir

Misâl : "O, onun ne pek kart, ne pek körpe, ikisi ortası bir sığır olduğunu söylüyor, size emrolunanı yapın" dedi.⁵⁷⁴ Müellifimiz ayet-i kerime'de ⁵⁷⁵ فَاذْعُرُّوا صَفْرَاءَ فَاقْعَ لُونَهَا الْقَوَاعِ أَسَدٌ مَا يَكُونُ مِنَ الصَّفْرَةِ yorumu ile anlam olarak فَاذْعُرُّوا kelimesinin kendisinden önce bulunan صَفْرَاءَ kelimesinde de aynı olduğundan te'kid etmiştir.

Zamîr

Misâl : "Ey Adem! Eşin ve sen cennette kal".⁵⁷⁶ وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ

⁵⁷³ el-Galâyînî, 567.

⁵⁷⁴ Bakara: 2/69.

⁵⁷⁵ Neseffî, I, 98.

⁵⁷⁶ Bakara: 2/35.

Müfessirimiz ayet ile ilgili olarak ⁵⁷⁷ اسكن في المستكن في اسكن ibaresi ile اسكن fiilinde bulunan zamîrini te'kid için olduğunu belirtir.

Fiil cümlesi

Misâl: انْطَلِقُوا إِلَى ظِلِّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ انْطَلِقُوا إِلَى مَا كُنْتُمْ بِهِ تُكَدِّبُونَ: (İnkârcılara o gün şöyle denilir) yalan sayageldiğiniz azaba doğru gidin! Üç kola ayrılmış, bir gölgeye gidin”.⁵⁷⁸ انْطَلِقُوا Nesefî ayet-i kerime ile ilgili olarak ⁵⁷⁹ انْطَلِقُوا إلى تَكْرِيرِ التَّوَكُّيدِ tabiri ile daha önce gelen انْطَلِقُوا fiil cümlesini te'kid ettiğini açıklar.

İsim cümlesi

Misâl: إنْ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ فَقَالَ إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْتَرُ: “Bu sadece öğretilen bir sihirdir. Bu Kur’an yalnızca bir insan sözüdür” dedi”.⁵⁸⁰ Müfessirimiz ayet hakkında yorum yaparken ⁵⁸¹ إنْ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ وَمَلِكُ الْعَاطِفِيَّيْنِ الْجَمَلَيْنِ لِأَنَّ الثَّانِيَةَ جَرَتْ مَجْرَى التَّوَكُّيدِ لِلأُولَى ibaresi ile iki cümle olduğunu ikinci cümlenin öncekini te'kid ettiğini açıklar.

2.1.1.2. Ma‘nevi Te’kid

Bazı kelimelerle yapılır;

a-) “النَّفْسُ وَالْعَيْنُ” Kelimenin zatında bulunan mecazlığı kaldırır, bunlarda müekkele dönen zamîr bulunması gerekir. Bu iki kelime ayrı ayrı kullanıldığı gibi beraberde kullanılırlar, beraber kullanıldıklarında النَّفْسُ ile başlamak gerekiyor. Müfred kelimeyi te'kid ederler, tesniye ve cemi‘ bir kelimeyi te'kid ettiklerinde (أَنْفُسٌ، أَعْيُنٌ) şeklinde cemi‘leri kullanılır.⁵⁸²

⁵⁷⁷ Neseff, I, 81.

⁵⁷⁸ Mürselat: 77/29-30.

⁵⁷⁹ Neseff, III, 587.

⁵⁸⁰ Müddessir: 74/24-25.

⁵⁸¹ Neseff, III, 565.

⁵⁸² İbni Hişam, Şerh-u Katri'n-Neda, 325.

b-) عامة كل، جميع، genel anlam ile özel anlama ihtimalini kaldırırlar. Kısımları bulunanları te'kid ederler, müekkele dönen zamîr olması gerekir. Bunlar müfred ve cemi' te'kid ederler.⁵⁸³

Misâl 1: “De ki: İş (zafer, yardım, herşeyin karar ve buyruğu) tamamen Allah'a aittir”.⁵⁸⁴ Müfessirmiz ayet hakkında ⁵⁸⁵ كَلَّهُ اللهُ كَلَّهُ ifade ile كل kelimesinin ma'nevi te'kid olduğuna değinir. Şayet “جميع” kelimesinde müekkele dönen zamîr bulunmazsa hâl olur.⁵⁸⁶

Misâl 2: “Yerde olanların hepsini; sizin için yaratan O'dur”.⁵⁸⁷ Müfessirimiz ayette ⁵⁸⁸ كَلَّهُ اللهُ كَلَّهُ kaydını düşerek جميعاً kelimesinde müekkele dönen zamîr olmadığından hâl olduğuna değinmiştir.

Genellikle “كل” kelimesinden sonra gelip te'kid edenler var ki onlarda şunlardır. وجمع وان أجمع olanlardır.⁵⁸⁹ وجمعاء أجمع

Misâl : “Meleklerin hepsi de hemen secde ettiler”.⁵⁹⁰ Neseî ayet-i yorumlarken ⁵⁹¹ كَلَّهُ اللهُ كَلَّهُ وَذَكَرَ الْكُلَّ احتمل تأويل التفرق فقطعه بقوله أجمعون ile ayette “كل” kelimesinden sonra أجمعون ile te'kid edilmesini ihtimalleri ortadan kaldırmak faydasını verdiğini açıklar.

c-) “كلا وكلنا” mânâ olarak “كل” gibidirler. Te'kid ettikleri kelimenin zamîrine muzâf olup müekkele uygun zamîr alırlar.

⁵⁸³ İbni Hişam, Şerh-u Katri'n-Neda, 327.

⁵⁸⁴ Âl-i İmran: 3/154.

⁵⁸⁵ Neseî, I, 303.

⁵⁸⁶ Racihi, 436.

⁵⁸⁷ Bakara: 2/29.

⁵⁸⁸ Neseî, I, 76.

⁵⁸⁹ Racihi, 436.

⁵⁹⁰ Hicr: 15/30.

⁵⁹¹ Neseî, II, 188.

2.1.2. Sıfat (الصفة)

Sıfat, varlıkların nasıllığını, niceliğini bildiren yani niteleyen (vasfeden) kelimelerdir. Nitelediği kelimeye de mevsuf denir. Sıfata na‘t da dendiği gibi nitelediği kelimeye de men‘ut denir.⁵⁹² Sıfat tahsis, açıklama, medih, zemm, terahhüm (şefkat acıma) te‘kid için gelir. Sıfat mevsuftan önce gelemez.⁵⁹³ Sıfat, Hakîkî ve Sebebî olmak üzere ikiye ayrılır.

2.1.2.1.Hakîkî Sıfat

Mevsufunu niteleyen sıfattır. Hakîkî sıfat’da mevsufuna aşağıdaki hususlarda uyar

- İ‘rab (hareke) bakımından,
- Ma‘rife, nekre olma bakımından,
- Müzekkerlik müenneslik bakımından,
- Müfred, tesniye, cem‘i bakımından,⁵⁹⁴

Misâl : “Emrimiz gelince, *فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَلَيَّهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنُصُودٍ*”,⁵⁹⁵ oranın altını üstüne getirdik ve üzerlerine (balçıktan) pişirilip istif edilmiş taşlar yağdırdık”.⁵⁹⁶ Ayette *مَنُصُودٍ* yorumunu yapan müfessir *مَنُصُودٍ* kelimesinin sıfat olduğuna değinir.

2.1.2.2. Sebebî (Dolaylı) Sıfat

Mevsufunu değil de mevsufla ilgisi olan bir kelimeyi niteleyen sıfattır.⁵⁹⁷ Sebebî sıfat kendisinden sonraki ismi de niteleyip hususiyet kazandırır. Sebebî sıfattan sonraki isim zamîrli veya zamîrsiz olarak gelebilir.⁵⁹⁸

⁵⁹² Akdağ, 500.

⁵⁹³ İbn Cinnî, II, 161.

⁵⁹⁴ İbni Hişam, *Şerh-u Katri'n-Neda*, 318.

⁵⁹⁵ Hûd: 11/82.

⁵⁹⁶ Neseфі, II, 77.

⁵⁹⁷ Akdağ, 500.

⁵⁹⁸ Çörtü, 349-351.

a-) Zamîrsiz Sebebî Sıfat: Lafzî izâfette olur, diğer bir ifade ile ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfatt-ı müşebbehinin muzâf olmasıdır. Bu durumda sıfat ile mevsuf arasındaki uyumluluk hakikî sıfat gibidir.

Misâl : يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَدًّا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا
بَالِغِ الْكُفَّةِ عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغِ الْكُفَّةِ “Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır. (Buna) Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder (öldürülen avın dengini takdir eder).⁵⁹⁹ Müfessirimiz ayet-i kerime'de ⁶⁰⁰بَالِغِ الْكُفَّةِ صِفَةً لِهَدْيِهِ لِأَنَّ إِضَافَتَهُ غَيْرُ حَقِيقِيَّةٍ yorumunu yaparken بَالِغِ الْكُفَّةِ kelimesinin izâfeti hakikî olmayıp sıfat olduğuna değinir.

b-) Zamîrli Sebebî Sıfat: Sıfatın Şibh-i fiil olarak amel etmesidir. Bu durumda sıfat mevsufuna sadece i'rab ve ma'rife-nekre olma bakımından uyar, Sıfat daima müfreddir, Sıfatın müzekker müennes olması kendisinden sonra gelen isme göreler.

Misâl : رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا :
“Rabbimiz! Bizi Hâlkı zâlim olan bu şehirden çıkar, katından bize bir sahip çıkan gönder, katından bize bir yardımcı lutfet”.⁶⁰¹ Müfessirimiz ayetİ kerime ile ilgili olarak ⁶⁰²الظالم وصف للقرية إلا أنه مسند إلى أهلها فأعطي إعراب القرية لأنه صفتها وذكر لإسناده إلى الأهل كما تقول " من هذه
" الظالم amel ettiğini. i'rab ve ma'rife konusunda uyduğu hâlde müzekkerlik konusunda أهل kelimesine uyduğu kaydını düştür.

Sıfat Cümlesi: Nekre isimden sonra gelen cümle veya şibh-i cümlelerdir, Sıfat cümlesi haberiyye olur, Haberiyye cümlesi: emir nehiy temenni dua taaccub ifade etmeyen cümlelerdir.⁶⁰³ Sıfat cümlesi müfred, cümle, şibh-i cümle olmak üzere üçe ayrılır.⁶⁰⁴

⁵⁹⁹ Mâide: 5/95.

⁶⁰⁰ Neseff, I, 475.

⁶⁰¹ Nisâ: 4/75.

⁶⁰² Neseff, I, 374.

⁶⁰³ Çörtü, 352.

⁶⁰⁴ el-Galâyînî, 563.

Müfred: Cümle veya şibh-i cümle olmayan.

Misâl: “Biz insanı katışık bir nutfeden yaratmışızdır; onu deneriz; bu yüzden, onun işitmesini ve görmesini sağlamışızdır”.⁶⁰⁵ **أَمْشَاحٌ** yorumunu yaparak **أَمْشَاحٌ** **نُطْفَةٍ** **أَمْشَاحٌ** **فَهُوَ** **لَفْظٌ** **مُفْرَدٌ** **وَلِذَا** **وَقَعَ** **صِفَةً** **لِلْمُفْرَدِ**⁶⁰⁶ ile ilgili Ayet-i kerime ile ilgili **أَمْشَاحٌ** kelimesinin sıfat olup müfred (Cümle ve şibh-i cümle olmadığı) görüşündedir.

İsim cümlesi

Misâl : “(Musa) dedi ki: قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا : Allah şöyle buyuruyor: O, henüz boyunduruk altına alınmayan, yer sürmeyen, ekin sulamayan, serbest dolaşan (salma), renginde hiç alacası bulunmayan bir inektir”.⁶⁰⁷ Ayette **فَالِ** **إِنَّهُ** **يَقُولُ** **إِنَّهَا** **بَقْرَةٌ** **لَا** **ذَلُولٌ** **تُثِيرُ** **الْأَرْضَ** **لَاذَلُولٌ** **صِفَةٌ** **لِبَقْرَةٍ** **بَعْنَى** **بَقْرَةٍ** **غَيْرِ** **ذَلُولٍ**⁶⁰⁸ ifadesini kullanan müfessirimizim cümlesi olan **لَا ذَلُولٌ** ün sıfat olduğunu yorumunu yapar.

Fiil cümlesi:

Misâl : “İlk günden takvâ üzerine kurulmuş mescit (Kuba Mescidi) içinde namaz kılman elbette daha doğrudur”.⁶⁰⁹ Müfessirimiz ayet hakkında **لَمْسَجِدٌ** **أُتِّسَ** **عَلَى** **التَّقْوَى** **اللام** **للابتداء** **وَأُسِّسَ** **نَعْتٌ** **لَهُ** **وَهُوَ** **مَسْجِدٌ** **قِبَاءٌ**⁶¹⁰ kaydını düşerek fiil cümlesi olan **أُتِّسَ** cümlesinin sıfat olduğunu söyler.

Şibh-i cümle; Zarf ve harf-i cerli isimle olur.

Harf-i cer:

Misâl: “ ... **فِيهِ** **سَكِينَةٌ** **مِنْ** **رَبِّكُمْ** **وَبَقِيَّتُهُ** **مِمَّا** **تَرَكْتُ** **أَلُ** **مُوسَى** **وَأَلُ** **هَارُونَ** **تَحِيَّاهُ** : onda Rabbinizden gelen gönül rahatlığı ve Musa ailesinin ve Harun ailesinin bıraktıklarından kalanlar var”.⁶¹¹

⁶⁰⁵ İnsan: 76/2.

⁶⁰⁶ Neseffî, III, 576.

⁶⁰⁷ Bakara: 2/71.

⁶⁰⁸ Neseffî, I, 99.

⁶⁰⁹ Tevbe: 9/108.

⁶¹⁰ Neseffî, I, 709.

⁶¹¹ Bakara: 2/248.

Ayet hakkında ⁶¹² نعت لسكينة وما ترك نعت لبقية⁶¹² مِمَّا مِنْ رَبِّكُمْ ve مِمَّا مِنْ رَبِّكُمْ yorumunu yapan müellifimiz نعت لسكينة وما ترك نعت لبقية⁶¹² kelimelerinin ikisinde harf-i cerli isim olup şibh-i cümle olarak sıfat olduğuna değinir.

Zarf:

Misâl : “Allah يُوَصِّيْكُمْ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ : Misâl size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder. (Çocuklar) ikiden fazla kadın iseler, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarıdır”⁶¹³ Ayet-i kerime’de ⁶¹⁴ فَوْقَ اثْنَتَيْنِ صِفَةً لِنِسَاءٍ أَي نِسَاءٍ زَانِدَاتٍ عَلَى اثْنَتَيْنِ⁶¹⁴ kaydını düşen müellif فَوْقَ اثْنَتَيْنِ zarf olarak şibhi cümle olup sıfat olduğunu yazar.

Kat’un-na’t: Bazan sıfatın mevsufla ilgisi kesilir. Bu durumda ya mahzûf Mübtedâ’nın haberi yada mahzûf bir fiilin Mef’ûlü olur. Daha çok övme (medh), yerme (zem) şetm (kötüleme küfür), şefkat ve acıma ifade edenlerde olur.⁶¹⁵

Misâl 1 : “Odun taşıyıcı olarak karısı da (ateşe girecek)”⁶¹⁶ Ayette حَمَّالَةَ الْحَطَبِ وَنِصْبِ عَاصِمِ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ kelimesini cumhur itba’ yaparak merfû’ okumuşlardır. حَمَّالَةَ الْحَطَبِ وَنِصْبِ عَاصِمِ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ kelimesini cumhur itba’ yaparak merfû’ okumuşlardır. ⁶¹⁷ İmam Neseî bu konuda Cumhur ve İmam Asım görüşlerinde İmam Asım’ın görüşünü benimsemiştir.⁶¹⁸

Misâl 2: إِنِّي خَلَقْتُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِهِمْ “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde akıl sahiblerine şüphesiz deliller vardır. Onlar ayakta iken, otururken, yan yatarken Allah’ı anarlar”⁶¹⁹ Ayet-i kerime’de ⁶²⁰ فِي مَوْضِعٍ جَرَّ نَعْتٍ لِأُولَى أَوْ نِصْبٍ بِإِضْهَارِ أَعْنَى {الذين} kelimesine yorumunu yapan müfessirimiz لَأُولَى kelimesinin normalde لَأُولَى kelimesine sıfat olup mecrûr olduğuna değinir. Ancak mahzûf fiilin mef’ûlü olarak mansûb veya

⁶¹² Neseî, I, 205.

⁶¹³ Nisâ: 4/11.

⁶¹⁴ Neseî, I, 335.

⁶¹⁵ el-Galâyînî, 565; İbni Akil, II, 87.

⁶¹⁶ Tebbet: 111/4.

⁶¹⁷ İbni Hişam, 322.

⁶¹⁸ Neseî, III, 692.

⁶¹⁹ Âl-i İmran: 3/190-191.

⁶²⁰ Neseî, I, 321.

mahzûf Mübtedânın haberi durumunda merfû‘ olarak sıfatın mevsuf ile ilgisinin kesilme durumuna da yer verir.

Sıfat ve Mevsufun hazfedilmesi;

Bazen mevsuf hazfedilir sıfat yerine geçer, bazende sıfat hazfe gider fakat sıfatın hazfe gitmesi nadirdir.

Misâl : “O takdirde sana, hayatın da ölümün de, kat kat azabını tattırırđık. Sonra bize karşı bir yardımcı da bulamazdın”⁶²¹. Ayette إِذَا لَأَذْفَنَّاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا iki kelimeninde mevsufunun hazfe gitmiş sıfatlarının mevsufun yerine geçtiğinden bahseder.

Bazende sıfat ve mevsuf ikiside hazfe gider;

Misâl : “Şurası muhakkak ki, kim Rabbine günahkâr olarak varırsa, cehennem sırf onun içindir. O ise orada ne ölür ne de yaşar!”⁶²³. Müfessire göre ayet-i kerime’de وَلَا يَجِي حَيَاةً يَنْتَفِعُ بِهَا⁶²⁴ kaydını ile وَلَا يَجِي وَلَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَجِي وَلَا يَمُوتُ فِيهَا⁶²⁵ kaydını ile beraber hazfedildiğini ve bu görüşe huderî’nin de katıldığını görüyoruz.

Sıfat ile Te’kid arasındaki farklar;⁶²⁶

a-) Sıfat birden fazla gelirse atıf harfî gelip gelmemesi eşittir. Te’kid ise birden fazla gelirse kesinlikle atıf harfî gelemez, çünkü atıf harfî farklılığı bildirir, te’kid lafızlarında farklılık yoktur.

Misâl : “Bu Rabbinizin büyük bir imtihanı idi”⁶²⁷. Müfessir ayette مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٍ ve مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٍ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٍ لِبَلَاءٍ عَظِيمٍ صِفَةٌ ثَانِيَةٌ⁶²⁸ kaydını ile ve مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٍ ve مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٍ عَظِيمٍ kelimelerinin ikisinde sıfat olarak geldiğine değinir. Ayette iki sıfat, harf-i atıfsız gelmiştir.

⁶²¹ İsra: 17/75.

⁶²² Neseffî, II, 271.

⁶²³ Ta ha: 20/ 74.

⁶²⁴ Neseffî, II, 375.

⁶²⁵ Huderî, II, 88.

⁶²⁶ İbni Hişâm, Şerh-u Katri’n-Neda, 328.

b-) Sıfat ma‘rife olana geldiği gibi nekre olanada gelebilir. Te’kid ise sadece ma‘rife olana gelebilir. Yukarıda verdiğimiz misâllerde bu konudaki farklılık mevcuttur.

2.1.3. Bedel (باب البدل)

Metbû‘nu açıklamak ve pekiştirmek gibi sebeplerle getirilen ve i‘rab bakımından Metbû‘na uyan tabi’dir. Bedelden önce gelen ve bedelinin i‘rabını almış olduğu kelimeye mübdelun minh denir.

2.1.3.1. Bedelin Kısımları

Bedel-i Mutabık: Metbû‘unun aynı olan ve tam olarak metbû‘una uyan bedeldir. Buna bedelü’l-küll mine’l-küll (بدل الكل من الكل) da denir.⁶²⁹ Bu bedel türünde, metbû‘una ait zamîr bulunmaz.

Misâl: “صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ هَدَيْنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” Bizi doğru yola eriştir. Nimete erdirdiğin kimselerin yoluna; gazaba uğrayanların, ya da sapıtanların yoluna değil”.⁶³⁰ Müfessirmiz⁶³¹ “صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ بدل من الصراط وهو في حكم تكرير العامل وفائدته”⁶³¹ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ kelimesinin, önceki الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ’den bedelü’l-küll mine’l-küll olduğunu aynı zamanda te’kid anlamını verdiğini izah eder.

Bedel-i Ba‘z: Metbû‘unun bir kısmını veya bir parçasını içine alan bedeldir. Bu bedel türünde metbû‘una ait bir zamîr bulunmalıdır.⁶³²

Misâl: “وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ...”⁶³³ Müfessirimiz: “وارزق أهله من الثمرات ثم أبدل من آمن”⁶³³ “İbrahim: "Rabbim! Burasını emin bir şehir kıl, Hâlkından, Allah'a ve ahiret gününe inananları ürünlerle rızıklandır" demişti”.

⁶²⁷ Bakara: 2/49.

⁶²⁸ Neseî, I, 88.

⁶²⁹ el-Galâyînî, 570; Racihi, 439; Çörtü, 365.

⁶³⁰ Fâtiha: 1/6-7.

⁶³¹ Neseî, I, 33.

⁶³² Racihi, 439.

⁶³³ Bakara: 2/126.

⁶³⁴ ifade ederek ayet-i Celile'de مِنْهُمْ مِنْ آمَنَ مِنْهُمْ cümlesinindaha önce geçmiş olan أَهْلَهُ kelimesinden bedel-i ba'z olduğuna değinir. Ayrıca mübdelün minh'e dönen zamîr vardır.

Bedel-i İştimal: Mübdelün minh'e tam olarak uymayan, onun bir parçası da olmayan ancak, başka yönden ilgisi bulunan; daha çok mübdelün minh'in özelliğini ve durumunu bildiren bedeldir.⁶³⁵ Bir başka ifadeyle müştemilatından yani onunla dıştan ilişkisi olan kelimedir. Bu bedel türünde metbû'una ait bir zamîr bulunmalıdır⁶³⁶

Misâl: **وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا** "Biz insana, anne ve babasına karşı iyi davranmasını tavsiye etmişizdir".⁶³⁷ Ayet ile ilgili yorum yapan müellifimiz ⁶³⁸ **وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا** nin **بِوَالِدَيْهِ** nin bedel-i iştimal (dıştan ilişkisi olan) olduğu yorumunu yapar. Çünkü ona tam olarak uymamakla beraber onun bir parçasıda değildir.

Bedel-i Mübayin; Mübdelün minhin mutabık, ba'z, iştimali olmayan; yanılmak, unutmak veya sonradan hatırlamakla olur. Üç kısımdır.⁶³⁹

a-) Bedel-i Galat; Dilin hatâen söylediği bir mübdelün minhin bedeli

b-) Bedel-i Nisyan; Önce unutulmuş, sonra yanlışlığı anlaşıl原因 olarak düzeltilen bedel

Bedel-i galat lisan ile, Bedel-i nisyan ise kalp ile olur.⁶⁴⁰

c-) Bedel-i İdrâb; Bu söyleyişte bedel de mübdelün minh de doğrudur. Konuşan, mübdelün minhi söyler, buna başka bir şeyde ilave etmek ister, onu bedel olarak söyler.

Bedelin diğer özellikleri;⁶⁴¹

⁶³⁴ Neseffî, I, 129.

⁶³⁵ Çörtü, 365.

⁶³⁶ Akdağ, 507.

⁶³⁷ Ahkâf: 46/15.

⁶³⁸ Neseffî, III, 311.

⁶³⁹ el-Galâyînî, 571; Çörtü, 368.

⁶⁴⁰ İbni Hişam, *Şerh-u Katri'n-Neda*, 347; el-Galâyînî, 572.

⁶⁴¹ el-Galâyînî, 572; Çörtü, 367.

1-) Bedel ve Mübdelün minh ikiside ma'rife veya ikiside nekre olarak bedel olabilir. Nekre ma'rifeye bedel geldiğinde nekre olan kelimenin sıfat ile tahsisi edilmesi gerekir.

Bedel ve Mübdelün minh'in ma'rife olmaları

Misâl: “Rahmetimizden, kardeşi Harun'u bir peygamber olarak ona bağışladık”⁶⁴². Müfessir ayette ⁶⁴³ هَارُونَ بدل منه. Bedel ve mübdelün minh ikiside ma'rife gelmiştir.

Bedel ve Mübdelün minh'in nekre olmaları

Misâl: “bu ne yalnız doğuda ve ne de yalnız batıda bulunan bereketli zeytin ağacından yakılır”⁶⁴⁴. Müfessir ayette ⁶⁴⁵ زَيْتُونَةٍ بدل من شجرة. Müfessir ayette ⁶⁴⁵ زَيْتُونَةٍ بدل من شجرة yorumunu yaparak nekre olan زَيْتُونَةٍ kelimesinin, yine nekre olan شجرة kelimesine bedel olduğuna değinir.

Mübdelün minh'in ma'rife bedelin nekre olması

Misâl : “Ama bundan vazgeçmezse, and olsun ki, onu perçeminden, Yalancı ve günahkâr perçeminden cehenneme sürükleriz”⁶⁴⁶. Ayet ile ilgili müfessirimiz ⁶⁴⁷ نَاصِيَةٍ بدل من الناصية لأنها وصفت بالكذب. Müfessir ayette ⁶⁴⁷ نَاصِيَةٍ بدل من الناصية ifadesi ile نَاصِيَةٍ kelimesinin nekre olduğu hâlde ma'rife olan الناصية bedel olarak gelmesinin sebabini bedel olan kelimenin sıfat ile tahsislenmesine bağlıyor.

2-) İsim, isme bedel olabilir. İsmi zahir zamîri gaibden bedel olabilir. İsim isimden bedel olduğu gibi, fiil fiilden, cümle cümleden bedel olabilir.

İsmin isme bedel olması

Misâl : “Zulmettiğiniz için bugün (nedâmet) size hiçbir fayda vermeyecektir.

⁶⁴² Meryem: 19/53.

⁶⁴³ Neseffî, II, 340.

⁶⁴⁴ Nûr: 24/35.

⁶⁴⁵ Neseffî, II, 506.

⁶⁴⁶ Alak: 96/15-16.

⁶⁴⁷ Neseffî, III, 664.

Çünkü siz, azapta ortaksınız”.⁶⁴⁸ Müfessirimiz ayet hakkında ⁶⁴⁹ وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ واذ بدل kelimesininininekendisi gibi isim olan الْيَوْمَ kelimesine bedel olduğuna değinmiştir.

İsmi, zamîri gaibden bedel olması

Misâl: “Günahları Allah'tan başka bağışlayan kim vardır?”.⁶⁵⁰ وَمَنْ يَغْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ Ayet hakkında ⁶⁵¹ وَمَنْ يَغْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ من مبتدأ ويغفر خبره وفيه ضمير يعود إلى من وإلا الله بدل من الضمير في يغفر yorumunu yapan müellifimiz إِلَّا kelimesinin يغفر cümlesinde bulunan zamîri gaibden bedel olduğunu kitabına almıştır.

Zamîr’i muhatap veya mütekellim’e ismi zahirin bedel olarak gelmesi için bedelin mutabık ya da ba‘z olması gerekir.⁶⁵²

Misâl: “Ey inananlar! لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا” And olsun ki, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok anan kimseler için Resulullah (Allah'ın Elçisi) en güzel örnektir”.⁶⁵³ Ayet-i kerime ile ilgili لَمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ قَالُوا لِمَنْ يَدُلُّ مِنْ لَكُمْ فِيهِ وَفِيهِ ضَعْفٌ لِأَنَّهُ لَا يَجُوزُ الْبَدَلُ مِنَ الضَّمِيرِ الْمُخَاطَبِ ⁶⁵⁴ ifadesi ile bazı âlimlere göre لِمَنْ bedeli ba‘z olduğu için لَكُمْ kelimesine bedel olarak geldiği görüşü ile ilgili Müfessirimiz; konu ile ilgili mütekellim zamîre, ismi zahirin bedel olarak gelmesi görüşünü benimsememiştir

Fiilin fiile bedel olması

Misâl: “Bunları yapan, günahı يَضَاعِفُ لَهُ الْعَذَابَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدُ فِيهِ مُهَانًا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا” (nın cezasını) bulur; Kıyamet günü azabı kat kat artırılır ve onda (azapta) alçaltılmış olarak devamlı kalır”.⁶⁵⁵ Müellifimize göre ⁶⁵⁶ يَضَاعِفُ tabiri ile يَلْقَى fiili fiiline bedel olduğuna değinir.

⁶⁴⁸ Zuhruf: 43/39.

⁶⁴⁹ Neseffî, III, 273.

⁶⁵⁰ Âl-i İmran: 3/135.

⁶⁵¹ Neseffî, I, 294.

⁶⁵² el-Galâyîmî, 572.

⁶⁵³ Ahzâb: 33/21.

⁶⁵⁴ Neseffî, III, 24.

⁶⁵⁵ Furkân: 25/68-69.

Cümlenin cümleye bedel olması

Misâl : “Biz İنا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ إنا كُنَّا مُنذِرِينَ فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ أَمْراً مِنْ عِنْدِنَا إنا كُنَّا مُرْسِلِينَ : onu (Kur'an'ı) mübarek bir gecede indirdik. Kuşkusuz biz uyarıcıyızdır. Her hikmetli işe o gecede hükmedilir. (Yani)katımızdan (verilen her) emir. Çünkü biz, peygamberler göndermekteyiz”.⁶⁵⁷ Ayette ⁶⁵⁸ إنا كُنَّا مُنذِرِينَ بدل من إنا كُنَّا مُرْسِلِينَ yorumun yapan müfesssir إنا كُنَّا مُرْسِلِينَ cümlesi إنا كُنَّا مُنذِرِينَ cümlesine bedel olduğuna değinir.

2.1.4. Âtf-ı Beyân (باب عطف البيان)

Metbu‘unu izah edip sıfat olmayan tabidir.⁶⁵⁹ Yani Metbu‘unu izah etmek ve daha çok açıklamak maksadıyla getirilen tabidir.⁶⁶⁰ Metbu‘undan daha meşhur ve daha anlaşılır durumda olduğundan bir nevi açıklayıcılık görevi yapar. Bu tarife biraz daha açıklık getirmek gerekirse, bir kelime ki bu cümlede olabilir- kullanılıyor, bu kelimenin ifadesi açık olmadığı düşüncesiyle aynı şahsı (şeyi) daha açık şekilde ifade eden başka bir kelime daha kullanılıyor ki, işte bu ikinci kelimeye Âtf-ı beyan denir.⁶⁶¹

Âtf-ı beyân ma‘rife olan metbu‘unu açıklar. Nekre olan metbu‘una hûsûsilik kazandırır. Âtf-ı beyân umûmîyetle camid isim olur. Âtf-ı beyan i‘rabda, müzekkerlikte, müenneslikte, müfred, tesniye ve cemi olmada metbu‘una uyar.

Âtf-ı beyân ile bedelin kısımlarından olan bedelü’l-küll mine’l-küll arasında fark yoktur, yani her âtf-ı beyân olan kelime aynı zamanda bedeldir de, i‘rab ve camid olma konusunda da birbirlerine benzerler. Fakat zamîrden isim bedel olduğu halde âtf-ı beyan olmaz,⁶⁶² bedelü’l-küll mine’l-küll dışındaki bedeller âtf-ı beyân olamaz.

⁶⁵⁶ Neseî, II, 549.

⁶⁵⁷ Duhân: 44/3-4-5.

⁶⁵⁸ Neseî, III, 287.

⁶⁵⁹ eş-Şerîf el-Cürçânî, Alî b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rifât*, (2. Baskı), (Thk: Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî), Dârü'n-Nefais, Beyrut 2007. s. 228.

⁶⁶⁰ Çörtü, 371.

⁶⁶¹ Akdağ, 508.

⁶⁶² Muhammed bin Mustafa Akkirmânî, *Muhtasar-u Muğnil-Lebib an Kutubi'l-Ea'rib*, (thk. Sadrettin Buğda) Mektebetü Diyarbakır, Diyarbakır 2016, 290.

Âtf-1 beyân; künyeden sonra, lakabdan sonra, İsm-i işâret'ten sonra (camid), أَيُّهَا ve أَيُّهَا'dan sonra (camid), önündeki ismi açıklayan isimlerden olur.⁶⁶³

Âtf-1 beyanın caiz olduğu yerde bedelü'l-küll mine'l-küll de caizdir.⁶⁶⁴

Misâl : “واذْكُرْ عَبْدَنَا أَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَيُّ مَسْنِي الشَّيْطَانُ بِضُصِّ وَعَدَابٍ” “Kulumuz Eyyub'u da an; Rabbine: "Doğrusu şeytan bana yorgunluk ve azap verdi" diye seslenmişti”.⁶⁶⁵ Ayeti Kerime'de ⁶⁶⁶ أَيُّوبَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا أَيُّوبَ هُوَ بَدَلٌ مِنْ عَبْدَنَا أَوْ عَطْفٌ بَيَانٌ kelimesinin hem âtf-1 beyân hemde bedel olabildiğini açıklar.

Âtf-1 beyân ma'rife olan metbu'unu açıklar

Misâl : “فَلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ مَلِكِ النَّاسِ إِلَهِ النَّاسِ” “De ki: Sığınırım ben insanların Rabbine, İnsanların Melikine (mutlak sahip ve hâkimine), İnsanların İlâhına”.⁶⁶⁷ Ayet-i celilede ⁶⁶⁸ إِلَهِ النَّاسِ cümlesinin ma'rife olan metbu'unu açıkladığını belirtir.

Âtf-1 beyân Nekre olan metbu'una hususilik kazandırır

Misâl : “وَأَنْبَعُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا إِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِعَادِ قَوْمِ هُودٍ” “Bu dünyada da, kıyamet gününde de lanete uğradılar. Bilin ki Ad milleti Rablerini inkar etti ve yine bilin ki Hûd'un milleti Ad Allah'ın rahmetinden uzaklaştı”.⁶⁶⁹ Ayet-i celilede قَوْمِ هُودٍ kelimesini kullanan ⁶⁷⁰ لِعَادِ بَيَانٌ لِعَادٍ وَفِيهِ فَائِدَةٌ لِأَنَّ عَادًا عَادَانِ الْأُولَى الْقَدِيمَةَ الَّتِي هِيَ قَوْمُ هُودٍ وَالْقِصَّةُ فِيهِمْ وَالْآخِرَى إِرْمَ kelimesininnekre olan لِعَادِ kelimesine hususilik kazandırdığını medârîke almıştır.

⁶⁶³ Çörtü, 372-373.

⁶⁶⁴ el-Galâyîni, 575.

⁶⁶⁵ Sâd: 38/41.

⁶⁶⁶ Neseffî, III, 157.

⁶⁶⁷ Nâs: 114/1-2-3.

⁶⁶⁸ Neseffî, III, 699.

⁶⁶⁹ Hûd: 11/60.

⁶⁷⁰ Neseffî, II, 69.

İsm-i işâretten sonra gelen camid isim âtf-1 beyan olur Örnek : ... هَؤُلَاءِ قَوْمًا اتَّخَذُوا مِنْ هَؤُلَاءِ مَبْتَدَأً قَوْمًا⁶⁷² Ayette⁶⁷¹ "Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka tanrılar edindiler".⁶⁷¹ "ذُوْنِهٖ اَلِهَةٌ هَؤُلَاءِ" tabirini kullanan müfessir ismi camid olan قَوْمًا kelimesininism-i işâret olan هَؤُلَاءِ kelimesine âtf-1 beyân olduğun izah eder.

Nahivcilerin çoğuna göre nekre olan âtf-1 beyân nekre olan metbu'na tabi' olamaz. İbni Hişam; Sahih olan tabi' olabilir.⁶⁷³

Müfessirimizde: "Ardından da (o inatçı zorbaya) مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمَ وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ cehennem vardır; kendisine irinli su içirilecektir".⁶⁷⁴ Ayet-i kerime ile ilgili olarak düşüğü kayıttâ⁶⁷⁵ مِنْ مَّاءٍ صَدِيدٍ وَصَدِيدٍ عَطْفٌ بَيَانٌ لِّأَنَّهُ مَبْهُمٌ فَبَيْنَ بَقَوْلِهِ صَدِيدٍ ifadesi ile nekre olan مَاءٍ kelimesininine kendisi gibi nekre olan مَاءٍ kelimesine âtf-1 beyân olduğunu ve bu konuda İbni Hişâm ile aynı görüşü paylaşıkları görölüyor.

2.1.5. Âtf-1 Nesâk (عطف النسق)

Âtîf, bir takım edâtlar vasıtasıyla bir cümle unsurunun diğere bir unsuruna bağlanmasıdır. Cümlede tekrarı önlemek ve gereksiz uzatmaların önüne geçmek amacıyla yapılır. Âtfın gerçekleştiği cümlelerde üç temel unsur bulunmaktadır.⁶⁷⁶

a-) Âtîf edâtı: İki unsuru birbirine bağlayan edât.

b-) Mâ'tûf: Âtîf edâtı vasıtasıyla kendisinden önceki cümleye bağlanan ve cümlede âtîf edâtından hemen sonra gelen unsurdur.

c-) Mâ'tûf'un aleyh: Mâ'tûf'un kendisine bağlandığı ana unsur olup cümlede atîf edâtından önce yer alır.

Harf-i Atîf dokuz tane olup şunlardır.⁶⁷⁷ "وهي الواو والفاء وثم وحتى وأو وأم وئلا ولا ولكن"

⁶⁷¹ Kehf: 18/15.

⁶⁷² Neseî, II, 289.

⁶⁷³ İbni Hişam, Şerh-u Katri'n-Neda, 332.

⁶⁷⁴ İbrahim: 14/16.

⁶⁷⁵ Neseî, II, 167.

⁶⁷⁶ Hâîl İbrahim Kaçar, Arapça, Anadolu Üniversitesi Yay, Eskişehir 2012, III, 234.

⁶⁷⁷ el-Galâyînî, 576.

Mâ'tûf ile Mâ'tûf'un aleyh arasındaki uygunluk

1-) Mâ'tûf, Mâ'tûfun aleyhe i'râbda uyar.

Misâl 1: “Adını kullanarak **وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا**” birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir”.⁶⁷⁸ Ayet-i kerime ile ilgili olarak ⁶⁷⁹ kaydını düşen Müellif mâ'tûf olan **وَالْأَرْحَامَ**, kelimesinin **الله** Lafzatullah'a atıf edildiğine değinir. Mâ'tûf, Mâ'tûfun aleyhinini'râbda uygunluğu vardır.

Misâl 2: **يُضَاعَفُ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدُ فِيهِ مُهَانًا**: “Kıyamet günü azabı kat kat olur, orada, alçaltılarak temelli kalır”.⁶⁸⁰ Müellifimiz ayet-i kerime ile ilgili olarak yaptığı yorumda **يُضَاعَفُ** fiilinin cezm edenin **وَيَخْلُدُ** ifadesi ile **يُضَاعَفُ** fiilincezm edeni olduğu çünkü aralarında atıf olduğunu belirtmiştir.

2-) Siğâda uyar (mâzi mâziye, muzâri muzâriye, emir emre âtfedilir).

Misâl 1: “Bundan ancak iman edip **إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ**” iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler Müstesnâdir”.⁶⁸² Ayet hakkında ⁶⁸³ **وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ** ifadesi ile **وَتَوَاصَوْا** fiilinin iki yerde kullanıldığını iki yerdede fiili mâzî olduğunu ve aralarında uyum olduğunu izah etmiştir.

Misâl 2: **وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ**: “Namaz kılın, zekât verin, Peygambere itaat edin ki size merhamet edilsin”.⁶⁸⁴ Ayet-i celile ile ilgili müfessirimiz ⁶⁸⁵ **وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ** ifadesi ile **وَأَقِيمُوا** emir fiili

⁶⁷⁸ Nisâ: 4/1.

⁶⁷⁹ Neseffî, I, 327.

⁶⁸⁰ Furkân: 25/69.

⁶⁸¹ Neseffî, II, 550.

⁶⁸² Asr: 103/3.

⁶⁸³ Neseffî, III, 677.

⁶⁸⁴ Nûr: 24/56.

⁶⁸⁵ Neseffî, II, 517.

olup 54. Ayette olan emir fiiline atıf edildiğini açıklarken, mâ'tûf ve mâ'tûf aleyhin arasında fasıla çok da olsa zarar vermeyeceğinin belirtmiştir.

Misâl 3: وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُم مَّغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا “Allah'ı çok anan erkekler ve kadınlar, işte Allah bunların hepsine mağfîret ve büyük ecir hazırlamıştır”.⁶⁸⁶ Bu ayet'imizde⁶⁸⁷ ifadesi ile Neseffisfat'ın sifata (ism-i fâil) atıf edildiğine değinir.

3-) Cümlelerde ihbari (haber cümlesi), inşâi (talep...) olma hususunda uyar.

Konuyu fazla uzatmamak için yukarda verdiğimiz Misâllerden mâziler ihbari, emir fiilleri inşâi konularında birbirlerine uyumludurlar deyip yetineceğiz.

Atıf konusunda diğer özellikler:

a-) Nekre ma'rifeye, zamîrin zahir isme, zahir ismin munfasıl zamîre âtf-ı caizdir.

Misâl 1: ... وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ... “And olsun ki, sizden önce Kitap verilenlere ve size, Allah'tan sakınmanızı tavsiye ettik.”⁶⁸⁸ Ayette⁶⁸⁹ وإياكم عطف على الذين ifadesini kullanan Neseffî zamîr olan وَإِيَّاكُمْ kelimesininismi zahir olan أُوتُوا kelimesine âtfedildiğine değinir.

Misâl 2: وَالْحَيْلِ وَالْبِغَالِ وَالْحَمِيرِ لِيَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ “Sizin için atları, katırları ve merkebleri binek ve süs hayvanı olarak yaratmıştır. Bilmediğiniz daha nice şeyleri de yaratır”.⁶⁹⁰ Ayette⁶⁹¹ عطف على الأنعام والحمير والبغال والحيل ليركبوها وزينةً yorumunu yapan Neseffînekre olan وَزِينَةً kelimesinin 5. ayette ma'rife olan وَالْأَنْعَامِ kelimesine atıf edildiğini izah eder.

b-) Muttasıl merfû' zamîr ile müstetir zamîre atıf yapılacağı zaman, munfasıl merfû' zamîrle te'kid edilmeli yahut mâ'tûfla mâ'tûfun aleyhin arasına başka bir kelime girmelidir.

⁶⁸⁶ Ahzâb: 33/35.

⁶⁸⁷ Neseffî, III, 31.

⁶⁸⁸ Nisâ: 4/131.

⁶⁸⁹ Neseffî, I, 403.

⁶⁹⁰ Nahl: 16/8.

⁶⁹¹ Neseffî, II, 204.

Misâl 1: “De ki: قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ”⁶⁹² "Benim yolum budur; ben ve bana uyanlar bilerek insanları Allah'a çağırırız. Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim. Ben asla Allah'a eş koşanlardan değilim."⁶⁹² Ayet hakkında yorum yapan İmam Neseî ⁶⁹³ عطف عليه ⁶⁹³ وَأَدْعُو وَمَنِ اتَّبَعَنِي عطف عليه ⁶⁹³ ifadesi ile وَمَنِ اتَّبَعَنِي cümlesinin te'kid edilmiş merfû' zamîre atıf edildiğini açıklar.

Misâl 2: إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنُصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِّنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ”⁶⁹⁴ “Şüphesiz Rabbin, senin ve beraberinde bulunanlardan bir topluluğun gecenin üçte ikisinden biraz az, yarısı ve üçte biri kadar vakit içinde kalktığını bilir”.⁶⁹⁴ Ayette ⁶⁹⁵ وَطَائِفَةٌ orumunu yapan İmam Neseî ⁶⁹⁵ عطف على الضمير في تَقُومُ وجاز بلا توكيد لوجود الفاصل y kelimesinin تَقُومُ fiilinin zamîrine atıf edilmesinin caiz oluşunu aralarında fasıla olduğuna bağlıyor.

Normal olarak kelimada munfasıl zamîr ile te'kid edilmeden Zamîr'i merfû'a atıf caizmi değilmi? Sorusuna cevap olarak ⁶⁹⁶ Kûfe Ekolü: Caizdir. Basra Ekolü: Şiir zarureti olunca caiz, zaruret bulunmazsa caiz değildir.

Müfessirimiz: Biz: Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) ⁶⁹⁷ وَأَنْتَ تَأْكُدُ لِلْمَسْتَكِنِ فِي اسْكُنْ لِيَصِحَّ عَطْفُ وَرَوْجِكَ عَلَيْهِ ⁶⁹⁸ Ayette ⁶⁹⁸ وَأَنْتَ تَأْكُدُ لِلْمَسْتَكِنِ فِي اسْكُنْ لِيَصِحَّ عَطْفُ وَرَوْجِكَ عَلَيْهِ ⁶⁹⁸ beraberce cennete yerleşin”.⁶⁹⁷ İbare ile Neseî zamîri merfû'a te'kid edildikten sonra atıf yapıldığını açıklarken Basra ekolünü tercih ettiği anlaşılıyor.

c-) Mecrûr zamîre ister harf, ister izâfetle olsun bir atıfta bulunulması halinde âmîlin (harfin veya muzâfın) tekrarı gerekir.⁶⁹⁹

Misâl : قَالُوا تَعْبُدُ إِلَهَكَ وَاللَّهُ أَبَاتُكَ إِِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ”⁶⁹⁹ "Senin Tanrına ve ataların İbrahim, İsmail, İshak'ın Tanrısı olan tek Tanrıya kulluk

⁶⁹² Yûsuf: 12/108.

⁶⁹³ Neseî, II, 138.

⁶⁹⁴ Müzzemmil: 73/20.

⁶⁹⁵ Neseî, III, 559.

⁶⁹⁶ Abdulhamid, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilaf*, II, 475.

⁶⁹⁷ Bakara: 2/35.

⁶⁹⁸ Neseî, I, 81.

⁶⁹⁹ Akdağ, 512.

edeceğiz, bizler O'na teslim olmuşuzdur" demişlerdi".⁷⁰⁰ Ayet-i kerime ile ilgili olarak tefsirinde kayıt düşen Müfessirimiz قَالَوْا تَعْبُدُوْا اِلٰهَآبٰٓئِكُمْ اَعِيْدُ ذِكْرَ الْاِلهِ لَعَلَّآ يَعْطَفُ عَلٰى الضَّمِيْرِ الْمَجْرُوْرِ ⁷⁰¹ ifadesi ile اِلٰهَ kelimesinde lafzatullah'ın (muzâf) tekrar edildiğine değinir.

Zamîr'i Mecrûra atıf caiz olup olmama konusunda farklı görüşleri dile getiren dil alimlerinden;⁷⁰² Kûfe Ekolü: Zamîri mecrûra atıf caizdir. Basra Ekolü: Zamîri mecrûra atıf caiz değildir.

Müfessirimiz mecrûr olan bir kelimeye atıf edilme konusunda harfin veya muzâfin tekrar edilme konusunu benimsemiştir.

Misâl : ⁷⁰³ عطف الظاهر على الضمير وهو ضعيف ، لأن الضمير المتصل كاسمه متصل والجار والمجرور كشيء واحد فأشبهه العطف على بعض الكلمة

c-) Mânâ bakımından aralarında uygunluk varsa fiil isme âtfedilebilir, Mânâları aynı olan fiillerin siğaları (zamanları) farklı da olsa atıf yapılması caizdir.⁷⁰⁴

Başlıca Atıf Edâtları ve Anlamları

1-) (الواو) و: Türkçe'de ve bağlacıyla karşılanan bu edât iki unsuru bir araya getirme ve mâ'tûf ile mâ'tûf aleyh'i eşit şartlarda aynı hükme ortak etme (iştirak) işlevi görür.⁷⁰⁵ Mutlak atıf için gelip tertip ve ta'kib ifade etmez.⁷⁰⁶ Dolayısıyla zaman bakımından aralarında öncelik ya da sonralık bulunmayan iki unsuru birbirine bağlar.⁷⁰⁷

Misâl 1: وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ "Doğrusu dirilten ve öldüren Biziz; hepsinin gerisinde de Biz kalırız".⁷⁰⁸ Ayet-i kerime'de وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ بِالْاِيجَادِ وَنُمِيتُ بِالْاِيفَاءِ أَوْ

⁷⁰⁰ Bakara: 2/133.

⁷⁰¹ Neseî, I, 132.

⁷⁰² Abdulhamid, *el-İnsâf fi Mesâ'ili'l-Hilaf*, II, 463.

⁷⁰³ Neseî, I, 327.

⁷⁰⁴ Çörtü, 382-383; el-Galâyînî, 580.

⁷⁰⁵ Kaçar, III, 235.

⁷⁰⁶ el-Galâyînî, 577.

⁷⁰⁷ Kaçar, III, 235.

⁷⁰⁸ Hicr: 15/23.

709 yorumunu yapan Nispet عند انقضاء الآجال ونحي لجزء الأعمال على التقديم والتأخير إذ الواو للجمع المطلق Müfessir (و) mutlak atıf harfi olduğuna değinir.

Misâl 2: “Hicret قَالِدِينَ هَاجِرُوا وَأَخْرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأَكْفِرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ” edenlerin, memleketlerinden çıkarılanların, yolunda ezaya uğratılanların, savaşan ve öldürülenlerin günahlarını elbette örteceğim”.⁷¹⁰ Bu ayet-i kerime ile ilgili olarak Müfessir 711 قَاتَلُوا وَقُتِلُوا وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا عَلَى التَّقْدِيمِ وَالتَّأخِيرِ حِزْمَةٌ وَعَلَى وَفِيهِ دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ الْوَاوَ لَا تَوْجِبُ التَّرْتِيبَ 711 İfadesi ile harf-i atıf olan (و) harfinin tertip mânâsında olmadığına delil teşkil ettiğini izah eder.

712 2-) الفاء (فاء) : Arapça’da kullanılan atıf harflerinin en çok kullanılanlardan biridir.

Türkçe’de “arkasından, hemen sonra, peşinden” gibi ifadelerle karşılanabilecek olan bu edât, âtfa konu olan mâ’tûf ile mâ’tûf aleyh’in bir sıralamaya tabi tutmasının (tertib) yanı sıra, bu iki unsur arasında, zaman olarak öncelik-sonralık (ta’kib ilişkisinin varlığına işâret eder.⁷¹³ Bir başka anlamıda (genellikle cümlenin âtfında) sebebidir.⁷¹⁴

Misâl 1: “Şayet boşanmaya kararlı iseler, bilsinler ki وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ” Allah şüphesiz işitir ve bilir”.⁷¹⁵ Ayet-i kerime hakkında imam Neseffî tefisirinde yorum olarak 716 وَعِنْدَ الشَّافِعِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ مَعْنَاهُ فَإِنْ فَاءُوا وَإِنْ عَزَمُوا بَعْدَ مَضَى الْمُدَّةِ لِأَنَّ الْفَاءَ لِلتَّعْقِيبِ 716 ifadesini kullanarak harf-i atıf olan (ف) harfinin ta’kib için geldiğine dikkat çeker.

Misâl 2: “Ey Muhammed! وَمَا أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ” Biz onlardan önce kendilerinden daha kuvvetli olan ve beldeleri delik deşik eden nice nesilleri helak ettik, hiç kurtuluş var mı?”.⁷¹⁷ Ayette 718 فَتَقَبَّوْا فَحَرَقُوا فِي الْبِلَادِ وَدَخَلَتِ الْفَاءُ لِلتَّسْيِيبِ 718 kaydını düşen imam (ف) harfinin sebep için geldiğine değinir.

⁷⁰⁹ Neseffî, II, 187.

⁷¹⁰ Âl-i İmran: 3/195.

⁷¹¹ Neseffî, I, 323.

⁷¹² Halil İbrahim Tanç, *Kur’an-ı Kerim’de Edatlar*, Fecr Yayınları Ankara 2009, s. 71.

⁷¹³ Kaçar, III, 236.

⁷¹⁴ İbni Hişam, *Şerh-u Katri’n-Neda*, 338.

⁷¹⁵ Bakara: 2/227.

⁷¹⁶ Neseffî, I, 188.

⁷¹⁷ Kâf: 50/36.

3-) ثُمَّ: Türkçe'de "sonra, daha sonra" gibi karşılıklarla ifade edebileceğimiz bu edât iki unsur bir sıralamaya bağlı olarak cemetmenin yanı sıra söz konusu iki unsur (mâ'tûf ile mâ'tûf aleyh)'in arasında bir zaman aralığının (terâhi) var olduğunu gösterir.⁷¹⁹

Misâl : كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ "Ölü idiniz sizleri diriltti, sonra öldürecek sonra tekrar diriltecek ve sonunda O'na döneceksiniz; öyleyken Allah'ı nasıl inkâr edersiniz".⁷²⁰ Ayette ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ وإنما كان العطف الأول بالفاء والبواقي بثم لأن الإحياء ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ واما كان العطف الأول بالفاء والبواقي بثم لأن الإحياء 721 kaydını düşe Nesefdikkat edildiğinde diriltme de (ف) harfi kullanıldığını, diğerlerinde aralarında zaman farkı (terahi) olduğundan ثُمَّ kullanıldığını ifade etmiştir.

4-) أَوْ: Türkçe'de "veya, yahut, yada, yoksa" kelimeleriyle karşılayabileceğimiz bu edât iki unsur arasında tahyir, yani tercih (iki şeyden birini seçme) söz konusu olması durumlarında kullanılır.⁷²²

Misâl: قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ ... "De ki: "İster Allah deyin, ister Rahman deyin".⁷²³ Ayet-i kerime'de 724 ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ وَأَوْ للتخيير ibaresi ile harfi etîf olan (أَوْ) harfinin tahyir (tercih) anlamında kullanıldığını kayda geçmiştir.

5-) أَمْ: İki şeyden birisinin seçimi, ta'yini ve belirlenmesi istendiği zaman kullanılır. İki kısımdır. Müttasila (مُتَّصِلَةٌ) ve Munkatia (مَنْقُطَةٌ).⁷²⁵

Muttasila (مُتَّصِلَةٌ): Sonrasının öncesiyle bağlantılı ve hükümde ortaktırlar. Hemze-i tesviye veya hemze-i istifham ile kullanılır.

⁷¹⁸ Neseffî, II, 368.

⁷¹⁹ Kaçar, III, 236.

⁷²⁰ Bakara: 2/28.

⁷²¹ Neseffî, I, 76.

⁷²² Kaçar, III, 236.

⁷²³ İsrâ: 17/110.

⁷²⁴ Neseffî, II, 283.

⁷²⁵ el-Galâyînî, 578.

Munkatîa (منقطعة): Sonra gelen sözü önce gelen sözden ayırır. Bir sözden diğer bir söze geçmede kullanılır.

Misâl : “Yoksa, daha önce Musa'nın sorguya çekildiği gibi, siz de peygamberinizi sorguya mı çekmek istiyorsunuz?”.⁷²⁶ Ayet-i Kerime’de ⁷²⁷ أم تُرِيدُونَ أم منقطعة وتقديره بل أتريدون ⁷²⁷ ile Munkatîa olduğu yorumunu dile getirmiştir. Sonra gelen önce gelen ayetteki sözden ayırmıştır.

Misâl 2: “Yoksa Yakub can verirken sizler yanında mı idiniz”.⁷²⁸ Müfessirimize göre ayette ⁷²⁹ {أم كنتم شهداء إذ حضر يعقوب الموت} أو منقطعة أو متصله ⁷²⁹ kullanılan أم muttasile de munaktîa da olabilir görüşündedir.

6-) بل: Türkçe’de “yok, hayır, aksine, tam tersine, bilakis” gibi ifadelerle karşılanabilecek olan bu edât kendisinden önceki anlamdan farklı, hatta tam tersi (idrâb) (اضراب) bir anlamın ifade edileceği yerlerde kullanılır.⁷³⁰ Harf-i atıf olabilmesi için; Mâ’tûf müfred olmalı cümle olmamalı, kendisinden önce cümle olumlu olursa mânâsını bozup olumsuz kılar, önceki cümle olumsuz olursa بل mânâsında olur ve mânâyı bozmaz.⁷³¹

7-) لكن: Türkçe’de “ancak, lâkin, fakat” karşılanabilecek olan bu edât ise kendisinden önceki cümledeki bir eksikliği ya da yanlış anlamayı telafi (istidrak) etmek için kullanılır.⁷³² Harf-i atıf olabilmesi için mâ’tûf müfred olup cümle olmamalı.⁷³³

Misâl : ... مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ :
“Kur’an uydurulabilen bir söz değildir. Fakat kendinden önceki Kitapları tasdik eden, inanan millete her şeyi açıklayan, doğru yolu gösteren bir rehber ve rahmettir”.⁷³⁴ Ayet

⁷²⁶ Bakra: 2/108.

⁷²⁷ Neseî, I, 119.

⁷²⁸ Bakara: 2/133.

⁷²⁹ Neseî, I, 132.

⁷³⁰ Kaçar, III, 237.

⁷³¹ Çörtü, 380.

⁷³² Kaçar, III, 237.

⁷³³ el-Galâyînî, , 579.

⁷³⁴ Yûsuf: 12/111.

ile ilgili ⁷³⁵ kaydını düşen لَكِنَّ harfinin atıf harfi olarak kullanıldığını tebyin eder.

8-) حَتَّى: Atıf harfi olarak az kullanılır.⁷³⁶ Türkçe’de “bile” kelimesiyle karşılanabilecek olan bu edâtın atıf işlevi görebilmesi için mâ’tûfun zahir bir isim olmasının yanı sıra mâ’tûfun aley’hin bir parçası yada ayrılmaz bir unsuru olması gerekir.⁷³⁷

9-) لا: Mâ’tâfun aley’hin yaptığı işe mâ’tûfun katılmadığını bildirir. Harf-i atıf olması için a-) Önceki ifade müsbet (olumlu) olmalıdır b-) Mâ’tûf müfred olmalı cümle olmamalı.⁷³⁸ (و لا) şeklinde kullanıldığında; (و) atıf harfi (لا) ise mânâ kazandırmak için gelmiş zâid harf olur, yahut (و) zaid (لا) ise atıf harfidir.⁷³⁹

Misâl : “Körle وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِيءُ قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ : Misâl gören, inanıp iyi amellerde bulunanla kötülük yapan bir olmaz. Ne kadar az düşünüyorsunuz”.⁷⁴⁰ Müfessir ayette ⁷⁴¹ لا زائدة المسيء وَلَا tabirini kullanıp لا şeklinde kullanıldığından dolayı (و) atıf harfi (لا) ise zâid harf olduğu görülüyor.

2.2. MEBNÎ KEİMELER

“Cümle içinde yeri ne olursa olsun son harfinin harekesi aynı kalan, değişikliğe uğramayan kelimelere” veya âmilleri değişseler dahi kelimenin sonunun değişmemesine mebnî denir. İsimlerin mebnî olmasının sebabîya harflere benzerliklerinden dolayıdır,⁷⁴² ya da harflerin mânâlarını içinde barındırdıklarından dolayıdır.⁷⁴³ Mebnî isimler lâzım (her zaman) mebnî ve ârizi (bazen) mebnî olanlar şeklinde ikiye ayrılır.

⁷³⁵ Neseî, II, 139.

⁷³⁶ Çörtü, 378.

⁷³⁷ Kaçar, III, 237.

⁷³⁸ el-Galâyînî, 579.

⁷³⁹ Çörtü, 380.

⁷⁴⁰ Mü’min: 40/58.

⁷⁴¹ Neseî, III, 317.

⁷⁴² İbn Cinnî, I, 206.

⁷⁴³ Demir, 8.

1-) Lâzım Mebnî İsimler (المَبْنَى اللّازِم): Hiçbir durumda sonu değişmeyen kelimedir.

Bunlar dokuz tanedir: Zamîrler, İsmi işâretler, İsmi mevsûller, Şart isimleri, İstfham (soru) isimleri, Bazı kinâyeler (belgisiz sıfatlar), Bazı zarflar, Fiil isimleri, Savtlar (Taklit edilen sesler)

2-) Ârız mebni (المَبْنَى العَارِض): Normalde mu‘rab iken bazı şartlarda mebni olan kelimelerdir. Bunlar altı tanedir: Bazı münâdalar, umumî olumsuzluk bildiren (لا)’nın ismi, On birden on dokuza kadar sayı isimleri, bileşik isim ve zarflar, cümleye muzâf olan zarflar, altı cihet ismi.

2.2.1. Zamîrler (الضَّائِر)

Mütেকellimًا, muhatap أنت veya gaib هو ismin yerini tutan isimdir.⁷⁴⁴ Zamîrler bâriz (açık, metinde yazılan) ve müstetir (gizli, örtülü, metinde yazılmayan ancak var kabul edilen) olmak üzere iki kısma ayrılır.⁷⁴⁵

1_) Bâriz (Açık) Zamîrler: Metinde yazılan ve telaffuz edilen zamîrler şeklinde tanımlanabilecek olan bâriz zamîrler muttasıl ve munfasıl olmak üzere ikiye ayrılırlar.

Munfasıl Zamîrler: Munfasıl zamîrler önlerindeki kelimelere bitişmeksizin tek başlarına yazılan zamîrlerdir. Merfû‘ ve mansûb olmak üzere iki kısma ayrılırlar.

a-) Merfû‘ munfasıl zamîrler: Genellikle söze kendisiyle başlanan veya (إلّا) dan sonra gelen zamîrlerdir. Mübtedâ, haber, Müstesnâ ve te‘kid olurlar.⁷⁴⁶ Arapçada kullanılan merfû‘ munfasıl zamîrler şunlardır. أنا نحن أنت أنتما أتم أنتن هو هي هما هم هن

Misâl 1: “Melekler: Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alîm ve hakîm olan ancak sensin, dediler”.⁷⁴⁷ Ayet-i kerime hakkında

⁷⁴⁴ İbni Hişâm, *Şerh-u Katri'n-Neda*, 117;Çörtü, 18.

⁷⁴⁵ Ahmet Bostancı, *Arapça*, Anadolu Üniversitesi Yay, Eskişehir 2012, II, 101.

⁷⁴⁶ Çörtü, , 18.

⁷⁴⁷ Bakara: 2/32.

أنت müfessirimiz ⁷⁴⁸ وأنت مبتدا ومابعد خبره 748 أنت إناك düşüğü kayıtta munfasıl zamîr olan kelimesinin Mübtedâ olduğunu belirtmiştir.

Misâl 2: “De ki: نَقُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِي” Benim yolum budur; ben ve bana uyanlar bilerek insanları Allah'a çağırırız. Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim. Ben asla Allah'a eş koşanlardan değilim.”⁷⁴⁹ Ayet-i kerime ile ilgili ⁷⁵⁰ أَنَا تأكيد للمستتر في أَدْعُو 750 yorum yapan Neseffimunfasıl zamîr olan أَنَا kelimesinin te'kid için geldiğine açıklık getirmiştir.

b_) Mansûb munfasıl zamîrler: Bu zamîrler Müstesnâ olarak kullanılmakla birlikte umûmîyetlemefû'lün bih olarak kullanılırlar ve daima mansûbdurlar.⁷⁵¹ Arapçada kullanılan mansûb munfasıl zamîrler şunlardır. إياي إيانا إياك إياك إياكم إياكم إياها إياها إياهم إياهم إياهن إياهن

Misâl : “Ey يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ” İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti hatırlayın ve ahdimi yerine getirin ki Ben de yerine getireyim; yoksa benden korkun.”⁷⁵² Müfessirimiz مضمرة فعل مضمر دل عليه 752 وإياي فارهبون وإياي منصوب بفعل مضمر دل عليه 752 yorumu ile mansûb olarak kullanılan إياي kelimesinin gizli olan إياي fiili ile mefû'l olduğu izah edilmeye çalışmıştır.

Muttasıl Zamîrler: Önlerinde bulunan isim, fiil veya harflere bitişik olarak yazılan zamîrlerdir. Kendi aralarında merfû' mansûb ve mecrûr kısımlarına ayrılırlar.⁷⁵⁴

A_) Merfû' muttasıl zamîrler: Fiile bitişen fâil (özne) nâib-îl fâil ve nevâsîhın ismi olan zamîrlerdir.

Misâl 1: “De ki, قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ” "Üzerinize Allah'ın azabı gelse veya kıyamet saati size gelse, Allah'tan başkasına mı

⁷⁴⁸ Neseff, I, 79.

⁷⁴⁹ Yûsuf: 12/108.

⁷⁵⁰ Neseff, II, 138.

⁷⁵¹ İbni Hişâm, Şerh-u Katri'n-Neda, 117; Çörtü, 19; Bostancı, II, 101.

⁷⁵² Bakara: 2/40.

⁷⁵³ Neseff, I, 84.

⁷⁵⁴ Bostancı, II, 104.

yalvarırsınız? Doğru iseniz bana bildirin”.⁷⁵⁵ Müellifimiz ayet hakkında yaptığı yorum ile ilgili olarak ⁷⁵⁶ {قل أرايتكم} والتاء ضمير الفاعل⁷⁵⁶ yorumu ile fiile bitişen muhatab (ت) zamîri fâil (özne) olduğuna dikkat çekmiştir.

B_) Mansûbmuttasıl zamîrler: Fiile bitişen Müstesnâ olarak kullanılmakla birlikte umûmîyetle mefû'lün bih olarak kullanılıp daima mansûb olan zamîrlerdir. Nevâsîh ismi olarakda gelirler.

Misâl : ⁷⁵⁷ “Orası cidden ne kötü bir yerleşme ve ikamet yeridir!”.⁷⁵⁷ Ayette ⁷⁵⁸ إنا ساءت مستقرًا ومقامًا أي إن جهنم وفيها ضمير اسم ان⁷⁵⁸ kaydını düşen müellif Ebü'l-Berekât ⁷⁵⁹ إنا daki gaibe zamîrin mansûb muttasıl zamîr olup ان'nin ismi olduğu görüşündedir.

C_) Mecerûmuttasıl zamîrler: İzafet ve harf-i cerler ile mecrûr olan zamîrlerdir.

Misâl 1: ⁷⁵⁹ “Çünkü biz seni de aileni de kurtaracağız. Yalnız, (azapta) kalacaklar arasında bulunan karın Müstesnâ, dediler.”⁷⁵⁹ Ayette ⁷⁶⁰ وَأَهْلَكَ الْكَافِ فِي مَحَلِّ الْجُرِّ⁷⁶⁰ yorumunu yapan Neseî ⁷⁶¹ وَأَهْلَكَ kelimesindeki (ك) zamîrinin mecrûr muttasıl zamîr olup mecrûr olduğuna değinir.

Misâl 2: ⁷⁶¹ “Sizin yaratılışınızda ve (Allah'ın) yeryüzünde yaydığı canlılarda, kesin olarak inanan bir toplum için ibret verici işâretler vardır.”⁷⁶¹ Ayette ⁷⁶² وَفِي خَلْقِكُمُ الْمِصَافَ إِلَيْهِ ضَمِيرٌ مَجْرُورٌ وَمَتَّصِلٌ⁷⁶² zaptı ile müfessirimiz ⁷⁶² كُمْ kelimesinin zamîri muttasıl ve mecrûr olduğu yorumunu yapar.

2_) Müstetir Zamîrler: Gizli, örtülü, metinde yazılmayan ancak kabul edilen zamîrlerdir. Bunlardan (أنا، نحن، أنت) zamîrleri Fâil konumunda olduklarında vücuten

⁷⁵⁵ En'âm: 6/40.

⁷⁵⁶ Neseî, I, 503.

⁷⁵⁷ Furkân: 25/66.

⁷⁵⁸ Neseî, II, 548.

⁷⁵⁹ Ankebût: 29/33.

⁷⁶⁰ Neseî, II, 675.

⁷⁶¹ Câsiye: 45/4.

⁷⁶² Neseî, III, 297.

(zorunlu olarak) müstetir olurlar yani bâriz zamîr olarak açık şekilde yazılmaları mümkün değildir.⁷⁶³ Bunların yerine ismi zahir gelemmez.

Misâl : “O Hâlde seninle beraber وَمَنْ تَابَ مَعَكَ مَعُوفٍ عَلَى الْمَسْتَنَزِرِ فَاسْتَقِيمَ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ : Misâl : tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Aşırı da gitmeyin. Çünkü O, sizin yaptıklarınızı çok iyi görendir.”⁷⁶⁴ Ayet-i kerime’de ⁷⁶⁵ الْمَسْتَنَزِرِ عَلَى الْمَسْتَنَزِرِ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ مَعُوفٍ عَلَى الْمَسْتَنَزِرِ فَاسْتَقِيمَ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ kaydını düşen müellif فَاسْتَقِيمَ kelimesinde Fâilin gizli olduğuna değinir. Zamîr vücben müstetirdir.

(هو، هي) zamîrlerinin müstetir oluşu vücben değil cevazendir yani bunların müstetir zamîr olarak kullanılmaları zorunlu olmayıp bu zamîrlerin yerine istenildiği takdirde açık isim getirilmesi de mümkündür. Bunların yerine ismi zahir gelebilir.⁷⁶⁶

2.2.1.1. Zamîri Fasil (Ayırma Zamîri)

Zamîr-i fasl, isim cümlesinin her iki unsuru ma‘rife olduğu zaman isim cümlesini sıfat tamlamasından ayırabilmek için, Mübtedâ ile haber arasına getirilir.⁷⁶⁷ Bu zamîr Nevâsıhlerin dâhil olduğu ve amellerini iptal ettiği Mübtedâ ve habere de gelir. Te’kid içindir.⁷⁶⁸ Basralılara göre, fasıl zamirinin i‘rabda mahalli yoktur. Basralıların çoğunluğuna göre bu zamir harftir.⁷⁶⁹

Misâl 1: “İşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır.”⁷⁷⁰ Ayet-i kerime’de müfessire göre ⁷⁷¹ هُمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُخْسِرُونَ yorumu ile هُمْ zamîrinin fasıl zamîri olduğuna mübtedâ ile haber arasına girdiği görüşünde olup i‘rab’da herhangi bir görevinin olmadığına düştüğü kayıttan anlıyoruz.

⁷⁶³ Bostancı, II, 108.

⁷⁶⁴ Hûd: 11/112.

⁷⁶⁵ Neseî, II, 87.

⁷⁶⁶ İbni Hişam, Şerh-u Katri’n-Neda, 117.

⁷⁶⁷ Akdağ, 321.

⁷⁶⁸ el-Galâyînî, 95.

⁷⁶⁹ Halil İbrahim Tanç, *el-Kisâî Hayatı Şahsiyeti Eserleri Dil ve Gramerle İlgili Görüşleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1993, s. 114.

⁷⁷⁰ Bakara: 2/27.

⁷⁷¹ Neseî, I, 75.

2.2.2. İsm-i İşâretler (أسماء الإشارة)

Kişi, kavram ya da nesnelere işâret etmek üzere kullanılan isimlerdir. Bu isimler yakın, orta uzaklık ve uzak için kullanılmak üzere üç çeşittir.⁷⁷⁹ Yakın bir şeyi göstermek için *bu*, az ötedekini göstermek için *şu*, uzaktakini göstermek için *o* diye kullanılan ma‘rife isimdir. Mekân ismi işâretlerinde yakın için *burada*, *burası*, *buraya* orta uzaklık için *şurada*, *şurası*, *orada*, *orası*, uzak bir yeri göstermek için, *orada orası oraya* diye işâret edilir.⁷⁸⁰

İşâret isminin cümlede kullanımı.⁷⁸¹

للبعد	للمتوسط	للقريب	
ذَلِكَ	ذَلِكَ	هَذَا	المفرد
ذَلِكَ	ذَلِكَ	هَٰؤُلَاءِ	المتن
أُولَٰئِكَ	أُولَٰئِكَ	هَٰؤُلَاءِ	الجمع
هَٰنَا	هَٰنَا	هَٰنَا	المكان

Gerek isim cümlesi gerek fiil cümlesinde ismi işâret'in iki kullanımı vardır. Bunlardan biri harf-i ta‘rifli bir ismin kullanılması diğeride kullanılmamasıdır.

1. İsmi İşâret cümle başında gelip onu takip eden sözcük de nekre veya özel isim veyahutta isim tamlaması şeklinde gelirse, ismi işâret mübtedâ kendisinden sonraki sözcük haber olur.
2. İşâret isminden sonra gelen harf-i ta‘rifli sözcüğe Müşârun ileyh denir. İ‘rab, cinsiyet ve sayı yönünden ismi işârete uyar. İsmi işâretler cümle başlarında kullanıldıklarında mübtedâ olurlar.
3. Fiil cümlelerinde eylemi gerçekleştiren unsur olan Fâil, ismi işâret olabilir.
4. Fiil cümlelerinde Fâilin yaptığı işten doğrudan etkilenen isim Mef‘ûlün bih ismi işâret olabilir.
5. Harf-i cerlerden sonra gelen ismi işâret mecrûr konumundadır.
6. Eğer müş‘arun ileyh harf-i ta‘rifli ise, ism-i işâretin bedeli veya sıfatı olur.⁷⁸²

⁷⁷⁹ Dursun Hazer, *Arapça*, Anadolu Üniversitesi Yay, Eskişehir 2012, II, 149.

⁷⁸⁰ Çörtü, 33,34.

⁷⁸¹ Hazer, II, 152-153-154.

Misâl1: هَذَا فَلْيُدْفُوهُ حَمِيمٌ وَعَسَاقٌ “İşte bu kaynar su ve irindir, artık onu tatsınlar”.⁷⁸³

Ayette Neseffî ⁷⁸⁴ هَذَا فَلْيُدْفُوهُ حَمِيمٌ وَعَسَاقٌ فَمَا مَبْتَدَأُ وَحَمِيمٌ خَبْرُهُ وَعَسَاقٌ عَطْفٌ عَلَى الْخَبْرِ فَلْيُدْفُوهُ عَرَضٌ ibaresini kullanıp ismi işâretin mübtedâ kendisinden sonra gelen حَمِيمٌ kelimesinin haber olduğunu izah eder.

Misâl 2: وَنَادَى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي أَفَلَا تُبْصِرُونَ

“Firavun, milletine şöyle seslendi: Ey milletim! Mısır hükümdarlığı ve memleketimde akan bu ırmaklar benim değil mi? Görmüyor musunuz?”⁷⁸⁵ Ayet-i celile’de müellifimiz Neseffî ⁷⁸⁶ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي وَاسْمُ الْإِشَارَةِ مَبْتَدَأُ وَالْأَنْهَارُ صِفَةٌ لِاسْمِ الْإِشَارَةِ وَتَجْرِي خَبْرٌ لِلْمَبْتَدَأِ ⁷⁸⁶ kaydı ile müş’arun ileyhinin harf-i ta’rifli ism-i işâretin sıfatı olmuş تَجْرِي ise haberi olmuştur.

2.2.3. İsm-İ Mevsûl (اسم الموصول)

İsm-i Mevsûl: Mânâsı kendisinden sonra gelen cümle veya şibh-i cümle ile açıklanan ve bu cümleyi veya şibh-i cümleyi başka bir cümleye bağlayan ma’rife isimdir.⁷⁸⁷ Yani bunların adları isim olsa da, edâtlar gibi tek başlarına bir mânâ ifade etmemektedirler. Böylelerine Türkçe’de isim denmeyip *ilgi zamîri* denmektedir.⁷⁸⁸ İsm-i mevsûl genelde ma’rife bir isimden sonra onun sıfatı olarak gelir. Ancak cümlenin bir ögesi olarak mübtedâ, haber, Fâil, Mef’ûl vb. olarak gelebilir.⁷⁸⁹ İsm-i mevsûllerin tesniye sigaları hariç (Tesniye i‘rabını alır) tamamı mebnî’dir.⁷⁹⁰

Sıla cümlesi: ism-i mevsûl’den sonraki sıfat cümlesi.⁷⁹¹ İsm-i mevsûl’den sonra gelen cümleye sıla cümlesi denir. Sıla cümlesi ismi mevsûlun ayrılmaz bir parçasıdır ve daima ism-i mevsûlden sonra gelir.⁷⁹² Sıla cümlesi olmasa kullanılan ism-i mevsûller

⁷⁸² Racihi, 61.

⁷⁸³ Sâd: 38/57.

⁷⁸⁴ Neseffî, III, 161.

⁷⁸⁵ Zühurf: 43/51.

⁷⁸⁶ Neseffî, III, 276.

⁷⁸⁷ Çörtü, 43.

⁷⁸⁸ Akdağ, 244.

⁷⁸⁹ Ali Bulut, *Arapça*, Anadolu Üniversitesi Yay, Eskişehir 2012, III, 67.

⁷⁹⁰ Racihi, 63.

⁷⁹¹ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 2012. s. 986.

⁷⁹² İbn Cinnî, II, 161.

herhangi bir mânâ ifade etmemektedir. Sıla cümlesi, isim cümlesi, fiil cümlesi ve şibh-i cümle olarak üç şekilde gelebilir.

Âid Zamîri: Sıla cümlesinde bulunup ism-i mevsûle bağlayan zamîre Âid zamîri denir. Bu zamîr, ismi mevsûle uygun olarak, hazfedilmiş ya da açık olarak gelebilir.⁷⁹³

Misâl : قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا : "Hükümün aleyhlerine gerçekleştiği kimseler: "Rabbimiz! İşte bunlar bizim azdırdığımız kimselerdir." derler.⁷⁹⁴ Ayet ile ilgili imam Neseî ⁷⁹⁵ cümlesinin silacümlesi ⁷⁹⁵ "أَغْوَيْنَا وَرَاجِعَ إِلَى الْمَوْصُولِ مَحذُوفٌ" ile ⁷⁹⁵ "أَغْوَيْنَا" ibaresi ile ⁷⁹⁵ "أَغْوَيْنَا" cümlesinin silacümlesi Âid zamîri ise mahzûf olduğunu açıklamıştı

İsm-i Mevsûller hâs ve müşterek olmak üzere ikiye ayrılır;⁷⁹⁶

1-) Hâs İsm-i Mevsûl: Müzekker, müennes, müfred, tesniye ve cemi şekilleri bulunan ism-i mevsûldür. Müfred ve cemileri mebnî, tesniyeleri mu'rab'dır. Hem akıllılar hemde gayr-i akıllılar için gelir. Cümlenin bir ögesi olarak gelebildikleri gibi, cümledeki marife bir ögenin sıfatı olarak da gelebilirler.

جمع	مثلي	مفرد	
الذِينَ	الذِينَ / اللذَان	الذِي	مذكر
الذِي	الذِي / اللذَان	الذِي	مؤنث

Misâl 1: قَالَ عَلَّمَهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَبْصُلُ رَبِّي وَلَا يَنْسَى الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا : "Musa: Onlar hakkındaki bilgi, Rabbinin yanında bir kitapta bulunur. Rabbim, ne yanılır ne de unuttur, dedi.

O, yeri size beşik yapan ve onda size yollar açan, gökten de su indirendir. Onunla biz çeşitli bitkilerden çiftler çıkardık."⁷⁹⁷ Ayette ⁷⁹⁸ "الَّذِي مَرْفُوعٌ صِفَةً لِرَبِّي" kaydını düşen Ebü'l-

⁷⁹³ Ali Bulut, III, 73-74; Akdağ, 246.

⁷⁹⁴ Kasas: 28/63.

⁷⁹⁵ Neseî, II, 652.

⁷⁹⁶ Çörtü, 43.

⁷⁹⁷ Ta ha: 20/53.

Berekâtِ الَّذِي kelimesi önceki ayette geçip ma'rife olan كَرِي kelimesinin sıfatı olduğuna değinir.

Misâl 2: الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ

“Kendileri savaşta yara aldıktan sonra Allah ve Peygamberin çağrısına koşanlara, hele onlardan iyilik edip sakınanlara büyük ecir vardır.”⁷⁹⁹ Ayet-i kerime ile ilgili olarak ⁸⁰⁰ الَّذِينَ kelimesinin Mübtedâ ikincisinin ise haber olduğu görüşündedir.

Misâl 3: لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا أُوْهُمْ النَّارُ وَلَيْسَ الْمَصِيرُ

yeryüzünde aciz bırakacaklarını sanmayasın. Varacakları yer ateştir. Ne kötü dönüşür!⁸⁰¹ Müfessirimiz ⁸⁰² الَّذِينَ كَفَرُوا وَمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ kelimesinin mefu'l olduğunu izah eder.

2-) Müşterek İsm-i Mevsûl: Müzekker ve müennesi, tekil ve çoğulu için ayrı ayrı lafzı bulunmayıp hepsi için ortak kullanılan ism-i mevsûle *müşterek ism-i mevsûl* denir. Bunlar altı tanedir; ⁸⁰³ وما، وأي، وأل، وذو، وذا

Misâl 1: ...⁸⁰⁴ وَإِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيَبْطِئَنَّ...Şüphesiz aranızda pek ağır davrananlar vardır ...

Ayet-i kerimde nesefî ⁸⁰⁵ وَمِنْ مَوْصُولَةٍ ile (مِنْ) kelimesinin mevsûl olarak geldiğine değinir.

Misâl 2: “Onlar فَلَمَّا أَلْقَوْا قَالَ مُوسَىٰ مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِلُّعَمَلَ الْمُفْسِدِينَ

(iplerini) atınca, Musa dedi ki: "Sizin getirdiğiniz sihirdir. Allah onu boşa çıkaracaktır. Çünkü Allah bozguncuların işini düzeltmez.”⁸⁰⁶ Nesefî ayet hakkında görüşünü

⁷⁹⁸ Nesefî, II, 368.

⁷⁹⁹ Âl-i İmrân: 3/172.

⁸⁰⁰ Nesefî, I, 311.

⁸⁰¹ Nûr: 24/57.

⁸⁰² Nesefî, II, 517.

⁸⁰³ İbni Hişâm, *Şerh-u Katri'n-Neda*, 125.

⁸⁰⁴ Nisâ: 4/72.

⁸⁰⁵ Nesefî, I, 372.

⁸⁰⁶ Yûnus: 10/81.

⁸¹⁴ ifadesi ile şart olarak (أي) geldiğini (ما) harfinin zâid ve müekkide olduğunu sonraki fiil ile mansûb olduğunu tebyin etmiştir.

Misal 3: قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ وَمَا أَنْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهَوٍ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ
 “De ki: "Doğrusu Rabbim, kullarından dilediğinin rızkını hem genişletir ve hem de ona daraltıp bir ölçüye göre verir; sarfettiğiniz herhangi bir şeyin yerine O daha iyisini koyar, çünkü O rızık verenlerin en hayırlısıdır."⁸¹⁵ Ayet-i celilede müellifimiz Ebü'l Berekât en-Neseffîye göre ⁸¹⁶ ibaresi وَمَا أَنْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهَوٍ يُخْلِفُهُ ما شرطية في موضع النصب جواب الشرط⁸¹⁶ ile geçen (ما) kelimesi şartiyye olarak gelmiş ve mansûb olmuştur.

Misal 3: قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا “De ki: Kim sapıklıkta ise, çok merhametli olan Allah ona mühlet versin!...”⁸¹⁷ Ayette فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا جواب من لأنها⁸¹⁷ kelimesinin şart olarak geldiğine vurgu yapar.⁸¹⁸

2.2.5. Soru İsimleri: (أَسْمَاءُ الْإِسْتِفْهَامِ)

1-) İnsanlar (akıllı varlıklar) için kullanılır ve cümledeki durumuna göre : kim?, kimi?, kime?, gibi mânâlara gelir. Bu soru Mübtedâ, haber, Mef'ûlün bih, muzâfun ileyh vs. gibi öğeler olabilir.

Misâl 1: وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ
 “Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım! Kendisini rezil edecek azabın geleceği şahsın ve yalancının kim olduğunu yakında öğreneceksiniz! Bekleyin! Ben de sizinle beraber beklemekteyim.”⁸¹⁹ Ayet-i kerime ile ilgili imam Neseffî düştüğü kayıtta ⁸²⁰ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ من استفهامية معلقة لفعل العلم عن

⁸¹⁴ Neseffî, II, 639.

⁸¹⁵ Sebe': 34/39.

⁸¹⁶ Neseffî, c.III, 67.

⁸¹⁷ Meryem: 19/75.

⁸¹⁸ Neseffî, II, 349.

⁸¹⁹ Hûd: 11/93.

⁸²⁰ Neseffî, II, 81.

fiilin emle ifadesi ile (مَنْ) kelimesinin istifhâmiyye olup mefu'1 olduğunu, ancak fiilin ameli kendisinde iptal (t'alik) edildiğine değinir.

Misâl 2: "Allah'ın mescidlerinde وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا: O'nun isminin anılmasını yasak eden ve oraların yıkılmasına çalışan kimseden daha zâlim kim vardır?⁸²¹ Ayette⁸²² وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمَهُ مَوْضِعَ مِنْ رَفَعِ عَلَى الْإِبْتِدَاءِ⁸²² ifadesiyle müfessirimiz (مَنْ) kelimesinin istifham olup Mübtedâ olduğu görüşündedir.

2-) ما: İnsan dışındaki arlıklar için kullanılır ve cümledeki durumuna göre; ne?, neye?, neyi?, gibi anlamlara gelir. Bu soru ismi cümlede Mübtedâ, haber, Mef'ûlün bih, vs.gibi öğeler olabilir.

Misâl : "Yoksa siz de olaya شَهِيدٌ مِثْلِي أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِن بَعْدِي : şahit mi oldunuz; Yakub'a ölüm Hâli gelip çattığı zaman, oğullarına; "Benden sonra neye ibadet edeceksiniz?" dediği zaman..."⁸²³ Ayette⁸²⁴ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مَا اسْتَفْهَمَ فِي مَحَلِّ النَّصْبِ⁸²⁴ ibaresini kullanan Neseî (مَا) kelimesinin İstifham olup öne geçmiş mefu'1 olduğunu ifade eder.

3-) ما ذا: İnsan dışındaki varlıklar için kullanılır. Kullanım bakımından (مَا) soru isminden farkı yoktur onun kullanıldığı yerlerde aynı şekilde kullanılır.

Misâl : "Onlara: "Rabbiniz ne indirdi?" diye مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ : sorulsa: "öncekilerin masalları" derler."⁸²⁵ Ayette⁸²⁶ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ مَادَامَنْصُوبُ⁸²⁶ yorumunu yapan müellifkullanılan (مَاذَا) kelimesinin istifham olmakla beraber mefu'1 olarak geldiğini ifade eder.

⁸²¹ Bakara: 2/114.

⁸²² Neseî, I, 122.

⁸²³ Bakara: 2/133.

⁸²⁴ Neseî, I, 132.

⁸²⁵ Nahl: 16/24.

⁸²⁶ Neseî, II, 208.

4-) متى: Zaman için kullanılan bir soru ismi ve anlamı “Ne zaman” olup cümlede genel olarak haber, zarf ve mecrûr olarak kullanılır.

5-) أَيَّانَ: Gelecek zaman için kullanılan soru ismidir; “ne zaman?” mânâsına gelir. متى mânâsındadır.

Misâl : بِسْأَلِ أَيَّانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ "Kıyamet günü ne zamanmış?" diye sorar.⁸²⁷ Ayet-i Kerime'de بِسْأَلِ أَيَّانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ⁸²⁸ tabirini kullanan müellifimiz ayet-i açıklarken أَيَّانَ kelimesinin متى mânâsında geldiğini yazmıştır.

6-) أَيْنَ: Mekân için kullanılan bir soru ismi ve anlamı “nerede?, nereye?, neresi?” olup cümlede genel olarak haber, zarf ve mecrûr olarak kullanılır.

7-) كَيْفَ: Hâlve durum sormak için kullanılır ve “nasıl?” mânâsına gelir. Cümlede genel olarak haber ve hâlol olarak kullanılır.

8-) أَيْ: “Nasıl?, Ne zaman?, nereden?” mânâlarına gelir.

Misâl: وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ “Peygamberleri onlara "Allah size şüphesiz, Talut'u hükümdar olarak gönderdi" dedi. "Biz hükümdarlığa ondan layık iken ve ona malca da bir bolluk verilmemişken bize hükümdar olmağa o nasıl layık olabilir?" dediler.⁸²⁹ Ayet-i kerime'de imam Neseffin ⁸³⁰ وَمِنْ أَيْنَ الْمَلِكُ عَلَيْنَا أَي كَيْفَ وَمِنْ أَيْنَ⁸³⁰ yorumunda görülecekki (أَيْ) istifham olarak kullanılmıştır.

9-) كَمْ: Sayı (adet) sormak için kullanılır “kaç? ne kadar?” mânâlarına gelir.

Misâl : “Şimdi” أَوْلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الثُّرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ أَفَلَا يَسْمَعُونَ : Şimdi yurtlarında gezip dolaştıkları, kendilerinden önceki nice nesilleri yok etmiş olmamız

⁸²⁷ Kıyâme: 75/6.

⁸²⁸ Neseffî, III, 571.

⁸²⁹ Bakara: 2/247.

⁸³⁰ Neseffî, I, 204.

onları doğru yola sevketmez mi? Bunlarda şüphesiz ibretler vardır. Dinlemezler mi?”⁸³¹
 İmam Neseffî ⁸³² “كَمْ لَا يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ كَمْ فَاعِلٌ يَهْدَى لِأَنَّ كَمْ لِلِاسْتِفْهَامِ فَلَا يَعْمَلُ فِيهِ مَا قَبْلَهُ وَمَحَلُّهُ نَصَبٌ”
 Celile’de (كَمْ) kelimesinin fâil olmadığına kendisinden önce geçen herhangi bir şeyin kendisinde amel etmediğine dolayısıyla istifham olup mahâllen mansûb olduğunu tefsirinde kayıt eder.

10-) أَيُّ: Genellikle “hangi?”, “hangisi?”, “hangileri?” mânâlarına gelir. Bu soru ismi genellikle muzâf ve kendisinden sonra gelen isim de muzâfun ileyh olur. Nadiren de tamlama olmaksızın kullanılır. Arapça’daki tüm soru edâtlarının son hareketleri hiçbir zaman değişmez. Ancak bunların tek istisnâsı أَيُّ soru edâtıdır. Bu edâtın son harfinin hareketi cümledeki konumuna göre değişir.⁸³³

Misâl 1: أَيُّ شَيْءٍ خَلَقَهُ: “Allah onu hangi şeyden yaratmış?”⁸³⁴ Ayette kullanılan (أَيُّ) istifhamdır. İmam Neseffîde ⁸³⁵ “مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ مِنْ أَيِّ حَقِيرٍ خَلَقَهُ وَهُوَ اسْتِفْهَامٌ وَمَعْنَاهُ التَّقْرِيرُ” yorumu ile istifham olduğuna değinmiştir. İstifham isimler arasında sadece (أَيُّ) mu‘rab olduğu için cümledeki konumuna göre mecrûr olmuştur.

2.2.6. İsim Fiiller: (أَسْمَاءُ الْأَفْعَالِ)

Mâzî, muzâri ve emir mânâsında kullanılan bazı isimler vardır ki, fiil gibi tasrif edilmez (çekimi) yapılmaz, Bundan dolayı bu isimlere Fiil isimleri denir, lâzım mebnî’dir. Fiil isimleri ikiye ayrılır; a-) Semâ’î olanlar, b-) Kıyâsî olanlar.

1-) Semâ-i olanlar: Mânâlarının ifade ettiği zamana göre üçe ayrılırlar; Mâzî mânâlı (mânâ bakımından hayret ifade ederler ki, taaccub fiilleri gibidir), Muzâri mânâlı, Emir mânâlı.

2-) Kıyasî olanlar: Sülasi (üç harfli) fiillerden (فَعَالٍ) vezninde gelir.

⁸³¹ Secde:32/ 26.

⁸³² Neseffî, III, 12.

⁸³³ Hüseyin Günday, *Arapça*, Anadolu Üniversitesi Yay, Eskişehir 2012, II, 130-133.

⁸³⁴ Abese: 80/18.

⁸³⁵ Neseffî, III, 603.

Misâl 1: وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلْقَاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ

“Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise şöyle dediler: Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlara göre Allah'ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir.”⁸³⁶ Ayet-i kerime'de ⁸³⁷ وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلْقَاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ

وَيَلَكُمْ} وفي التبيان في الحرب القرآن هو مفعول فعل محذوف أي ألزمكم الله ⁸³⁷ وويلكم Neseî ismi fiilin emir anlamında olup mahzûf bir fiile mansûb olduğuna değinir.

Misâl 2: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ

“Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez”.⁸³⁸ Ayet-i kerime ile ilgili olarak ⁸³⁹ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ

يا أيها الذين آمنوا عليكم أنفسكم انتصب أنفسكم بعلينكم وهو من أساء الأفعال أي الزموا ⁸³⁹ أنفسكم

أفسكم

إصلاح إفسكم

kelimesinin ismi fiillerden olduğunu

kelimesini mansûb ettiğini açıklar

Misâl 3: فَامَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَءُوا كِتَابِيَهٗ

“Kitabı sağ tarafından verilen:" Alın, kitabımı okuyun" der.⁸⁴⁰ Ayet-i celile'de ⁸⁴¹ فَامَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَءُوا كِتَابِيَهٗ

هاؤم yorumunu yapan imam

Neseî (هاؤم)'nun ismi fiil olup emir anlamın kullanıldığını ifade eder.

⁸³⁶ Kasas: 28/80.

⁸³⁷ Neseî, II, 659.

⁸³⁸ Mâide: 5/105.

⁸³⁹ Neseî, I, 480.

⁸⁴⁰ Hâkka: 69/19.

⁸⁴¹ Neseî, III, 531.

SONUÇ

İnsanlığa hidayet kaynağı olan dünya ve ahirette mutluluğa ulaştıran yüce kitabımız Kurân-ı Kerim Hz. Cebrail vasıtasıyla 23 sene zarfında indirilmiştir. İndiği günden itibaren anlaşılmaya çalışılan Kurân'ı Kerim'i öncelikle peygamber efendimiz (s.a.v.) tefsir etmiştir. Böylece Kurân-ı Kerimi sahabe peygamberimizden sahabeden sonra gelenlerde sahabeden öğrenmiştir. Zamanla farklı ihtiyaca göre ilim dalları şekillenmiş tefsir, fıkıh, hadis, ve kelam dallarında kitaplar yazılmıştır. Kuşkusuz bu sahalarda yazılan eserlerin anlaşılmasında nahiv ilminin müstesnâ bir yeri vardır.

Özellikle birçok dirayet tefsiri yazarları, okuyucuyu usandırmamak için kısa tutulduğu halde nahiv konularını ihmal etmemişlerdir. Bu durum bize Kur'an'ın tefsir edilmesinde nahivin ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Araştırmamızın neticesinde eserde tefsir ilminin yanı sıra hadis, fıkıh, kelâm, kıraat ve dil sahalarna çokça yer verildiğini müşahede ettik. Dolayısıyla çalışmamızın nahiv kurallarının yanı sıra diğer ilimlerin çözümüne önemli derecede katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz.

Nahiv ilminin, eserimizde karşımıza çıkıp farklı vecihlerdeki mânâ zenginliği, nahiv ilminin gerekliliğini ve bu tefsirin nedenli önemli olduğunu birkez daha ortaya çıkardı.

Nesefî'yi okutan veya okuyanlarla ilgili tefsir ve nahiv ilmini iyi derecede biliyor denilse abartılı olmaz sanırım.

KAYNAKLAR

- Abbas, Hasan, *en-Nahvu 'l-Vâfi*, I-IV, (15.Baskı) Dâru'l-Meârif, tsz.
- Akçakoca, Yusuf, Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminoloji Tartışmaları -Mansûb Cümle Elemanları Örneğinde-, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2014.
- Akdağ, Hasan, *Arap Dili Dil bilgisi*, Tekin Kitabevi, Konya tsz.
- Akkirmânî, Muhammed b. Mustafa, *Muhtasar-u Muğnil-Lebîb an Kutubi'l-Ea'rib* (thk. Sadrettin Buğda) Mektebetü Diyarbakır, Diyarbakır 2016.
- Alkın, Yahya, “İmam Neseî ve Tefsiri”, *Diyanet dergisi*, 1986, XXII Sayı: 2.
- Berdâ'î, Sadullah, *Hadaiku 'd-Dekâik*, Matbaatu't-Terakki, Dımaşk 1952.
- Bedir, Mürteza, Neseî, *TDVİA*, İstanbul 2006, XXXII,
- Bilmen, Ömer Nasûhi, *Büyük Tefsir Tarihi II*, DİB Yayınları, Ankara 1960.
.....*Tabakatu'l-Mefessirin*, Bilmen Yayınları, İstanbul 1974, c.II.
- Bostancı, Ahmet, *Arapça*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012.
- Bulut, Ali, *Arapça*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012.
- el-Câmî, Abdurrahman b. Ahmed, *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye*, Salah Bilici Kitapevi, İstanbul tsz.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara 1988.
- Cürcânî, Abdulkahir b. Abdurrahman, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Dâru'n-Nefais, Beyrut 2007.
- Çetin, Nihad M.“Arap”, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 3, İstanbul 1991.
- Çetiner, Bedrettin, *Ebü'l Berekât Abdullah ibn en-Neseî ve Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil adlı eseri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1984.
..... “Neseî”, *Şamil İslami Ansiklopedisi*, I-VII, Şamil yayınları. İstanbul 1992.
- Çörtü, M. Meral, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2011.

- Demir, İsmail, *İbn Mu'tî ve Kitâbu'l-Fusûl fi'n-Nahv*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1996.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2010.
- Didin, Hacı Ahmed, *Tam İzahlı Fasih Arapça Sarf ve Nahiv*, Rahiya Yayıncılık, Ankara 2008.
- Durmuş, İsmail, "Nahiv", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXII, İstanbul 2006.
- el-Enbarî, Eşmuni, Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. İsa, *Şerhül Eşmuni ale Elfiyyeti ibn Mâlik*, Midyat Hükümet, tsz.
- Furat, Ahmet S., *Arap Edebiyatı Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1996.
- el-Galâyînî, Mustafa, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, (thk. Sâlim Şemseddin), el-Mektebetul-Asriyye, Beyrut 2010.
- el-Geliboli, Mustafa b. İbrahim en-Nakşibendi, *Tuhfetü'l Avâmil (Şuruhu'l Avâmil içinde)*, Yasin yay., İstanbul 2009.
- Günday, Hüseyin, *Arapça*, Anadolu Üniversitesi Yay, Eskişehir 2012.
- Gündüzöz, Soner, "Nahiv ve Sarf İlimlerin Doğuşu Üzerine", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 1997, Sayı: 9.
- Güman, Osman, *Nahiv-Fıkıh İlişkisi: el-İsnevî Örneği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi) İstanbul 2006.
- Hâlil b. Ahmed, Ebû 'Abdirrahman b. 'Amr b. Temim el-Ferâhîdî (el-Fûrhûdî), *Kitâbü'l-Cümel fi'n nahv*, İstiklal yay, Tahran h.1410.
- Hanbelizâde, Muhammed Şakir, *Temrin ve İ'rablı Nahiv*, Açıklama ve Notlarla sadeleştiren Hüseyin Elmalı, Anadolu Yayınları, İzmir 2010
- Hazer, Dursun, *Arapça*, Anadolu Üniversitesi Yay, Eskişehir 2012.
- Hudarî, Muhammed, *Hâşiyetül Hudarî ale Şerhi ibn Akil ale Elfiyyeti ibn Mâlik*, I-II, Daru'l Fikr, Beyrut 1995.
- İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 1993.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth 'Osm'an. *el-Hasâis*, Neşr. M. Ali en-Neccar, Beyrut 1952.

- İbn Hişâm el-Ensârî, Ebu Muhammed Abdullah Cemaluddin, *Şerh-u Katri'n-Nedâ*, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2010.
- *Şerhu Şuzûri'z- Zeheb*, (2.baskı) (Neşr. Berekât Yûsuf Hebbûb), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2008.
- *Muğî-Lebib*, I-II, Daru'l-Kitâbi'l-Mısır, Kahire, tsz.
- *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Malik*, I-II, (2. Baskı), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2008.
- İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemalu'd-Dîn Abdurrahman b. Muhammed'ul-Enbârî *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilaf*, telif.: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 1987.
- İbn Manzûr Ebü'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b.Mükerrem el-İfrikî el-Mısırî, *Lisânü'l-Arab*, (I-XV) Dâru Sadır, Beyrut tsz.
- Kaçar, Hâil İbrahim, *Arapça*, Anadolu Üniversitesi Yay, Eskişehir 2012.
- Leknevî, Muhammed Ebu'l-Hay, *el-Fevaidu'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, Beyrut 1998.
- Mavil, Kılıç Aslan, "Bir Hanefî-Maturîdî Âlimi Ebü'l-Berekât en-Nesefî", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, c. 22, sayı: 1.
- el-Mîlânî, Muhammed b. Abdurrahim b. Hüseyin Ömerî, *Hâşiyeli Şerhu'l-Muğnî*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul tsz.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 2012.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmet b. Mahmut, "*Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*", (thk: Yûsuf Büdeyvi), Beyrut 2011.
- Tanç, Halil İbrahim, *el-Kisâi Hayatı Şahsiyeti Eserleri Dil ve Gramerle İlgili Görüşleri*, (Yayınlanmamı Doktora Tezi), Erzurum 1993.
- Tanç, Halil İbrahim, *Kur'an-ı Kerim'de Edatlar*, Fecr Yayınları, Ankara 2009
- Tantâvî, Muhammed, *Neşetu'n-Nahv ve Târihu Eşherin-Nuhât*, (2.baskı) Dâru'l-Meârif, Kahire 1995.

Topaloğlu, Bekir ve Hayrettin Karaman, *Arapça–Türkçe Yeni Kâmûs*, Ensar Neşr. İstanbul 2005.

Râcihî, ‘Abduh, *et-Tatbîku ’n-Nahvî*, Dârü'n-Nahdati'l-‘Arabiyye, Beyrut 2010.

Şâhin, Şâmil, (Çev. Muhittin Özdemir), “İmâm Neseî ve Tefsirindeki Metodu”, *Kur’ân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1998, sayı:8.

Muhtasar-ı Şerhi’l Avâmil, (*Şuruhu’l Avâmil* içinde), Yasin Yay, İstanbul 2009.

Mehmed Zihnî Efendi, *el Muktedab*, Marifet yayınları, İstanbul 2008.

Özel, Ahmet, *Haneî Fıkıh Âlimleri*, TDVY, Ankara 1990.

Öztürk, Mustafa, “Medâriku’t-Tenzîl ve Hâkaiku’t-Te’vil”, *TDVİA*, İstanbul 2006, XXVIII.

ÖZGEÇMİŞ**Kişisel Bilgiler** :

Ad ve Soyadı : Abdurrezak SUNAR

Doğum Yeri ve Yılı : Bingöl, 1984

Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu :

Önlisans : Anadolu Üniversitesi, İlahiyat Bölümü (2007)

Lisans Öğrenimi : Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi (2009)

Yüksek Lissans Öğrenimi : SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili Belağatı Ana
Bilim Dalı (2012- 2016)

Yabancı Diller Ve Düzeyi :

Arapça (İyi Seviye)

İş Denevimi :

1. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda İmam-Hatib (2007)

2. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Vaiz (2014---)